

FICZAY DÉNES EMLÉKKÖNYV

AZ ARADI KÖLCSEY EGYESÜLET KÖNYVE

FIZCAY DÉNES EMLÉKKÖNYV

Az aradi Kölcsey Egyesület könyve

EZ A KÖNYV AZ ARADI KÖLCSEY EGYESÜLET
FECSKÉS SOROZATÁNAK TIZENHATODIK KIADVÁNYA
AZ ÚR 2007. ESZTENDEJÉBEN

Sorozatszerkesztő

PÁVAI GYULA

Szedés

HAÁSZ ÁGNES

ZEHE ISTVÁN

Tördelés, technikai szerkesztés

SZŰCS ÉVA

SZŰCS NOÉMI

MÉHÉSZ GYÖRGY

Fotók

KELEN FERENC (EFIAP)

és SZABÓ PÉTER munkái

valamint amatőr felvételek

E könyv előállítását Ficzy Dénes tanítványai és rokonai
támogatták.

ISBN 973-87775-9-3

© Pávai Gyula – Arad, 2007

G. Pataky András

DÖBBENET

Ficzay Dénes emlékének

A márciusi szélben
a tavaszról fecsegték a fák
amikor „elfogyott” az út
a „séták” véget értek
s a csészekben
iszappá sűrűsödtek
a megmaradt feketék...

.....

Szinte kiloptad magad
KÖZÜLÜNK

.....

Hiába rejt a mély,
én még most is látlak:
a tudat tárnáiban
halhatatlan az emlék!
A szemüveged mögött ülsz:
körülvessznek a klasszikusok,
s a Nyugat nagyjai.
amikor éjszakákba nyúlnak át
az esték kéklő karjai,
végtelen nyugalomban –
immár velük együtt szövöd
a csend szálait...

G. Pataky András

A KÖVEK HŰSÉGE

Ficzay Dénes emlékére

A kövek erősek és hűségesek a falhoz,
Melybe egykor illesztették őket,
mintha tudnák, csakis együtt,
falként magasodhatnak.

De erejük, hűségük szálla az Idő szemében,
ellenük tör a vihar, mit hevében
haragosra érlelt a nyár
s amikor az égről havat szítál a szél,
a fagy rajtuk élvezi villogó késeit...

Gyakran az Ember sem mentes a büntől:
oktalan rombol százados kincseket
s a falak, e megviselt tanuk,
némán térdre hullnak,
mert hiába az erő s a hűség,
mit példáz a kő, ha múltunk
maradék falai felett
mohón toroz a Közöny!

Arad, 1985. IV. 6.

Érettségi tablókép

Tanári tablókép

FICZAY DÉNES

(1921–1985)

Ficzay Dénes, az *Új magyar irodalmi lexikon*ban, amit Péter László szegedi irodalomtörténész professzor szerkesztett, az egyetlen aradi kortársunk, irodalomtörténészként és bibliográfusként szerepel. Ezt szülővárosában kevesen tudják, hiszen abban a középiskolában, ahol harminchét évig tanított megszakítás nélkül, márványtáblájára egyetlen szót írtak a neve alá: magyartanár. Mint ahogy másoknak a fizikatanár vagy iskolaigazgató címet írtak, csak a festőket kímélték, a két rajztanár neve alá a festőművész szó került. Ficzay Dénes valóban magyart tanított, több mint három évtizedig, de legalább annyira fontos irodalomtörténeti felfedező, munkássága, és sok száz oldalt kitevő írásai, amelyek nemcsak a helyi, de más városok sajtójában is napvilágot láttak, de a külföldi szaklapokban is. (*Élet és Irodalom*, *Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények*, *Alföld*, *Könyvtári Szemle*, stb.) Levelezése több száz oldalt kitesz, hiszen Várkonyi Nándorral, a híres kultúrtörténésszel kezdve, Szabó Pál íróig vagy Mészöly Gedeon nyelvészprofesszorig terjed, nem szólva a dr. Péter Lászlónak küldött számtalan irodalomtörténeti információról.

A. ÉLETRAJZI ADATOK: Ficzay Dénes 1921. december 21-én született s még aznap be is írták az aradi római katolikus egyház anyakönyvébe. Édesapja, Ficzay Ernő aradi származású kereskedő, édesanyja tanítócsalád gyermeke. Apai nagyszülei Galsán éltek, anyai nagyszülei Réven, de azelőtt a Csermő községhez tartozó Talpason.

A kis Dénes gyermekkorát Aradnak a Sarkad elnevezésű városrészében töltötte, tanulmányait az aradi római katolikus főgimnáziumban végezte. Különösen magyar nyelvből és történelemből volt kitűnő, olyannyira, hogy már hatodik gimnazista korától, mint az *Aradi Közlöny*, mind az *Arad és Vidéke* külső munkatársaként dolgozott. Hetedik gimnazista korában megnyerte a Kölcsey Egyesület

fogalmazási nagydíját, s a gimnázium utolsó évében a *Közlönyben* dolgozott annak megszűntéig.

Gimnáziumi tanárai közül különösen Fischer Aladárt és Berthe Nándort emlegeti nagy szeretettel naplójában, amit 1939-től vezetett 1981-ig.

Az érettségit a hivatalos törvény értelmében románul tette le, a mai Moise Nicoară gimnáziumban, nem is rossz eredménnyel, mert a nyolcvan sikeres érettségiző közül a 22. helyezést érte el. Az érettségit jó közepessel fejezte be, és még egyszer hangsúlyozom, nem magyarául, viszont a katolikus Főgimnázium növendékeként, ugyanis a nyilvánossági jog csak részben érvényesült. Az érettségi diplomáján a pecsét mellett Ascaniu Crișan, a híres aradi kultúremler aláírása szerepel, aki abban az évben a román gimnázium igazgatója volt. (Megjegyzendő, hogy az iskolai titkár Perjesi Gyula volt, ahogy ezt aláírása is igazolja) És most két esemény alakítja tovább az életét. Egyik a Bécsi Döntés. Ha tovább akar tanulni, el kell hagyja szülőföldjét, mert a tanulási lehetőség csak a kettészakított Erdély északi részében adatott, és pedig Kolozsvárott.

Előtte fekszik egy irat, román eredetiben, leírják, hogy ha át akarja lépni a határt továbbtanulás céljából, akkor le kell mondania román állampolgárságáról. Ez meg is történt 1940. november 9-én, amikor Kolozsvárra távozott és beiratkozott az ott újráltesült Ferencz József Tudományegyetem Bölcsészeti karára, Magyar nyelv és irodalom valamint olasz nyelv és irodalom szakára.

A másik eseményt nem a politika, hanem a szív működése hozta létre. Beleszeretett Molnár Máriába, akit 1942. január 27-én vett feleségül Kolozsvárott. A házasságból két gyermeke született, egy fiú, Dénes és egy lány, Ildikó. Hogy a családfenntartás problémáit is megoldhassa, egyetemistaként is dolgozott különböző szerkesztőségekben, végül az *Erdélyi Helikon* olvasószerkesztője lett. 1941 és 1944 között külmunkatársa volt a *Székely Nép* című lapnak, ahova recenziókat, íróportrékat is írt. Többek között ő volt az első, aki Szabó Pál *Bölcső* című regényét méltatta. (Ezt az író egy 1953-ban írt levélben köszönte meg). 1944 júliusában a *Helikon* többek között szükös anyagi keretei miatt neki is felmondott. (a felmondó levelet Szabédi László írta alá). Közben 1944. október 5-én behívják frontszolgálatra, de ideiglenes felmentést kap a közelgő államvizsga miatt. Eközben Kolozsvár szovjet katonai fennhatóság alá kerül. Ficzy

Dénes 1944 decemberében sikeresen leteszi vizsgáit a Kolozsvári Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság előtt, és erről teljes jogú igazolást kap a Tudományegyetemtől, hogy képesített középiskolai tanár, és magyar és olasz nyelvet és irodalmat taníthat. Egyetemi kollegái közül Salamon Sándorral és Létay Lajossal tartotta sokáig a kapcsolatot, persze levelezéssel.

1945-ben már a kolozsvári Kereskedelmi Leányiskolában tanít, ahonnan áthelyezéssel kerül Aradra. Itt 1945. október 1-től 1982. szeptember 1-ig tanít ugyanabban az iskolában, amelynek, bár az évek során sok neve volt, ugyanazt az épületet jelentette, amelyet 1923-as megalakulásától Róm. Kat. Főgimnáziumnak neveztek s jelenleg Csíky Gergely Iskolacsoport. Kolozsvárról családotól érkezett szülővárosába, s együtt is éltek 1959-ig, amikor válóper vetett véget a családi egyenetlenségeknek.

Mivel már régóta tartottak a családi problémák, megkönnyeb-bülten fogadta a válást és még abban az évben feleségül vette kolle-ganőjét, Negus Mariannát, aki latin–görög szakos volt. Házasságukra a tökéletes egyetértés volt jellemző, főleg franciául beszéltek, mert mindketten nagyon szerették a francia nyelvet és kultúrát. Tanügyi és irodalomtörténeti munkásságát zavartalanul folytatta a hetvenes évek közepéig, még a doktorátusra is beiratkozott. A hetvenes évek közepén kezdett rászállni az államrendőrség, vádolták mindennel, ami csak lehetséges, főleg az akkor divatos irredentizmussal, ma-gyarkodással, egy kicsit hazaárulással is. A fő baj az volt, hogy miért nem foglalkozott az 1918 utáni irodalommal, miért csak a Trianon előtti helyzettel foglalkozik, és miért nem ismeri be, hogy Arad ma-gyar művelődési helyzete mindig megkérdőjelezhető volt. Ezek a vádak nem légből kapottak részemről, ő maga mesélte, amikor meg-tudta, hogy 1976-tól én is rajta vagyok a megbízhatatlanok láthatatlan listáján.

Az államhatósági nyomást tetőzte a cseppet sem kollegiális megnyilvánulás azok részéről, akik szakmai vonalon kezdték zaklat-ni, bizonygatva, hogy nem a kötelező tananyaggal foglalkozik, ha-nem mindenféle felesleges tudással – például általános műveltséggel – tömi a tanulók agyát. Mivel mindenütt voltak tanítványai, és volt tanítványai a rajongásig szerették, éppen szokatlan tanításai módja miatt, egyik volt tanítványa lévén hatósági orvos, Dr. Guld Emil, hathatósan közbejárt, hogy mentsék fel az államellenes vádak alól. S

ez sikerült is, de az apróbb zaklatásoktól, amíg élt, nem maradt mentes. Olyan idők jártak akkor, mesélgette is így séta közben, jelen időbe téve a híres Radnóti idézetet – *oly korban élek én e földön*, mondogatta, de közben örömmel újságolta, hogy hála Guld doktornak és az illetékes szakorvosok munkájának eredményeként, a zaklatásoktól szerzett szemtrombózinga is javulni kezdett.

Amikor nyugdíjba került, vidáman újságolta, hogy végre befejezheti disszertációját, amit négyszer kellett abbahagynia, különböző párthatalozatok miatt, s aminek a címe Arad irodalmi múltja lesz.

Sajnos a disszertáció, bár megtaláltam jelentős részét a másolatoknak, sohasem került elő. Dénes is megbetegedett, gyomor és bélpanaszai voltak. Orvosai műtétet javasoltak, de ő összeszedte a ruháit és hazament, persze másnap nagy fájdalmakkal tért vissza a kórházba, ahol 1985. március 2-án délben távozott az örök irodalmi szférákba, ahol tovább gazdagítja értékes adattárát.

A halál okáról sok mindent mesélnek, egyik legenda szerint egy fogpiszkálót nyelt december 27-én, születésnapján, mások szerint egy elhanyagolt vakbél-perforáció vitte el, azt is mondták, hogy eltevődött láb alól, hiszen abban az időben ez sem lett volna meglepő. Szerintem az a kórboncnoki vélemény tükrözi a leginkább a valóságot, amely a patkóbél rosszindulatú elváltozásáról beszélt.

Halálhírét még aznap este a farsangi, úgynevezett magyar bálon közölték, és a mulatni vágyó közönség, nagy része volt tanítványai, ismerősei, könnyes szemmel vették tudomásul hirtelen távozását, nem is volt hangulat egész este és a vigasság is sokkal hamarabb véget ért. Ekkor derült ki, hogy mennyien szerették. És a temetésen. Soha akkora tömeget, és annyi belügyi bőrkabátost, mint azon az 1985-ös március ötödikén délután nem láthattunk az Alsótemetőben. Volt tanítványa, Tamáskó Péter teológiai tanár mondta a búcsúzó szentbeszédet, ahogy később is ő tartotta ötvenként az engesztelő szentmiséket. Felesége összetörtén, majdnem összeroskadva állt koporsója mellett, fia, lánya, unokái, veje, menyé megrendülten álltak a sír előtt, s még az is könnyes szemmel húzódtott meg egy tuja árnyékában, aki egyike volt legádázabb feljelentőinek. És kisütött a nap, sok hét után először, mintegy igazolva, hogy Isten jó szívvel fogadja az új jövevényt.

Aztán csend lett. Felesége, beteg szívvel is a hagyaték kiadására gondolt, meg is próbálta saját kezűleg rendezni, de még abban az

esztendőben, októberben, feladta magát az életet is, és szeretett férje mellé került az immár családivá vált sírba.

A hagyaték pedig, amiről azt mondták, hogy nem is létezik, ott maradt az üres lakásban, végül Orosz Tiborné, Ficzey Ildikó és férje vitték haza a rengeteg, rendezetlen, iratcsomókat, és 1986 márciusában bíztak meg annak feldolgozásával. Azóta már jó huszonegy év telt el. A rendezés alá került cikkekből, újságkivágásokból, három *Fecskés* könyvet adtunk ki, méltán, hiszen ő volt a Kölcsey Egyesület utolsó titkára, megérdemelte, hogy írásai a sorozat első könyvei között foglaljanak helyet (sőt, az első önálló fecskés lett, mert a legelsőt, Olosz Lajos Istenes verseit, mint legelső fecskét a Csanádi János vezette Zerindi Irodalmi Körrel közösen tettük közzé).

B. FICZAI DÉNES ÉLETMŰVÉBŐL

Mindenki tudja, hogy egész életében szinte megszállottan egyetlen témát igyekezett a legaprólékosabban kidolgozni s ez Arad és irodalmi múltjának lehető legteljesebb megismerése és mindenkivel történő megismertetése.

Pedagógus lévén a diákokkal járta a várost, gyűjtötte az adatokat, s egyben meg is ismertette velük azokat. Ő volt az, aki a híres kolozsvári várostörténész, nagy példaképe, Kelemen Lajos mintájára bevezette a városnéző sétákat. Irodalmi példákkal, összegyűjtött anekdotákkal vezette az érdeklődőket az Óvárosba, a Rácfertályba, de Pernyávába is, pl. Tóth Árpád szülőházához. Ezeket a sétákat nem hagyta a verbalitás szintjén, eleinte a helyi lapba, majd az országos magyar lapokba is megírta egy-egy író aradi jelenlétéről szóló értesüléseit, megszólaltatta a rejtélyes nagy házak még nagyobb udvarait, stb.. Így születtek meg az *Aradi séták*, *Elfelejtett aradi írók*, *Aradi zseblexikon* című sorozatai, amelyek, amíg lehetett, meg is jelentek, aztán egy ideig csak írta őket, amíg újból megjelenhetett. Munkatársa volt a helyi *Vörös Lobogónak*, a kolozsvári *Utunknak*, a marosvásárhelyi *Igaz Szónak*, *Új Életek*, *Brassói Lapoknak* és 1963-ig az *Alföldnek*, az *Irodalomtudományi Közleményeknek*, de írt az *Élet és Irodalom*ba is.

Irodalmi levelezése hatalmas, máig sincs feldolgozva, csupán részben. Az volt a terve, hogy Aradot ismerő híres emberektől kért várostörténeti jelentőségű írásokat egyetlen kötetbe sűrítve kiadhassa. Így került komoly kapcsolatba Spectatorral, a két háború közötti er-

délyi publicisztika egyik leghíresebbjével, aki sokáig élt Aradon, aztán a kolozsvári Ellenzékhez került, majd Magyarországra, végül a Szabad Európa rádióhoz, s legvégül újra Budapestre. Nemcsak leveleztek, de Spectator, vagyis Krenner Miklós, *Aradi jegyzetek* címen egy kiadványra való visszaemlékezést küldött neki, amit először az újra megjelent *Havi Szemle* 2000–2001-es számaiban, és a *Szövétnek* két számában, részben be is mutattunk. De a Krennerrel való levelezés még feldolgozatlan (talán egyszer arra is lesz időm és lehetőségem). Írásokat kapott Várkonyi Nándortól, a híres kultúrtörténészről, Budapestről, de hosszú visszaemlékezéseket küldött neki a volt aradi újságíró, de akkor már Temesvárott élő, Kulcsár Sándor, nagyon értékes emlékezéseket Dálnoki Nagy Lajosról, Fischer Aladárról, a Kölcsey kultúrdélutánokról, a különböző tanfolyamokról, amelyeket a Kölcsey Egyesület hol Mosócson, hol a Katolikus Kultúrotthonban tartott.

Megjegyezném, hogy ezeknek a visszaemlékezéseknek jelentős részét közzé tudtuk tenni a kilencvenes években, a *Havi Szemlében*, valamint a belőle készült három Antológiában (Feltámadunk /1977/, Lehetőség /2003/, Arad és vidéke /2005/).

A három megjelent Ficzy kötet olyan írásokat tartalmazott, amelyek a helyi vagy országos sajtóban, esetleg a *Nyelv és Irodalomtudományi Közleményekben* jelentek meg. Így pl. az első kötet az *Aradi Krónika*, a hasonló című irodalomtörténeti esszét tartalmazza, amely egy évig ment az *Igaz Szóban* folytatásokban, valamint a Ny ItK-ben megjelent *A Helikonosok Aradon*, és *A Holnap Aradon* című oknyomozó irodalomtörténeti feltárásokat.

Az *Aradi séták* (2003), a második kötet, főleg a helyi lapban megjelent Aradi séták sorozatot tartalmazta, de idevonatkozó témát, más lapokban közölt írásaival is átvettünk. Külön érdekessége a kötetnek, hogy itt hozzuk nyilvánosságra a sokáig titkolt, de sajnos csak torzóban maradt *Aradi kis kalauzt*, amely a séták tematikus leírását tartalmazza.

A harmadik kötet (2005) a *Válogatott írások* címet viseli, de vannak benne séták, persze amelyek kimaradtak az előző kötetből és benne van egy szép sorozat *Rejtélyek a történelemből* címmel. Sokan tudják, hogy Ficzy Dénesnek kedvenc témája volt a Francia Forradalom, valamint Napóleon. Azt is mondta egyszer beszélgetés közben, hogy a legtöbbet a világon Krisztusról és Napóleonról írtak.

Volt egy kedvenc elmélete, ami az eltűnt XVII Lajost illeti, hogy a varga, akire rábízták, elhozta ide, a Bánságba, és egy sváb családra bízta, itt is halt meg s ezek szerint a Temple udvarán kihantolt csontváz nem az igazi Duphin maradványait jelenti. Egyszer, néhány hónappal a halála előtt, célozgatott rá, hogy már közel van a megoldáshoz, de még ki kellene mennie Detta környékére.

Betegsége megakadályozta a nyomozás folytatásában, írásai között a mondottaknak nyomát sem találjuk, titkát sírba vitte, de amit megírt, azt kötetbe foglaltuk. És a kötet tartalmaz egy torzóban maradt művet is, Az aradi utcanévek változásait. Bár nem fejezte be, a tanulmány közlése serkentőleg hatott egy fiatal aradi történelemtanár-ra, aki folytatta a munkát. Meg is jelent a múlt esztendő végén a teljes Aradi utcanévek változásai Lehoczky Attila szerzőségével a tizenharmadik Fecskés könyvként.

Ficzay Dénes sokat foglalkozott az aradi sajtó bibliográfiájával, sokat el is készített belőle, témákra bontva, de soha nem jelentette meg. Ebből adunk, többek között ízelítőt jelen emlékkönyvünkben.

Sokat dolgozott szívességből is. Az aradi román irodalom magyar vonatkozásait cédulázta, s küldte el Domokos Mátyás magyarországi kutatónak. A régi újságokat bújva ritka, többet nem közölt írásokat fedezett fel, köztük Móricz Zsigmond Nyilas Misijének aradi tartózkodását; Török Gyula a tragikus hirtelenséggel elhunyt aradi származású írónk diákkori, Kolozsvárról írt leveleit; Mikszáth aradi levelezését; Krúdy aradi tartózkodásának eltakart nyomait; izgalmas történetet Juhász Gyula haláláról és feltámadásáról; Ady aradi szerelméről Bisztriczky né, Csutak Médiről; Ady aradi tartózkodásairól, s arról, hogy a Mihályi Rozália csókjának nem Kassa, hanem Arad a szülőhelye...

Ficzay Dénes egy új színnel gazdagította a helytörténetet, s ez az úgynevezett irodalmi helytörténet. Erről a témáról sokat levelezett Kolozsvárott élő legjobb barátjával, írói nevén Köllő, valódi nevén Engel Károllyal, aki barátja halála után nagyon sokat segített a hagyatéék egyes homályos részeinek feltárásában.

Egyesek, halála után kijelentették, hogy Ficzay Dénes hanyag volt, és ezért nem adott ki életében kötetet. De kérdem én, a tények ismeretében, egyáltalán kiadhatott volna kötetet? Sok kiadó ismerte tevékenységét, de senki sem vállalkozott írásainak gyűjteményes

kiadására, és azt is mondom, addig megjelent írásainak gyűjteményes kiadására

Nem bizony, mert akkor többen megismerik azt, ami addig apró lapokban, folyóiratokban, kevesek által olvasott tudományos közleményekben megjelentek. Akkor a nagyközönség is elismerhette volna, így csak kevesekhez jutott el, pedig teljes mértékben megérdemelte volna.

Ficzay Dénes tudományos jellegű kutatómunkája mellett egy pillanatig sem felejtette el, hogy tanár, nevelő, akinek többek között egyik legfontosabb feladata a felnövekvő nemzedék alakítása, fejlesztése. Ezt bizonyítja az a számtalan nevelési célzatú cikke, sőt cikksorozata, amelyben kitért nemcsak a helyes viselkedés, de a helyes nyelvhasználat kérdéseire is. Ezekre az írásokra a nevelői szándék mellett a megformálás, megírás humora is jellemző volt. Különben is, rendkívül figyelmes ember lévén, viselkedése teljesen hiányolta az arrogancia legparányibb jelét is, pedig jó néhányan azt mondták, hogy felvág, egész az arrogancia szintjéig tudásával, és fitogtatja ismereteit. Sokáig azt gondoltam, hogy annak, aki senkinek sem vétett, senki sem lehet rosszakarója, de aztán rájöttem, hogy az irigység nem tudja megbocsátani a nagy tudást, s azt, hogy Ficzay Dénesnek univerzális tudása van, talán a legkeményebb ellensége is kénytelen volt elismerni.

Mert Ficzay Dénes csak azt mondta, amit tudott, amivel kevésbé volt tisztában arról kijelentette, hogy nem tudja, de tudomása szerint ebben, s ebben a lexikonban vagy más kézikönyvben, úgy tudja, írnak róla, csak el kell olvasni. És számtalanszor bebizonyosodott, hogy úgy is volt, ahogy ajánlotta.

Mint irodalomtanárnak, talán egyik legnagyobb érdeme, hogy a hetvenes évek elején a *Brassói Lapokban*, Szikszai Jenővel, kollégájával és barátjával megindította a *Kis magyar irodalomtörténeti sorozatot*, ami annyira közkedvelt lett, hogy a diákok százai másolták le az oldalakat, sőt sokan érettségire vagy felvételire is abból készültek, mert világos, érthető volt, és szép magyar nyelven íródott, nem vészett el a felesleges részletekben. Ehhez még hozzá kell tenni, két olyan nagy tudású tanárember, mint a sorozat szerzői, csak jót írtak, igaz az irigység itt is közbejárt. Szikszai hirtelen elhagyta a világi életet, Ficzaynak pedig megkezdődtek a behívásai, pedig a sorozatban egyáltalán semmi olyan nem volt, amibe politikailag bele lehetett volna kötni, hacsak az nem, hogy magyar irodalom volt, s

minek forszírozni egy nemzetállamban a kisebbségi irodalmat. Azt viszont tudom, hogy még ma is sokan emlékeznek erre az irodalomtörténetre, többször fel is vetődött a kérdés, hogy miért nem gyűjtik össze és adják ki a hozzájuk szegődő Kicsi Antal szerzeményeivel együtt, de az idő telik, senkinek sem jut már eszébe, hogy még nem múlhatta idejét a tartalom, hiszen Szerb Antal Irodalomtörténetének is érvényes még a legnagyobb része, pedig sokkal hamarabb íródott.

S most Ficzey Dénesről, a szenvedélyes naplóíróról kell megemlékeznem, hiszen 1939-ben indított, de tulajdonképpen 1940-től rendszeresen folytatott naplója több kötetet tesz ki. Csak a hatvanas években szakadt meg egy ideig, és a hetvenes években lett szórványosabb, de tulajdonképpen 1980-ig vezette, és még 1981-ből is találtam folytatásos feljegyzéseket. Naplói tele vannak tervekkel, megírandó művekre vonatkozó megjegyzésekkel, és sohasem hiányzik, hogy: „ezt meg kell írnom, erről még írni kell...”

Kolozsvári éveinek hű tükre a napló, de leírja az aradi időszakot is, családi problémáit, az egyenetlenséget, aminek főleg nagy tudása volt az oka, másrészt karcolatot, verstördékeket találunk, s ezek már mind-mind a helytörténeti vonatkozásokkal vannak átítatva, többek között beszél egy regénytervről, amit az Óvárosról akart írni, egy másik regénytervről, amit Aradi éjszakák címmel a város bohémjeiről, újságírókról, színészekről szeretett volna írni. Kedvenc színészeréről, az 1900-as évek elején meghalt Nyilasi Matyiról is írni akart, hiszen a híres komikust számtalanszor nevezték a második Megyerinek. „Sze-gény Matyi, írja egyik feljegyzésében, eljött Szegedről, mert halálosan szerelmes volt a primadonnába, de az nem reflektált a próbálkozásaira, inkább elszökött egy huszárkapitánnyal, nem kellett neki a busafejű, alacsony termetű Matyi, pedig milyen nagy színész volt. Olyan nagy, hogy Hegedüs Gyula maga jött le Pestről, hogy a Nemzetibe csalja, de Matyi inkább bement a Löwi Naci bodegájába, bepezsgőzött, jóllakott libamájjal, aztán hazament a lakására, kiállt az erkélyre és föbe lőtte magát... Fiatalabb koromban még láttam a sírját a Felsőtemetőben, közel a Minoriták sírkertjéhez, de senki sem fizette ki, másé lett a gödör, bár a sírkövet meghagyták csak lecsiszolták és új nevet írtak rá...”

Második házasságáról is ír, s megjegyzi, hogy így kellett volna kezdeni, de akkor nem lennének szeretett gyermekei, Dénes és Ildikó, akik nehezen értették meg, miért kellett a családnak kettészakadnia.

Ír kollegáiról, megemlíti az őrnagy urat, aki, ahol csak lehet, blamája, és nagyon sok olyan egyéni problémáról, ami a még élő szereplők miatt nem kerülhet nyilvánosság elé, ezért naplójának közlésétől eltekintettünk, csak kiragadott részletek kerültek a nagyközönség elé, a *Havi Szemlében* és az antológiákban.

Még csak annyit a naplóról, hogy nagyon gondosan fogalmazott, nyelvileg a legjobb kivített kölcsönözte feljegyzéseinek, pedig sokszor látszott, hogy siet, de igyekezett az oldalt befejezni és érezhetően át is nézni. Ezért talán sok húzás is van a sorok között, valamit, amit nem akart kipakolni magából, aztán mégis kipakolt, de végül is meggondolta. Áthúzások, korrekciók ellenére, a sokkötetes írás érdekes tényanyagot is tartalmaz, s gondolom a következő században az új olvasóközönség meg is érti.

Több helyen említettem levelezését, amit több csoportra is oszthatunk. Első a családi levelezés, ami nagyon gyér és szórványos, egy-egy lap valahonnan, ha éppen el kellett hagynia a várost. A baráti levelezés már sokkal bővebb, értem itt az Engel Károllyal vagy Krenner Miklóssal, esetleg Péter László szegedi egyetemi tanárral való levelezését. A leggazdagabb a szakmai tárgyú levelezés, különböző kutatókkal, tudósokkal, kérdések aradi tárgyú történelemsokról, válaszok aradi vonatkozású kérdésekre. Például Ady aradi tartózkodásairól Sőtér Istvántól Klaniczay Gáborig mindenkivel levelezett, aki a kérdésben számottevő volt, de kért szakmai tanácsokat Kelemen Lajostól, Várkonyi Nándortól. Szakmai, baráti levelezést folytatott Franyó Zoltánnal, az Aradról eltávozott Szántó Györggyel, majd annak özvegyével. Mégis, ebből a hatalmas levelezésből csupán egyet emelnék ki, ami Arad nevének eredetét célozza és Mészöly Gedeon a híres nyelvész írta.

Kedves Ficzay Úr!

Arad = Úr + d diminutiv képző

Tisztelettel
Mészöly Gedeon

Szerintem ez a rövid levél is elég volt ahhoz, hogy többet ne írjon az Arad és egy bizonyos Orod nevű vezér kapcsolatáról, hisz a nyelvi bizonyíték teljesen érthetőnek tűnik, igaz a történetek nem

tanultak nyelvtörténetet, de a d jelenléte annyira bizonyító jellegű, mint az Árpád vagy Hollód községek esetében.

Sok szeretettel beszélt kolozsvári diákkoráról, amikor a *Helikon*nál dolgozott, s ott Kós Károllyal, Bánffy Miklóssal, Szabédi Lászlóval, s még jó néhány íróval, költővel került közeli kapcsolatba, kicsit büszkén említette Mészöly Miklós híres 1945 végén írt cikkét, amelynek az volt a címe, hogy *Hol vannak a magyar írók*. A cikkben az erdélyi irodalom folytatását szorgalmazza a szerző, és többek között Ficzy Dénes nevét is említi, akiről csak annyit tud, hogy hazament Aradra, de hogy mivel foglalkozik, az számára is talány.

Mivel Péter László irodalmi lexikoni szócikke, bibliográfusként is számon tartja Ficzy Dénest, azonnal eszembe jut Marosi Péter 1985. márciusi, *Utunk*-béli nekrológia, amelyben, mint bibliográfust, irodalmi aprómunkásnak nevezte. Ha a munka aprólékosságát tekintjük, valóban aprólékos, hiszen lapokat kell átnézni s azokból téma szerint csoportosítani a címeket, hogy ha valamelyik kutató a bizonyos témában keres valamit, valóban a keresett címre bukkanjon. Azért mégsem aprómunkás, hanem aprólékos munkát végző ember a bibliográfus. Sajnos, a hagyatékban éppen ez a munkássága volt a legnehezebben fellelhető. Csak a rendezés végén kezdtek összeállani a különbözően számozott lapok s került elő az aradi sajtó bibliográfiája ebből is az irodalmi és művészeti rész. Foglalkozott a politikai és tudományos témával is, de csak töredékében kaptam meg, valószínűleg a beázott anyag között volt, s azt meg kibetűzni sem lehetett, csak eldobni, mert aminek a legkisebb esélye is volt a megszáritáshoz, azt sikerült megmenteni.

Az anyag rendszerezésében, cédulázásában, még a nyolcvanas évek derekán nagy segítségemre volt az akkor még egyetemista Ruzsa Ildikó és Schreiner-Barják Csilla, ma már mindketten régen végzett tanárok, sajnos egyik sem kapott kedvet a bibliográfiai munkához, pedig szerettem volna, ha Ficzy Dénesnek e területen is akadt volna követője.

Jelen kötet felosztása, mert tulajdonképpen emlékkönyvként lesz számon tartva kétrészes. Az első, az emlékezés jegyében lett összeállítva, saját és tanítványok meg barátok, munkatársak emlékeiből áll, kiegészítve fényképekkel, okiratokkal, míg a második rész eredeti Ficzy munkákat tartalmaz, köztük bibliográfiai jegyzékeket és általában olyan írásokat, amelyek eddig nem láttak nyomdafestéket

vagy olyan helyen jelentek, meg ami kevésbé hozzáférhető a nagyközönség számára.

A kötet támogatóinak névjegyzéke a tartalomjegyzék után van feltüntetve, s természetesen olyan Ficzy tisztelőkből áll, akik vagy tanítványai, vagy jó ismerősei voltak. Természetesen személyesen is köszönöm, hogy a könyv megjelentetéséhez hozzásegítettek. Külön köszönet a családnak, hogy a hagyaték gondozását rám bízta, valamint a két unokának, Pongráczné Orosz Andreának és Orosz Kingának, akik az összeg jelentős részével járultak hozzá a szeretett nagytati emlékének őrzéséhez.

Tulajdonképpen Ficzy Dénes születésének 85. évfordulójára szerettük volna megjelentetni e könyvet, de anyagi okokból csak most került rá sor.

És a legvégén, de nem a legutolsó sorban köszönet jár Haász Ágnes és Zehe István volt Ficzy tanítványoknak, akik az eddig megjelent Ficzy írások jelentős részét szedték és tördelték. Nélkülük sokkal nehezebb körülmények között jöttek volna létre a kötetek.

Arad, 2007 áprilisában,
Pávai Gyula

Sombori Sándor

FICZAY DÉNES – Önmagáról

Az *Utunkból* tudtam meg, hogy elment Ficzy Dénes (1921-1985). Azóta alig múlik el egy-két nap anélkül, hogy fel ne idézném a kor- és pályatárs eredeti alakját. Látom, amint becsoszog a diákotthonba, hanyag öltözetében, besomfordál a szobánkba, leül egyikünk ágyára, apró szeme a vastag szemüveg mögül csúfondárosan néz ránk, hangjában szelíd ironia, nyelvén csipkelődő szavak: házi kritikusunkként bírálja, szedi ízekre a kolozsvári lapokban megjelent írományainkat. Négyen lakunk egy szobában, hárman író-süvvölvények vagyunk, a negyedik a biológia tudorának készül.

Harminchét évig nem láttam Dénest... Szinte hihetetlen, hogy közel negyven esztendeig ne találkozzék az ember a diáktársával, aki mindennapos látogatója volt az irodalmi szobának! Tizenhárom évvel ezelőtt kerestem Aradon: nem volt szerencsém. Bedobtam egy levélkét a postaládájába, pár nap múlva érkezett a válaszevél, amelynek néhány részletét azért közlöm itt, hogy jobban lássuk Ficzy Dénest.

Akik nem ismerték közlelről, afféle szorgos, iparkodó tollforgató tanárnak, aradi csodabogárnak, két lábön járó helyi irodalmi lexikonnak nézték. Valóban az is volt, de tulajdonképpen sokkal több: világos fejű, nagy tudású irodalomtörténész. Kár, hogy a *Brassói Lapokban* megjelent kis irodalomtörténetéből nem lett tankönyv, a maga nemében, a műfajon belül a legnagyobb ígéret volt, mert gyakorló középiskolai tanár írta, aki ismerte a tanulót is. És embernek sem volt hétköznapi.

Ficzay Dénes levele S.S.-hoz

Arad, 1972. VIII. 11.

Kedves S.! Nagyon bántott, hogy nem voltam itthon, amikor kerestél. Szerfelett sajnálom, hogy nem találkoztunk.

Hébe-hóba csak hallottam valamit Rólad, így kb. tudom, hogy ismét tanítasz.

Bizonyára magadon is tapasztalhattad, hogy ötvenen túl az ember szentimentálissá válik, és mindenhez ragaszkodik, ami a múltjára, az ifjúságára emlékezteti.

Magamról mit mondhatok? Másodszor házasodtam. Jól. Van egy kétéves unokám! Ugyanott tanítok 45 óta. Sok vihart megértem, sok keserűségben, csalódásban volt részem. (És van most is!).

A tudományos kutatásban azonban nagy szerencsém volt És ez volt a vigasztalásom a nehéz években.

Öreg fejjel beiratkoztam a doktorátusra (Hogy valamit felmutathassak!). 68 óta abszolvens vagyok. A témám: Arad irodalmi múltja. Ebbe dolgoztam bele magam. Afféle – mutatis mutandis – Kelemen Lajos „minor” – lettem... Kalauzolom a városnézőket, a „helyi lap reménysége” vagyok... (Külön rovattal!) Néha beeresztenek az *Utunkba* is, az *Igaz Szóba*, ha nem untad, talán belenéztél *Aradi Krónikámba*. (...)

Nem voltam igazgató, sem tanfűtűlő, egyszóval semmiféle címem vagy rangom nem volt. (...)

Hihetetlen munkakedvem van, de többet tervezek, mint végzek. (...)

Afféle „helyi műemlék” lett belőlem. Írók, csibészek stb. felkeresnek. Csak éppen, hogy nem mutogatnak. Illetve mutogatnak is, ha a tévében aradi sétát vezetek.

Öregszem. Ha elmondom az osztályban, hogy beszéltem Móricz Zsigmonddal, hitetlenkedve néznek... Mit akarok még? 300000 könyvben turkálhatok a nagykönyvtárban. (...)

Nem irigylek senkit. Nem tudom, mi az irigység. Ennyi volt az élet, hát ennyi volt... Mindenkinek más a sorsa. Az enyém ez, és csak ilyen, csak ennyi volt. Rosszabbul is történhetett volna.

Ne haragudj rám, hogy untattalak és „b” személyemről ennyit locsogtam. Szeretettel ölel,

Dénes

Ficzai Dénes:

Emlékezések

I. Az én iskolám

Az én iskolám nem évszázados, ősi kollégium, csak a nehéz időkben (1923-ban) áldozattal összehozott, cicomátlan, kétemeletes épület. Mégis, számomra ez az épület mindig minden volt. Mikor elindultam az egyetemre, emlékszem, egy őszi alkonyaton, eljöttem búcsúzni, a falaktól, az udvartól, az emlékektől. Sötétedett erősen. Az iskola magánosan és valahogy megnyugtatóan állt. „Gyere vissza, ha elfáradtál” – mintha ezt mondta volna. Kemény, pusztító évek után tértem ismét vissza. Ennek negyedszázada. És azóta jóban-rosszban mindenem az iskola. (A tanítványaim közül már nagyon soknak a szüleit is tanítottam).

Hol is vannak a régi tanárok? A tanárait. Jövőre nyugdíjba megy az utolsó, aki még engem is tanított. Egyedül maradok. A fiatalok: már volt tanítványaim. Hol is vannak azok, akiket annyira tiszteltem és szerettem? Csodáltam a tudásukat, és többet, mindig többet szerettem volna tőlük megtudni. Emberi gyengeségüket alig láttam, hisz az én szememben mitikus félistenek voltak.

Öreg történelemtanárom, kurucos és tragikus életével? Csibukozott az utcán is, és szép körmondatokban beszélt. Valaha a kolozsvári egyetem büszkesége volt (Tanulmányt ír Dalmady Győzőről. és az önképzőkörökről). Soha nem felejttem el, amit a középkorról tanított. Most is hallom a lovagi tornák dübörgését...

És drága tornatanárunk... Bohókás szokásaival, mondásaival, nagy bajuszával és arany szívével.

Volt benne valami férfias és ugyanakkor gyermekien naiv. Az árulkodókat, a hazugokat – büntette.

Mogorva és schulmeisteri természetrajztanárunk, szigorúságával, nagy-nagy tudásával és – már, mint kollega – igaz emberségével. (Akkor lapítottunk, mert könnyen zúgott a négyes – és valami szidás-féle is...) Izgalmas földrajzórák, mert ez is ő tanította. Szép, magyaros mondatai – és nyelvhelyességi babonái.

És a magyartanárunk. Apró termetű, de szerintünk iszonyú tudású ember. Talán minden szavára emlékszem... S néha azon kapom magam, hogy elmondom, amit még tőle hallottam. Eötvös-kollégista volt. Járatos a matematikában. Az iskola könyvtárosa. Élvezetes előadó. És később: igazgatóm. Soha nem bántott senkit, enyhén osztályozott – és mégis, mindenki tanult. Szabó Dezsőről beszélt, akiről az Eötvösben legendák keringtek... Ott volt Ady temetésén – és Riedlt, Horváth Jánost, Szinyeit hallgatta. Kerekded volt minden lecke. (Ma látom a hibáit, de nem, nem szabad így felfognom. Hitte, amit tanított.) Lélektant és logikát is tőle tanultunk. Izgalommal vártuk az órát. Szárnyaltunk, felemelkedtünk, egyszóval rajongtunk érte. (Most beteg, öreg, elhagyott ember... Valami talán továbbél, bennünk, volt tanítványainban. Vajon minden tanárt elfelednek-e?)

Öreg, cvikkeres számtantanárunk. Áldott jó szívével és körülményes magyarázataival. Családi gondjaival és példamegoldó készségével.

Vajon az ifjúkor nosztalgiája nem szépíti meg a fakuló fotográfiákat? Vajon ilyenek voltak-e?

Vajon a fizikus-kémikus, akit nagyon becsültünk, mert igazságosan osztályozott, az „agyunkat művelte”, vajon jótékony, következetes szigorával a jellemünkben nem hagyott-e nyomot? (Később kollegám is volt. És egészen más volt, mint ember).

A kedves rajztanár, ahogy albumokat mutogatott, művészetről, szépről beszélt. És milyen nagyon szerette a gyerekeket!

A vajszívű zenetanár, akivel csibészkedtek a rossz fiúk – és ő mégis szeretett bennünket.

A megszépítő messzeség-e ez? Vagy valóban ilyenek voltak? Valóban ilyen igazságosak, jó szándékúak, becsületesek?

Hozzánk, növendékekhez, mindenképpen. Mi volt a titkuk, amit nem adtak át? Vagy mi voltunk-e mások? Naivabbak? Rajongók? Könyvmolyok?

Vajon a „három lépés” miatt volt csak tekintélyük? Vagy valami varázsszerűk volt?

A fizetésükből éltek és magánórákból. (Persze nem saját tanítványt!)

Hivatástudat? Talán ez tartotta meg őket. Mert a munkájuk nem volt favágás.

És utoljára hagytam az igazgatót. Ő volt az iskola! Ő volt a minden!

Most is szálegyenesnek látom. Szinte délcegnek.

Férfiás csúnyság az arcán, ami már „szép”-nek volt mondható. (Nem badarság! Szinte rút volt, de ez a marcona rútság – megszépítette!)

Neki mindene az iskola volt. Nagy szónok és mindenben az átlagnál nagyszerűbb. A gyermekeket: pompásan ismerte. Az embereket: talán túlon túl jól.

Férfiás jellem volt, Valamiféle érces hanggal. Gyors észjárás-sal. Pontos fogalmazással. Remek koponya. Latin és görög szakos, de bátran bármit eltaníthatott volna. (Lehetne regényhős: Jókai figuráira emlékeztetne).

Acélos kék szemével, ha ránk nézett, talán senki nem mert volna hazudni. És – gondolom – hogy a tanárok „kis palotaforradalmait” – egy kézlegyintéssel, pár okos szóval leszerelte.

Sokáig kerestem ennek az embernek a titkát. Engem is tanított. Ma, persze, nem így tanítunk. De az emberséget, amit tőle is tanultunk, nem, nem lehet elfelejteni.

Laudator temporis acti – mondhatná valaki. Lehet. De volt valami titkuk, valami, amit mi nem örököltünk. Valami, ami csak az övék volt, mint régi mesterek céhes titkai. Akkor is tanítottak, ha régi képeket nézegetünk a fizikumban. És akkor is, ha a zsebre dugott kezünket egyszerűen kihúzták – és ránk néztek...

A folyosókon őket látom, akik eltávoztak közülünk. Őket és a régi diákokat. A nagyokat, akiket félve tiszteltünk, bár soha nem bántottak. Szinte felnőttek láttam őket.

Félve néztem be a nagyok, a felsősök osztályaiba. A tanáriban egyetlenegyszer voltam. Nyáron, egy pillanatra beszöktünk.

A szavukat hallom a csöndes alkonyatokban. Bársonyos melegséggel szólnak hozzám. Pedig szomorú napokat is átéltem. Voltak szekundás napok, vizsgaizgalmak, nehéz dolgozatok.

A falakból régi muzsika szól... A franciatanárunk szava (igazi francia volt!): Párizsról, kultúráról, civilizációról. A románitanárunk szinte eljátssza a Caragiale-szemelvényt.

És arcok, szemek, diákfejek, régi növendékek... A feltaláló, aki mesterséges holdat szerkesztett... Akkor: furcsa, félszeg diák. A tudós orvosprofesszor, akivel együtt nőttünk fel – és olvastunk, udvaroltunk, tervezgettünk... A háború vihara elpusztította a tablókat, a baráti emlékeket. A könyvtárat szétdúlták. A szertárak elpusztultak. Csak az emlékek maradtak meg. Bennünk. Itt belül. És jó, hogy megmaradtak.

II. Híres aradi könyvek

A könyvgyűjtők körében, újabban sajtósági irányzat kapott lábra: az aradi kiadású könyvek gyűjtése. S mindjárt tegyük hozzá: dicsérendő szenvedély. Ti. így nem egy ritka könyv, ha gyűjtőhöz kerül, megmenekül a pusztulástól. A legtöbb gyűjtő – természetesen – mindent összegyűjt, aminek megjelenési helye városunk. Esetleg kiegészíti az innen elszármazottak másutt megjelent műveivel. Így egy-egy „Aradian” gyűjtemény tarka egyveleget mutat. Van széplelkek megtakarított garasából kiadott versfüzet és párlapos avatási vagy emlékbeszéd, vaskos sportévkönyv, esetleg szakácskönyv, illetve tréfagyűjtemény. Ki hinné, hogy jó száz évvel ezelőtt olyan szakműve jelent meg *Babonák könyve* címmel a népi hiedelmeknek, hogy még napjaink néprajzosai is jócskán merítenek belőle.

Természetesen, a legtöbben a helytörténeti művek iránt érdeklődnek. Nemcsak a várostörténeti monográfiák, hanem egy-egy részletmunka, teszem azt pl. helyi közoktatás története, vagy egy-egy egyesület története is jelentős darabja e magángyűjteményeknek. A legritkább helyi vonatkozású mű Schröder Béla kulcsregénye, a *Haszugságok városa*. Ez a Krúdy-megénekelte párbajhős újságíró aradi hadakozásai után adta ki kétkötetes regényét. A kor kapitalista társadalmát, bűneit, visszaéléseit, könnyét és kevés mosolyát írta meg. Vagy ki tartja számon a *Titánok bukása* című valóban érdekes regényt a Titanic bukásáról? Vagy a napjainkban keresett, a helyi munkásmozgalommal összeshövődő regényt, a *Szeret a földet?* Hova

szóródtak szét Timon Zoltán mérnök-tanár a maguk groteszkségében is érdekes nevelő-füzetei? (Babits írt róla a Magántudósokban!)

Néha a később országos hírre jutó költő vagy író első kötetei láttak napvilágot aradi nyomdáknban, így Horváth Imre *Örvény felett* és *Hangtalan beszéd* című kötetei féltett kincsei egy-egy gyűjteménynek. Akárcsak Szántó György verseskötete vagy első regénye, a *Sebastianus útja elvégeztetett* és Károly Sándor első regényei. De gyűjtenek tudományos tárgyú, helyi megjelenésű könyveket. Ki hinné, hogy hány népszerűsítő orvosi füzet jelent meg? Se szeri, se száma a helyi megjelenésű tankönyveknek és értékes önéletrajzi vonatkozásúaknak. A legkülönbélebb nyelvkönyvektől a legpraktikusabb köböző könyvig – mindenből bő választék kínálkozik. A Muncípiumi Könyvtár már évtizedek óta gyűjti az aradi nyomtatványokat. A könyvtár külön szakonként katalogizálja az itt megjelent vagy bármilyen aradi szempontból jelentős nyomtatványokat. Ezt a gyűjteményt mindenkor számos kutató használta.

Sajnos, azonban nem egy ritka aradi könyvből csak egy-egy példányt őriztek meg és ez eltűnve, most hiányos a gyűjtemény. S hogy még furcsább gyűjtőszenvédélyről is tudjunk, van, aki a helyi megjelenésű ponyvatermékeket, kalandregényeket is gyűjti.

Akad, természetesen, kedvelője az aradi sajtótermékeknek is. Régi sportlappokat, képes hetilapokat, de a napilapok egyes számait is sokan megőrzik. A Múzeumnak van ilyen nagyobb, aradi helytörténeti cikkgyűjteménye. Egy-egy múltbeli esemény pontos leírásához föltétlenül szükséges a vonatkozó teljes irodalom ismerete. És milyen jó volna, ha egy-egy szemfüles kutató-gyűjtő, olykor a nagykönyvtárra is gondolna, ha fölös példányt talál egy-egy ritkább aradi könyvből, nyomtatványból.

Szerk. megj. Néhány nappal ezelőtt Ficzy Dénes vigasztalhatatlan özvegye kereste fel szerkesztőségünket, és elhozta ezt az írást, melyet barátunk már nagyon betegen vetett papírra. Megjelentetésével még egyszer tisztelgünk Arad nagy rajongójának feledhetetlen emléke előtt.

III. A Rézdrótsziget

Szinte látom a jámbor olvasó elképedését, amikor ezt a címet olvassa... Hát ez mi a szösz lehet? Bizony ez a furcsa elnevezés városunk egyik, hajdanában nagyon érdekes tája. Kisgyermek voltam, amikor elmondtam egyik társamnak, hol lakunk, s erre ő megjegyezte, hogy a „rézdrótszigeten”... Fúrta az oldalamat, hogy vajon a testes hentesről, a koldusok kocsmájáról, a vasiparról, esetleg valamelyik szatócs boltjáról kaphatta ez az utca a nevét. Talán a trombitaszóval felvonuló katonáktól, vagy az esténként hazatérő talicskát toló napszámosoktól? Esetleg a cséplőgépről? Ez, amikor elhaladt az utcában, előtte egy ember ment és a villanyégőket egy T-alakú rúddal felnyomta, hogy a gép kéménye le ne szakítsa. A tüdőbaj, akkoriban, jó ötven éve, még „gazdagon aratott” és a gyászmenetek ott vonultak el az ablakunk alatt. Lehet, hogy ettől a furcsa elnevezés? Talán az utca elején lévő „kiskert”-ben van valami, amiről így nevezik? Vagy az ún. „szerbpék” műhelyéről? Az idős néni, velünk szemben, az idomított galambjaival, ő biztosan tudja. Vagy az utcában színéről „zöld ház”-nak nevezett épület lakói? Esetleg K. Pista, a város hajdani érdekessége, aki esténként Cs, kocsmájában gyűjtött előfizetéseket soha meg nem jelenő lapjára...A borbélyhoz is sokan járnak, bajuszos, meglett emberek... Valamelyikük csak hallott e furcsa szigetről. Két későbbi tanárom is eljárt az ablakunk alatt. Biztos tudják, de hogy is mondhatnák el éppen nekem, arasznyi lurkónak... B. Zoli, a Süveg téri óvoda szépreményű neveltje – nem tudja, tőle meg mertem kérdezni.

Aztán egy vasárnap megvilágosodott minden! Talán ugyanazal a gyerekekkel labdáztunk az utcán, amikor kicsípve, fehér ingben, csizmásan legények mentek el mellettünk. A kalapjukra oldalt spirálisan összehajtott rézdrót volt tűzve. Hogy került oda, illetve miért viselték? Ezen sokáig törtem a fejem. Dísz volt és talán afféle jelvény is. Mert úgy mondják, hogy hajdanában igen kötekedő ifjak laktak arrafele. Gyakorta tengelyt akasztottak a más városnegyedben lakókkal. És hamar csülökre mentek. Talán az együvé tartozás jelvénye volt az a darabka rézdrót? Esetleg az ellenfél figyelmeztetésére is szolgált: ügyelj, mert mi vagyunk! Igazából a népviselet tartozéka

volt. És erről kapta nevét az utca és a folytatása. Ne törjék a fejüket, mert úgylis elárulom, hogy ott voltak a legszebbek az alkonyatok, amikor a nap vörös gömbként tűnt el az erdő mögött... A legszebb őszyk és a legvidámabb tavaszok is ott múltak el... Ez az utca melynek nem találni mását, a Cogălniceanu utca.

Szerk. megj. A tisztelt olvasók az utóbbi években Ficzey Dénes cikkeivel leginkább lapunk ún. érdekes oldalán, a *VL Kilátó*ban találkozhattak. Nem titkolt örömmel dolgozott ebbe az oldalba. Ez az utolsó írása. Közlésével még egyszer tisztelgünk a felejtethetlen tanár, nagy tudású ember és kedves barát derűs lénye és fényes emléke előtt.

(Az utolsó megjelent írás)

Utolsó sétá

Az utolsó aradi sétára megyünk veled, Dénes. Nem erre készültünk. Pár nappal ezelőtt még szokott otthonos mozdulatokkal benyitottál a redakció füstös szobáiba, újságot böngésztél, új kéziratot ígértél, kezet szorítottál egykori tanítványaiddal, de hisz ki nem volt a te egykori tanítványod ebben a városban, melynek nem csak tudós tanáraként, történelmének, művészetének, irodalmi emlékeinek nagy ismerőjeként és szenvedélyes kutatójaként – aradológusként – ismertünk, tiszteltünk és szerettünk? A kórházi betegágyban az elmúlt héten még azt mondtad: csütörtökön már ott leszek a szabadegyetem katedráján, jöhet a hír a lapban. Megjelent. Csütörtökön azt üzented: most nem mehetek, de lélekben veletek leszek. Mi maradtunk veled lélekben. És még most sem hisszük, hogy legalább képzeletben többé nem tehetünk újabb sétákat veled e szép város – szűkebb pátriánk – patinás épületei között; hogy egyáltalán nem lesznek többé emlékezetes aradi séták. Nemzetiségi művelődési életünk munkamegosztásában kiosztatlan marad egy magad teremttette egyedülálló, fontos szerep.

Kedves barátunktól, jeles külmunkatársunktól, a publicista Ficzy Dénestől is búcsúzunk. Utolsó, igen, immár utolsó kegyeletes sétánkon koszorújára a szép szó kertjéből a legszebb virágok illenek. Hiszen sok ezren vagyunk, akik tőle tanultunk barangolni az olvasás és az építő cselekvés művészetében.

(Nekrológ, a helyi napilapból, 1985 március 4.)

Gyászjelentések

Mély fájdalommal tudatjuk, hogy a szeretett férj, apa, nagyapa, após,

Id. FICZAY DÉNES tanár

Rövid szenvedés után március 2-án elhunyt. Temetése március 5-én, kedden 15 órakor az Alsótemető halottasházából.

A gyászoló család.

— • —

Mély megrendüléssel veszünk végső búcsút FICZAY DÉNES irodalomtörténészről, Arad helytörténetének, kultúrhagyományainak odaadó kutatójától, tanártársunktól, aki diákok nemzedékeibe oltotta az irodalom életre szóló szeretetét. Emlékét megőrizzük.

A megye magyartanárai

— • —

Az Aradi 1-es számú Általános Iskola V. C osztályának tanulói együtt éreznek Ficzy Tímea osztálytársukkal drága nagypja, Ficzy Dénes elhunytá alkalmából.

— • —

Az egykori 3-as számú líceum 1974-ben végzett diákjai megrendülten értesültek szeretett tanárunk, FICZAY DÉNES elhunytáról. Együttérzésünk a gyászoló családdal.

— • —

A népi egyetem vezetősége és hallgatósága ezúton búcsúzik nagy tudású és szeretett előadójától, állandó támogatójától, FICZAY DÉNES tanártól és részvétét tolmácsolja a gyászoló családnak.

Friss Panián Iván:

A bennem élő Ficzy Dénesről

Cicomátlanul

A verőfényes emberi kapcsolat, sajnos, eléggé ritka ajándéka az életnek. Nekem sem volt sok, állapítom meg kesernyésen, miközben az egyiknek a tárgyi bizonyítékát nézegetem. Szerb Antal utolsó regénye, az *Utas és holdvilág* nekem többet jelent a dedikáció miatt:

„Ivának, szeretettel – Arad, 67. IX. 11. Ficzy Dénes”.

Most ezen tűnődöm. Muszáj mindig könyveken? Egy mondaton, egy verssoron, egy szón is lehet.

Vajon hányan dicsekedhetnek ilyen dedikációval?

Nem hiszem, hogy sokan. Magának sem vásárolt, nemhogy másnak. Ugyanis városunk közismert és elismert személyisége mindig szegény volt. Az ötvenes évek elején, a Magyar Vegyes Líceum tanáraként, a legocsmányabb cigarettát, a Nationalét szívta, mert az volt a legolcsóbb, két öltönye volt, egy szürke, amelyet mindennap hordott és egy sötét alkalmi. Ezekre, az apróságokra talán azért figyeltem fel jobban, mint mások, mert jómagam is szegény voltam, s ettől állandóan szenvedtem. Szégyelltem a nélkülözést, emberhez méltatlannak tartottam. Ő sztoikus nyugalommal viszonyult hozzá egész életében, úgy tűnt, rá se hederít.

Az antikváriumban is sokszor találkoztunk. Ez akkoriban az Eminescu utcában volt, néhány lépésre a híres szállótól, ahol annak idején Ady is lakott, s amelynek talponállójában a 60-as években kitűnő feketét főztek mindössze egy lejért.

Egy ilyen kávézáson szökött szárba a kapcsolatunk. Szerb Antalt kezdte méltatni, nem titkolta rajongását, elárulta, hogy legjobban *A királyné nyaklánc*a című regényét szereti. Annaira szereti, mondta, hogy minden évben kikölcsönzi a könyvtárból, és újra elolvassa.

Megdöbbsentem. Jómagam is szeretem Szerbet, de nem ennyire. Viszont nekem megvan a regénye. Kit illet meg inkább? – kérdeztem magamtól, s másnap megajándékoztam vele. Úgy fogadta, hogy azzal, nekem is örömet szerzett.

Ezt viszonzta később az *Utas és holdvilággal*. Azonban fontosabb, hogy közben megizmosodott a kapcsolatunk. Most beszélgetések zsongnak bennem, olyanok is, amelyek ma már nem tűnnek lebilincselőnek, ám akkor varázsuk volt, valami értelmeset, szépet és bensőségest loptak az élet sivárságába. Látom, ahogy közelebb hajol, és izgatottan faggat arról, mit mondott Paul Goma vagy másvalaki a rövidhullámon. Persze ő is meghallgathatta volna, ha rátapad a rádióra, de szívesebben olvasott vagy mesélt az utcán valamelyik tisztelőjének a régi Aradról, kedves magyar íróiról vagy a francia forradalomról.

Egyes vallomásai is fülemben csengnek. Például: „Illyés Gyula verseiért nem rajongok, de a prózáját nagyon szeretem. Kolozsvárt, ha megszereztem egy kötetét, leültem az első padra, és olvasni kezdtem.”

Ezt akkoriban mondta, amikor itt hivatalosan kezdték nagyon nem szeretni Illyést, mert észrevette és szóvá merte tenni a kisebbségben élő magyarság keserves helyzetét.

A 60-as évek második felében doktorálni akart. Neki is fogott... Azt hiszem ennek kapcsán ment valamiért Budapestre. Ott nem tudott ellenállni a kísértésnek, felkereste szeretett írója özvegyét. Szerzett magának egy kellemetlen élményt. Mint elmondta, Szerb Antalné „csúnyán viselkedett”. De azért ő tovább szerette néhai férje írásait.

Vajon akkor is így viselkedett volna Klári asszony, ha sejti, mit fog írni a kopott ruhájú vidéki tanárról a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*? Vagy ha csak annyit észlel, amennyi engem annak idején ajándékozásra késztetett?

Megnyugtathatna, ha tudnám, hogy Dénes azóta már találkozott Tónival „odaát”, s ez kárpótolta őt mindenért.

Olykor ugratott. Szelíden és szellemesen. Elragadó volt, amikor szinte gyerekes ismeretfitogtatással próbált sarokba szorítani. Ki is búcsúztatta az aradi művészek nevében azt a szobrászt, aki a 20-as évek második felében Arad város ösztöndíjasaként tanult a párizsi Beaux Artes Akadémián, s tragikus körülmények között elhunyt? – kérdezte hamiskásan.

- Nem emlékszem.

- Akkor elárulom, hogy a barátom, Pataky Sándor festőművész búcsúztatta, de ott volt Goldiș ex kultuszminiszter is. Hány éves is voltál akkor?

- Mínusz tíz.

- Persze, persze! Nem láthattad, magyarázta megértően, mintha ő látta volna, mert már 8 éves volt. Gondolom, régi újságokat lapozgatva a könyvtárban, rábukkanhatott az *Aradi Közlöny* 1929. évfolyamában a részletes (és eléggé sajtóhibás) beszámolóra nagybátyám (Panián Iván) temetéséről.

Tudta, hogy az önkéntes emigrációban élő „rendszerellenes” írónak, Márai Sándornak oltára van bennem, de azért megszurkálta. Ezt megbosszultam. Másfél évtizede szereztem Magyarországon egy könyvet, és találtam benne valamit... Ficzyt kávézni hívtam, majd közömbösséget színelve megkérdeztem, elolvasna-e valamit rögtön a kedvemért. „Boldogan” – vágta rá, s talán valamilyen kéziratra gondolt. Ekkor elővettem a könyvet. Meghökken a vaskos kötet láttán. Gonoszkodva nyugtattam, nem a közel 800 oldallal akarom fárasztani, beérem eggyel. Áhítatosan nézte Szerb Antal *Gondolatok a könyvtárban* című tanulmánykötetét, izgatottságát nem tudta palástolni. Teljesítette kívánságomat, elolvasta kedvence nyilatkozatát, amely 1937-ben jelent meg. Ebben röviden vázolja szellemi fejlődését, megemlíti néhány magyar és külföldi író, akik befolyással voltak rá, Zárómondata: „A kortárs magyar írók közül Márai Sándor írásait olvasom a legtöbb kíváncsisággal és élvezettel.”

Nem szólalt meg azonnal, majd hangosan tűnődni kezdett Szerb Antal „bátorságán”, hisz 1937-ben még élt Babits, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, nemrég távozott Kosztolányi, s már hódított Illyés Gyula és Németh László.

Lehet, hogy tévedek, de attól fogva még több melegséget éreztem a kézfogásában.

Ficzy szerkesztőségünket is igen kedvelte, mindenkit ismert, sokan tanítványai is voltunk, s szinte mindenki tisztelte őt. Legszívesebben naponta beült volna egy kis csevegésre, ám nálunk mindig bolondokháza volt, „termelni” kellett szakadatlanul.

Szívesen írt, örömmel, különösen a régi Aradról, amelyet oly jól ismert, ám olykor ebből is kellemetlensége támadt. Feljelentették? Belemagyaráztak szövegébe? Kiforgatták szavát? Voltak itt magánszorgalomból is cenzorkodó törpék, politikai vonalon csúszó lelkek,

ideológiai árbockosárból fölényeskedő senkik, akik szívesen súgtak a mindenható pártnak, s a szájkosaras idő (Sütő András kifejezése) éber őrei alig várták, hogy lecsaphassanak a mindig lekezelt újságírókra, illetve szerkesztőségünkre. Előszeretettel csináltak a bolhából is elefántot. Értettek hozzá, mert műveltek voltak. Egyikük, aki évekig a megye első embere volt, valamelyik pártkonferencián a zsúfolt Kultúrpalota szónoki emelvényén így ejtette ki a híres amerikai lap nevét: nevjork times.

Ha ezek az „elvtársak” találtak valamit, akkor Ficzey egy időre kegyvesztett lett, de azt bezzeg nem vették észre, hogy ez az ember, akinek a kisujjában több érték volt, mint a „nevjork timesek” fejében együttvéve, amilyen körülmények között él tanárnő feleségével: hogy városunk egyik magyar büszkeségének Eminescu utcai „lakása”, a szoba egy nyomortanya, annak ellenére, hogy beragyogja szellemisége és humánuma.

Egyszer valamilyen bizottság elé citálták a munkahelyén, az iskolában. Megmosták a fejét, megmagyarázták neki, mivel tartozik a szocializmusnak, hogyan tud megfelelni a pártpolitikának.

Ez megsebezte. Elmondta nekem, hogy ezen az „elvtársi” ízén – vizsgálaton? Kihallgatáson? Kioktatáson? Ráncba szedésen? – az egyik külső résztvevő ügyészkedni kezdett: „nagyon csúnyán viselkedett”. Az illető nevét is közölte. Hallatán akkor meglepődtem. Akkor!... Istenem, de ostoba voltam!

A 70-es években megbíztak, többet közt, az úgynevezett érdekes oldal szerkesztésével is. Ez minden második szombaton jelent meg a 3. oldalon. A célja az volt, hogy adjunk valami olvasnivalót is az Olvasónak a rengeteg kötelező írás – ipari riport, mezőgazdasági elemző, közgyűlési beszámoló, tervteljesítés, főtítkári látogatások, fogadások, dögunalmas központi anyagok stb. – mellé. Az agyonrovatozott lapban itt lehetett helyett szorítani Ficzey Araddal foglalkozó írásainak. Ideális külmunkatársnak bizonyult. Sohasem hagyott cserben, mindig hozta a megbeszélrt cikket. Senkitől nem kaptam olyan tiszta kéziratot, mint tőle, de más munkatárstól sem láttam a szerkesztőségben az utóbbi 27 évben. Bár írógép is porosodott a szekrényén, mindig kézzel írta cikkeit. Írásában minden a helyén volt, nem hiányzott egyetlen írásjel sem, nem volt benne ködös kifejezés, töltelékszó, üresjárat vagy megbicsakló mondat. Csak le kellett gépelnem. Mellesleg:

mind szóbeli, mind írásbeli megnyilvánulásait Seneca szavaival jellemezhetem: „az igazság beszéde cicomátlan”. Azt is mondhatnám, Ficzy a cicomátlanság megtestesülése volt.

Tíz évvel ezelőtt a szerkesztőség folyosóján futottunk össze. Megijedtem tőle, annyira lesoványodott a kórházban. Azt mondta: hozzám jött. Röviden közölte, nem hagyta magát megoperálni, megköszönte, hogy időközben megjelentette egyik írását, s a még nálam lévő másíkról, *A rézdrótsziget* címűről érdeklődött.

Ha csak ezért jött, fölöslegesen fárasztotta magát, miközben nem kis fizikai fájdalom gyötörhette. Volt telefonja, felhívhatott volna a szerkesztőségben vagy otthon.

De csak ezért jött?

Azóta is tűnődöm rajta: vajon nem búcsúvétel volt ez a maga módján? Nem egy egyszerű, szemérmes, halk, de férfias isten veled?

Hamarosan említett írása is megjelent, de alatta nevét már gyászkeretben hoztuk.

Dr. Brauch Magda

Tanítványa voltam

Valamikor. Talán meg sem mondom, mikor. Miért ne mondanám? Az ötvenes években. Kemény, kegyetlen idők voltak, Ficzy óráin azonban kívül maradt a világ, de még az iskolában szokásos, hétköznapi szorongás is. Úgy vártuk az óráit, mint gyermek a karácsonyt (melyet akkor tilos volt várni). Neki nem volt szüksége fejelmezésre, majdnem tátott szájjal lestük minden szavát (elnézést a közhelyért). Mindenről érdekesen beszélt, de az anyanyelv ápolását egyetlen órán sem mulasztotta el. „Kérem, fordítsák le magyarra a következő magyar mondatot” – kezdte már az ajtóban, s mire a katedrához ért, el is mondta. „Tegnap délután felültem a trámvajra, a szfátig akartam menni egyetlen stáciát, de közben jött a kontrolór, nem találtam az abonamentet, erre megamendált.” Feleltetés közben néha úgy tűnt, hogy alszik, de ha valaki „megeresztett” egy-egy suk-

süket vagy más szarvashibát, hirtelen felszisszent (bizonyítandó, hogy ébren van), és igencsak a nyelvhelyességre adott osztályzatot, nem a füzetből ellesett szövegre. Csak az nem puskázott nála, aki nem akart (úgyis a helyesírást, a fogalmazást osztályozta). Évekkel később, amikor már fiatal kollégája voltam mondta el: „ma is látom, amint xy (egy volt osztálytársunk) a pad alá bújva puskázik”. Akkor értettem meg, hogy ő az ilyesmin felül áll, s abból sem csinál presztizskérdést, ha gúnynéven nevezik. (Mi sohasem „kicsinyítettük” a nevét. Minek kicsinyíteni azt, ami nagy?) Szerettük. Mint tanárt, és mint embert. Mindenki szerette, a gyengébb tanulók is, akik nem is csináltak titkot abból, ha valamelyik tanárt nem szívlelték.

Miatta, az ő hatására lettem magyartanár, pedig soha nem akartam az lenni. Tudtam, hogy ezzel egy életre eljegyzem magam a tisztes szegénységgel. Akárcsak ő. De az anyanyelv szeretetével is. Akárcsak ő. A felvételi vizsgámon is „segített”, mikor a vizsgáztatók kérdésére elmondtam, honnan jövök és ki tanított (Mit kell mondani? – kérdezték az utánam következők). Ficzay neve a filológia karon is fogalom volt. Sokszor küldtek velem üzenetet számára a professzorok diákkoromban, hiszen tudták, hogy tudományos kutatómunkát végez (tulajdonképpen én akkor tudtam ezt meg). Később, ott jártamkor mindig ezt üzenték velem: „Mondja meg neki, jöjjön már, doktoráljon le, számára ez pusztán formaság.” Nem volt az. Akkoriban a megyei pártbizottság javaslata kellett hozzá, s azt megelőzően más kiskirályok beleegyezése. Ő erre nem volt hajlandó. Viszolygott a „párt” és a „felsőbb szervek” szavaktól.

Ha valaki, ő szeretett tanítani, de abban a világban, a tanári munkában minden fontosabb volt, mint a tanítás. Ezért örült őszintén, amikor végre nyugdíjba vonulhatott. Most már befejezem a munkámat, mondta boldogan, a tudományos tevékenységre gondolva. Most már minek, kérdeztem, hiszen anyagilag már mindegy volt, „fokozatok” nélkül ment nyugdíjba. Mindegy, így diktálja a becsület – világosított fel.

Aztán... nem sikerült. Talán három évig sem élvezte a nyugdíjat. Temetésére – szokásom ellenére – egy délutáni órámról mentem el, sorsára hagyva az osztályt. Sohasem láttam még temetésen akkora – önként, minden számítás nélkül – összegyűlt tömeget. Hiszen egy egyszerű tanárt, egy kisembert temettek, akinek – ha jól tudom – soha semmilyen „funkciója” nem volt. Kisembert???

Ha élne, ma sem lenne igazán öreg. És szeretett élni. Kis fizetéssel, kopott kabátban is. Szeretett volna dolgozni is, szabadon, becsületből, kedvtelésből, „felsőbb szervek” utasítása vagy ellenőrzése nélkül. Nem lehetett.

Miért mindig a jók mennek el?

Berecz Gábor

MA IS KÖZÖTTÜNK...

Egyik órán történt. Feleléshez szólított osztálytársam elkezdte mondandóját: „A magyarok...” és ennyi elég is volt ahhoz, hogy Ficzus fantáziáját meglódítsa és már mesélt is. Felelevenítette a kor történelmi alakjait, előszeretettel beszélt írókról, költőkről és az éppen soron lévő irodalmi mű figuráit varázsolta élővé különös körítéssel. Az osztály néma csendben hallgatta, itta minden szavát!

Mintegy húsz-huszonöt perc után rápillantott órájára, a felelő felé fordult, udvariasan: „Köszönöm, foglalj helyet...” mondta. „Tovább kell mennünk” és már beszélt, mesélte is tovább a következő lecke anyagát.

Óra végén, osztálytársam a megkezdett mondatra 9-est kapott (már volt egy!). Mindenki vidáman mosolygott, elégedett volt.

Más alkalommal a tanár úr valamely színdarab irodalmi háttéréről ismertetett érdekes részleteket, vagy éppenséggel Kosztolányi, Tóth Árpád vagy Mikszáth életrajzi adatait egészítette ki. Különben Mikszáth volt egyik kedvence. Az osztály feszült figyelemmel kísérte. Hirtelen megszólalt a csengő. Akkor még létezett a régi, a „békebeli”. Ficzus az osztály felé sandított. „Csengettek?” – kérdezte. „Nem akarom a diák szünetét elvenni.”

Az osztály egyként: „Tanár bácsi, tessék végigmondani, érdekel, benn maradunk”. Ficzusnak ennyi kellett, végigmesélte a szünetet, már becsengettek és a következő órára belépő tanár – Miska bácsi, Samu vagy Jocó – osztályunkban találta „öt”.

Még zöldfülű kilencedikes koromban történt. Legelső feleletem Ficzusnál nem egészen úgy sikerült, ahogy eredetileg elgondoltam. Nem tudtam még, hogy nála egyfolytában beszélni kell és bővíteni az adott témát. Művészet volt nála szekundát szerezni, de nekem sikerült. A mai napig is büszke vagyok erre az első „teljesítményemre”. De utána érettségiig, úgy emlékszem, tízesnél kisebb jegyem nem volt! Máskor, még érettségi után is, amikor a városban találkoztunk, amint észrevett, rögtön szólt: „Gábor, gyere, kísérf el...” A helytörténet volt egyik kedvenc témája... Hirschl ház, Szabadság tér, a régi városháza, a Bohus palota, a Fehérkereszt, a Sasszálló, stb, s teret hódított a hely szelleme. Gyakran másról is beszélgettünk, vagy inkább pontosítsak, ő beszélt, én hallgattam. Figyelte mire és hogyan reagálok, majd amikor érzékelte, hogy érdekel, belemelegedett a témába, még családnevem származása is szóba került, nem is egyszer.

Ilyen és hasonló kedves mozzanatok, képek gyakran tűnnek elő még eleven emlékeimből. Amikor egyes írásokat, idézeteket elolvasok, ráismerek bennük mondatszerkesztésére, hallom a hangját, előtűnik jóságos, emberszerető, mosolygó arca.

Amit annak idején néha sejtettünk, sajnos később az „állami titkolózás” ellenére is igaz hírré vált. Többször zaklatták, de ő némán tűrt mindent, soha nem hallottuk panaszkodni.

Ficzus volt „Ő” a katedránál és az iskolán kívül is! Mindenki így nevezte, kisebb vagy nagyobb diák, egykori tanítványai vagy ismerősök egyaránt. A diákok között minden tanárunknak megvolt a maga beceneve: Ficzus, Samu, Jocó, Gazsi, Vasi, Csoszi, Csula, Margó, hogy csak néhányat említsek. Tanáraink ezt tudták is, és hallgatólagosan el is fogadták.

Ma már nagyon hiányoznak ezek a találkozások és séták. Barátságos és közvetlen természete bizalmat keltett. Igyekezett magas szintű tudását mindenkivel megosztani, aki igényelte. Soha nem várt semmiért ellenszolgáltatást, bennünket, diákjait egyenrangú partnerként kezelt.

Két lábon járó, élő lexikon volt! Mindenhez volt hozzáfűzni-vagy kiegészíteni-alója. Minden érdekelte, ami a várossal, az irodalommal, a helytörténettel kapcsolatos volt.

Rövid, sportosra nyírt haja, sötétszürke öltönyben feltűnő alakja, korunk jellegzetes figurája, ugyanolyan helytörténeti és irodalmi

alakja, mint akiről és amilyenekről óráin és azokon kívül előadott nekünk.

Már két évtizede, hogy „vigyázó szemét” főnről vetíti ránk. Szelleme ma is velünk él a mindennapjainkban... „Ő” a csendes, a szerény, egyszerű „a Ficus”.

Emlékpillanatok az 1969-ben végzett osztálytársaimnak és nemcsak...

Két levél

(egy tudományos és egy baráti)

Először a tudományos levelet idézzük. A címzett Czeglédi Imre kultúrtörténész. A másik levél tartalma is tudományos, de a megszólítás bizonyítja, hogy Belia Györgyhez régi barátság fűzi. (szerk.)

Arad, 1963. aug.12.

Kedves Kartársam!

Igen megörültem levelének. Féltem, hogy megneheztel majd a lapomért. Jómagam – bár valaha Felvinczi Takáts Zoltán tanítványa voltam – Munkácsyval csakis aradi vonatkozásaiiban foglalkoztam. (Ezért bátorkodtam előállni az apró helyreigazítással).

Az aradi Templom (később: Weitzer János u., ma: I. C. Frimu u. (utcai iskola kapuja fölött emléktábla van a következő fölirattal:

Arad városának rajziskolája állott
Egykor ezen a helyen abban
Szerzé művészete kezdő ismereteit
Munkácsy Mihály
Hazánk örök dicsőségű képmírója
MDCCCLVIII – MDCCCLX
Ennek emlékezetét örökíté meg
Az aradi nemzeti szövetség – 1902.

/Ld. a szöveget: Boros János: Aradi útmutató, Arad, 1909 154.

1./

1953-ban, a műemlékek jegyzékének összeállításakor, én foglaltam írásba ezt az emléket. Akkor kissé bibliográfiailag is utánanéztem.

1957-ben, a helyi lap felkérésére, cikket írtam *Munkácsy Mihály Aradon. A legújabb kutatások alapján* címmel. /1. Vörös lobo-gó. 1957. V. 17. XIII. évf. 3800 sz./ Cikkemhez az *Arad és vidéke* 1900-as évf.-ban megjelent kortársi emlékezéseket használtam. Különösen Györgyössy Rudolf /Lotz tanítvány/ Munkácsynak ifjúkori barátja, nyilatkozott érdekesen. Györgyössyt egyesek Gyöngyinek is írták! Tévesen. Györgyössytől tudjuk Munkácsy névváltoztatásának történetét. A cikkből tudjuk, hogy Aradon milyen műhelyekben dolgozott. Így a régi Megyeház u.-ban, a Weisz-féle cukorgyár helyén, egy patkóalakú műhelyben. Első rajza 1859 karácsonyáról maradt fenn. Egy levélborítékra lerajzolta mesterét. Mint Nagy Péter növény-deke, minden esztendőben elnyerte Reck Lojzi ezüstpénz-díját. Harmadik éve élt Aradon, mikor megismerkedett Szamosssyval. Szamosssy az újaradi Zselénszky grófok családi képtárát restaurálta.

A Szamosssy mellett festett képekből, kettő volt az aradi Domány József birtokában. Ekkoriban a művész /Munkácsy/ a Fehér Kereszt kávéházba járogatott és a Bolond Istók címképeit bírálta. Lerajzolta titkos szerelmét, Kristyóry Jolánt /később: Nigraisné/. 67-ben, mikor Munkácsy Aradon járt, nagyon megörült ennek a régi rajzának. A műhelyben is rajzolgatott. A törött gipszfigurákat rajzolta. Nagy Péternél különösen az ornamentális rajzolásban tűnt ki. Egy néma festőnek rájárat készített és erre díszeket festett. Versfaragással is kísérletezett. Barátai az Aradon tanuló csabai diákok voltak. Gyakran eljárt a Templom-utcai diákszállásra. Németül is tanult Aradon. 1861-ben ment Pestre. 67-ben és 1890-ben volt még Aradon. Ez kb. a summája cikkemnek!

Az 1900-as nyilatkozók, olyanok, akik Munkácsyt Aradon ismerték. A legfőbb ezek közül éppen Györgyössy! Tehát 1858-ban került Aradra. A tábla is ezt mutatja. A szabadkézi rajzot Aradon Lakatos Ottó, minorita tanár, a város történetírója honosította meg. Nála tanított Nagy Péter az 50-es években.

Egyébként készítem Arad helytörténeti könyvészetét és így összegyűjtöttem minden, Munkácsy aradi időzésére vonatkozó cik-

ket. Ezeket – esetleg – szívesen közlöm Kedves Kartársammal. Szamosssyval különösebben nem foglalkoztam. Ennek bővebben utánna kellene néznem! Györgyössy csak az *Arad és vidéké*ben megjelent cikkeket sugalmazta, külön, tudtommal, nem írt.

A Szamosssy–Munkácsy levelezés ügyében forduljon Dr. Rusu Alexandru levéltároshoz. Timișoara, Str. Grivița Roșie 7. Ő biztos tud róla valamit. Írjon magyarul, mert tökéletesen ismeri nyelvünket. Egyébként, néhány év előtt Végvári Lajos is járt itt. Én sajnos nem beszéltem vele. Őt inkább a Múzeumban levő három Munkácsy kép érdekelte. Külön kiadvány, sajnos még nincs Munkácsy aradi éveiről. Cikk annál több, de ezek egymást és Malonyait ismételtetik. Értesülésem szerint, a Múzeum, vagyis a képtár, most néhány éve megszerzett valamit a művész ifjúkori rajzaiból. De ennek pontosabban utánna kellene néznem. Geller Ödön, volt hírlapíró és laptulajdonos, könyvet írt az Aradon megfordult művészekről. Munkája kéziratban van. Így nem tudom, mit tartalmaz, de ismerve az embert, nem hiszem, hogy alaposabban búvárkodott volna. A levéltárban megnézem, hogy az asztalcéh irataiból maradt-e valami. Ott, ha maradt, biztos kerül még földolgozatlan anyag. Az az érzésem, hogy Harsányi Zsolt is tudott az *Arad és vidéke* Munkácsy-cikkeiről. Talán valamit föl is használt.

Ismételten elnézését kérem, hogy lapommal alkalmatlankodtam. Nem bakafántoskodás volt a célom, hanem kartársi segítség. Helytörténész vagyok – és kissé lokálpatrióta. Ez adta a kezembe a tollat.

Kartársi tisztelettel üdvözlí:

Ficzay Dénes

(főgim. tanár, tud. kutató)

Arad, 1965. nov. 6.

Kedves Barátom!

Csécsi Nagy Erzsébet, mint azt szíveskedtél Te is közölni, 1921. aug. 6-án halt meg, 46 éves korában. Ennyi van a halotti anyakönyvben is. A halál oka: daganat. Egyéb nincs bejegyezve. Illetve az, hogy nem Aradon, hanem Szatmáron halt meg. Férje, Csécsi Nagy Imre lelkész, 1961-ben halt meg Aradon. Ő jegyezte be felesége halálát a halotti anyakönyvbe. Állítólag Pesten él egy Csécsi nevű rokonuk. Az anyakönyvi bejegyzést a ref. lelkész, most nov. 5-én nézte meg. – Az *Aradi Hírlap* 1921. aug. 7-én V. évf. 1030. sz.p.4. „Meghalt Csécsy Imréné” címmel néhány soros, lírai nekrológot közöl. De ebben sincs egyetlen adat sem. – Gondolom, ha Szatmárra írnál Antal Péter tanárnak (Satu Mare, Școala Medie Nr. 1), talán többet megtudhatnánk!

Bizonyára érdekelne a következő aradi író:

SEIDNER IMRE, született Soborsinban (Arad m.) 1904. december 18-án. Aradon érettségizett 1920-ban, a Róm. Kat. Főgimnáziumban. Utána hírlapíró volt Aradon, Brassóban és Genfben (1928–1933). Szerkesztője volt Bukarestben a *Balkán Press* és *Economic Press* c. nyomatosoknak. Aradon, 1927-ben, a *Magyar Újság* című napilapot szerkesztette, 1948–1964: tanár Pécskán és Aradon.

Művei: *A vásott férfi és ősz a jachton*. Novellák. Karinthy Frigyes előszavával. Arad (1926). *Erika*. Regény. Arad, 1939. *Napsugár a Mont Blanc*on. Regény. Arad, 1954. *A völgy asszonya*. Társadalmi színmű, Arad, 1948. A Karinthy-előszót újra közöltem: Ficzy Dénes: *Egy ismeretlen Karinthy-előszó Romániában*. Élet és Irodalom. 1962. VI. 23. VI. évf. 25. sz.

Talán hasznos segítséget nyújthatna a lexikonnak: Dr. Veégh Sándor tanár, (Tg.-Mureș, Str. Köteles Sámuel nr. 10.) Veégh Petőfi és Ady román fordításaival foglalkozott. Megbízható, komoly irodalmár. Sepsiszentgyörgyi író és tanár: Salamon Sándor (írói nevén: Sombori Sándor) Címe: Sf. Gheorghe Teatrul de Stat. Egyébként bennszülött, így az ottani írókat, tollforgatókat is ismeri. (Kicsi S. dr., mint Szentgyörgyi, ismeri Salamont) Végre, ma, nov. 17-én sikerült megtudnom Cifra Géza születésének hónapját és napját. 1900. december 19-én született Aradon. Ez az adat tökéletesen megbízható. Különben szíves figyelmedbe ajánlom a *Korunk* decemberi számát

Kuncz Aladár és Arad címmel jelenik meg közleményem. Kuncz aradi vonatkozású eladásáról. Nehogy kimaradjon dr. Krenner Miklós (írói nevén: Spectator), a híres közíró. Bp.-en lakik, Városmajor u. 50/a. Magamról mit írjak? 1921. december 27-én születtem Aradon. A Róm. Kat. Főgimnázium növendéke voltam (1932-1940). 1940-ben érettségiztem. Az egyetemet Kolozsvárott végeztem. (1940-1944) Magyar-olasz szakos középiskolai tanár vagyok. 1945. I. 1-től 1945. okt. 1-ig Kolozsvárott tanítottam. Azóta Aradon a 3. sz. Középiskola magyar tagozatán. Első cikkem 1939-ben jelent meg. Azóta munkatársa voltam a kolozsvári *Ellenzéknek* (napilap), *Pásztortűznek*, *Erdélyi Helikonnak*, sepsiszentgyörgyi *Székely Népnek*. Most dolgozom az *Utunknak*, *Korunknak*, *Igaz Szónak* és sokat a helyi lapnak (*Vörös Lobogó*). Közleményeim jelentek meg a pécsi *Jelenkorban*, *Tiszatájban*, *Irodalomtörténeti Közleményekben*. Két kisebb írásom a makói *Marosvidékben*. Arad irodalmi múltjával foglalkozom és Arad helytörténeti könyvészetével. Álneveim, betűjegyeim benne vannak Gulyásban. Gondolom, hogy ilyen kis bogarásznál, mint én, az egyes közleményeket nem sorolja fel a lexikon. Önálló munkám nincs. Török Gyula leveleiből most készül különnyomat.

Dobó Lászlóról nem tudok semmit. Temesvárott talán ifj. Kubán Endre tudhatna többet.

Várom további érdeklődésedet. Szeretettel üdv.

Dénes

Az „elveszett” disszertáció tervezete

Ficzay Dénes: Arad irodalmi múltja (a XVIII. századtól 1918-ig) Tervezet

Az értekezés – közel húsz év kutatásai alapján – Arad irodalmi múltjával foglalkozik. Erről a kérdésről ez az első tudományos összefoglalás.

A disszertáció felhasználja az eddig megjelent részleteredményeket és számos, eddig ismeretlen adatot és összefüggést tár fel. A munka egészének szempontjait kialakító, alapvető források a következők:

Bán Imre, Gerézdi Rabán, Klaniczay Tibor, Pándi Pál, Szauder József, Tóth Dezső és Vargha Balázs: *A magyar irodalom története 1849-ig*. Bp. Bibliotheca. 1957.

Klaniczay–Szauder–Szabolcsi: *Kis magyar irodalomtörténet*. Bp. Gondolat. 1961.

Szauder József: *A magyar romantika kezdeteiről*. ItK. 1961. 6. sz.

Szauder József: *A reformkor irodalma*. Bp. 1961. (Egyetemi jegyzet)

Szauder József: *A romantika útján*. Bp. Szépirodalmi 1961.

Lengyel Dénes, Miklós Róbert, Nemeskürty István és Pármái Kálmán: *A régebbi magyar irodalom*.

Szabolcsi Miklós: *A magyar irodalom a XX. Században*. A kultúra világa. 4. kötet. Bp. Minerva (1960).

Sőtér István: *A magyar irodalom története 1848–1905-ig*. II. Egyetemi jegyzet. Bp. 1954.

Komlós Aladár: *Irodalmi ellenzéki mozgalmak a XIX. sz. második felében*. Bp. Akadémiai Kiadó. 1956. irodalomtörténeti füzetek. 7.

Rónay György: *Petőfi és Ady között. Az újabb magyar irodalom életrajza. (1849 – 1899)* Bp. Magvető. 1958.

Boka László: *A magyar irodalom története a XX. században.* Bp., 1961. Egyetemi jegyzet.

Sőtér István: *Romantika és realizmus.*

Boka László: *Irodalomtudományunk néhány kérdéséről.* ItK. 1959. 3-4. sz.

I. A kezdet

Valójában a felvilágosodással kezdődik Arad irodalmi élete. Első írója Perecsényi Nagy László (1771–1827). A sekélyes tehetségű, de fölöttébb szorgalmas tollforgató írói kört szervez Aradon. Szinte minden művével a várost és környékét híresíti. Kapcsolatban van a széphalmi mesterrel és Aranka Györggyel. Drámája, *Az öthalmi tor Orodon* az első aradi tárgyú szépirodalmi mű. Eposzt írt a francia háborúról. (Talleyrandtól tiszteletdíjat kapott). Epigrammát írt a Napóleon-emlékműre. Az értekezés áttekinti az író pályáját (aradi vonatkozásaiban) és kapcsolatait kora román íróival. Ebben a fejezetben Waldapfel József és Jancsó Elemér elvi megállapításait követi az értekezés.

A dolgozat érinti Galánthai Fekete János, az „aradi Mirabeau” munkásságát is. (Voltaire-rel levelezett.)

A helyi, felvilágosult főúri könyvtárak közül, részletesen foglalkozik az Orczy–Vásárhelyi könyvtárral. (Eckhardt Sándor, *Az aradi közművelődési palota francia könyvei.* (Arad. 1917) című értekezésében, csak a Csáky Júlia-féle gyűjteményt dolgozta fel).

„Az aradi jakobinusok” című fejezetben – az eredeti kutatások mellett (Vö. Ficzy Dénes: *Aradi jakobinusok.* Utunk. 1946. XI. 9. I. évf. 11. sz.) a dolgozat felhasználja Benda Kálmán és Kató István eredményeit is.

II. Arad, az empire város

A város gazdasági helyzete. A román tanítóképző és főiskola alapítása. (1812)/. Țichindeal Demeter, író és pedagógus jelentősége. (Doszitej Obradovics fabuláit fordította románra.) A színjátszás kezdetei/. Iskola színjátszás: vándortársulatok./ Az állandó színház alapítása. (A legújabb színháztörténeti kutatások alapján.) A közoktatás kérdése. Helyi verselők. (Vásárhelyi János).

III. Arad a reformkorban

A város gazdasági és művelődési élete. /Bankalapítás./ A zeneiskola alapítása./ A kaszinó és az Olvasóegylet.

Fábián Gábor (1795–1877) élete és munkássága. Barátsága és levelezése Vörösmartyval. Vörösmarty aradi vonatkozású verse. Kapcsolata az Aurórával. Levélváltás Alexis de Toqueville-el. (Lefordította a francia politikus *A demokrácia Amerikában* című művét.)

Az aradi sajtó kezdete. Arad és az országos irodalmi mozgalmak. Sárosi Gyula aradi évei. Aradi vonatkozású művei. Barátsága Chorin Áronnal.

Liszt Ferenc Aradon. (Ficzay Dénes eredményei.)

Bangó Pető, Petőfi aradi barátja. Petőfi Aradon.

IV. Arad a szabadságharcban

Bangó *Arad* c. forradalmi lapja.

Kossuth Aradon. Vörösmarty, Bajza, Arany, Jókai Aradon.

V. Az önkényuralom korának irodalmi élete

A románság politikai mozgalmak. Degré Alajos Aradon. Színjátszás és hazafiság a Bach korszakban. Csernovics Péter színpártolása. A hírlapirodalom a szabadságeszmék ébrentartásának szolgálatában. Sárosi Aradon. (A „Táncoljatok, lányok...” és „A krinolin” tör-

ténete.) Csíky Gergely aradi diák. (Ficzay Dénes eredményei) Haza-
fias mozgalmak az önkényuralom ellen. Helyi költők és irodalmárok.

VI. A kiegyezés korának irodalmi élete

A politikai élet és a sajtó

A vértanúk városa

Francia irodalom a kor sajtójában. Rózsaágyi Antal és a francia irodalom népszerűsítése. Coppée és Lesseps Aradon. (Birkás Géza – kitűnő könyvében, *Francia utazók Magyarországon*, 1948 – csak éppen megemlíti az aradi látogatást.) Vörös Antal francia verse. Coppée ismeretlen verse. Az Általános Munkásegylet aradi fiókja. Eminescu Aradon. A Kölcsey Egyesület alapítása és első évei. – Tolnai Lajos kapcsolata az Egyesülettel (Ficzay Dénes eredménye). Reviczky Gyula és Iványi Ödön Aradon. (Rejtő István és Komlós Aladár monográfiái mellett, új anyaggal.) Jókai Aradon. (Ficzay Dénes eredeti kutatásai alapján.)

Aradi vonások és színek Tömörkény elbeszéléseiben. (Madácsy László eredményeinek fölhasználásával.) A román irodalom első magyar tolmácsolói Aradon. (Kardos monográfiájának kiegészítése.) Az ifjú Móríciz Zsigmond Aradon. (Ficzay Dénes eredeti kutatásai alapján). A felfedezett Móríciz írás döntő jelentőségű a Nyilas Misi-problémában. /Századvégi aradi írók és költők. Nikolaus Schmiedt, helyi német szocialista költő.

VII. A Hazugságok Városa (Az 1900-as évek)

A fejezetcím Schröder Bélának az aradi kapitalisták sötét ügyeit leleplező kulcsregényének a címe. /A kapitalista fejlődés Aradon.

Tisza és Barabás. Török Gyula és családja. (Kiadatlan levelek alapján).

Ady és a *Holnap* Aradon. Nagy Endre, Hunyadi Sándor, Karinthy aradi vonatkozásai. A román sajtó és irodalmi élet. Haladó irodalmi törekvések. Caragiale Aradon. Tömörkény és a Kölcsey

Egyesület. (Ficzay Dénes kutatásai alapján.) Ady és Ada. Krúdy Gyula aradi kapcsolatai. (Ficzay Dénes kutatásai alapján.) Arad a román politikai mozgalmak központja. Arad a világháborúban. Ismeretlen Ady-vers aradi költőhöz.

VIII. Összegzés

Ez az összeállítás – tájékoztatásul – csak a legfontosabb pontokat sorolja föl. (A súlyponti kérdések és a kötelező könyvészet kijelölésére.) Mutatványul közli az Ady-fejezet bibliográfiáját.

Arad, 1963.II.22.

Latin óra

Fischer Aladár emlékére

Néha álmos latin órán
Kicsordult belőled a szó,
A könyvet meg félretetted,
És elhallgatott Ciceró

Unott arcú diákjaid,
Lassan mind, mind felfigyeltek,
S az osztályban mosolyodtál
Mindegyiknek szíve telt meg.

Meséltél sok napsugárról:
A hegyek közt minden útnak,
Minden völgynek és pataknak
Ezer titkos jelét tudtad.

Nagy Bihar volt a barátod,
És Kladova a gyermeked.
A Kukurbátán trónoltál,
És körülötted fellegek.

Azt mondottad, hogy gazdag vagy
Azt mondottad, nem kell semmi
Ez a kincs, ez mind a tied
Nem veheti ezt el senki.

...S hullott, hullott hegyek álma,
Hullott, hullott szádról a szó.
Lassan eltelt már az óra,
És békén maradt Ciceró...

Öreg tanárom az égben,
Bocsássa meg volt diáknak,

Néha álmos latin órán
Verset rímbe faragónak.

Bocsássa meg. A hegyek álmát
Latinnál jobban szerettem,
És Ciceró nem érdekelt,
Lelkem fenn járt a hegyekben.

Mord Cicerót magyaráztad,
S én elszöktem a hegyekbe...
...S azóta is, ha mordság bánt,
Én hegyre szököm verselve.

Karczagi József, teológus

(Megjelent Aradon, a *Törekvő Ifjúság* c. lap 1947. nov. 28.-i számában. A lapot a gimnázium IV. osztálya adta ki. Szerkesztették: Bogdán József, Hesch Ottó, Vas Gusztáv)

Másoltam: 1963.VIII.2. (F.D.)

Amit megmentésre érdemesnek tartott, azt lemásolta. Így maradt meg ez a vers szeretett volt igazgatójáról, Fischer Aladárról (szerk.)

Ficzay Dénes verseiből

A helytörténész, közíró Ficzay Dénes irt verseket is. Ezek naplóiban fordulnak elő leginkább. Az alábbi verseket a Napló 1949-es kötetében találtuk, s mert sok benne a helytörténet, önvallomás és üzenet, úgy gondoltuk, nem indiszkréción, ha közre adjuk őket. A napi dátum április 5, így valószínűleg régebbi verseket másolt be (szerk.).

Alkonyat a templom előtt

A szürkesség immár fátylat von
A kövéres, vaskos templomra
A galambok még szertecikáznak
Aztán megbújnak
a holt krisztus mögött.
Az alkony szürke fátylat von
az emlékek templomára
Suhanó árnyak a lépcsők fölött...
Merengő, bús, csendes alkonyat...
és csend a leplek alatt.

Korzó

(címszavak egy templom falára)

A torony alatt...
Déryné emlékére...
Apolló vaslakat...
Petőfi utca–Szabadság tér...
Maros...
A hindu kupola...
Parkok és álmok...
Szent László utca...
Gondolatok a szerkesztőségben
Füstös állomás...
Cirkusz, Béla tér...

A tónál

Mint ó-angol poéta
Holdfényes tájon
úgy állok most
a fák alatt
Reviczky ébresztője
Gárdonyi tekintetes úr...
Szép utca. Három rózsza...
Mosóczy telep...
Suhannak emlékeimben!

Pataky Sándornak

(A kultúrpalotára festett képére)

Benn Munkácsy hallgat
Kinn muzsikál az utca
Flórián utca-kiskápolna
A vastag torony...
Thököly Tér...-
Rohanó sístergő vonatok,
Füstös átjárók, röpké
szerelmes álmok
és vágyak
(mese mese, meskete)
Ma még látom...

Tóth Árpád emlékére

Merengő, lassú léptek
zengenek...
A fáradt szív
csak halkán dobog
Az évek szállnak...
Lompos fura árnyak,
s az óra
tompán üti az éjfélt
Búcsúzás... Oh hányan
szerte a világban...
a kúszó lámpák alatt...

Dokumentumok – fényképek

Állam: Románia
Staat: Rumänien

Carte de botez * Keresztlevél *
Taufschein * Extractus matriculae
baptisatorum

Dieceza: Egerhármegye: *Csermő*
Diocese: *Csermő*
Parohia rom. catolică: Róm. katól. plébánia: *Csermő*
Parochia rom. cath.: Róm. katól. Pfarre: *Csermő*

Tom. *I* Pag. *6* Nr. *1*

Állam, állam, állam Staat, Staat, Staat Staat, Staat, Staat	napirevi n születésnek der Geburt matricula	1857. Exernyaleszaxötvenköt
hővezető a keresztelésnek der Taufe hatalmi oklalt	I 21- január huszonegy	
marok neme nomen	1857. január 25.	
szent és szalon legi tina sau teogitina neume és zarándok Geschlecht und Legi- tinitat	Kónes Maria	
szent és origo legi- tina vel floqitina	no	
Numele și pronumele co- dignate, religioasă părinților	toivnyes	
A zarándok vezetés, és ke- resztelés, áldás, szülés	Petrovics György	
Nome, Beruf und Religion der Eltern	vasentegélyes, gör. kel.	
Nomen, cognomen, con- ditio et religio parentum	Kovács Borbála	
Domiciliat Lokobhely Wohnort Locus domicilii	rom. kat	
Numele, pronumele și condițiile naștor	Tulpas	
A keresztelési neve, áldás és lakó- helye	Kábelbó Kalmán	
Nomen und Beruf der Eltern	Kábelbóné: Csáran Johanna	
Nomen, cognomen et conditio patri- norum	bitaba Tulpas	
Numele, pronumele și oficiul preotului botezător	Baross László	
A keresztelési pap neve és hivatala	Csermő plébános	
Nomen und Amt des Täufers	1.	
Nomen cognomen et officium baptisantis		
Masa și stărușcă Messe und Opfer-iz		
Observări Észrevételek Bemerkungen Observationes		

In a căror credință — Fentiek hífelől — Für die Richtigkeit — In quorum fidem, etc.

Datum *Csermő 1877. február 2.*

3277/11941

A maioralat hiteltel

Petro László
paroh — plébános — Pfarre — parochus
Csermő plébános

Vasnap

A nagymama keresztlevele, 1857. január 21. Csermő

Copie legalizată - hitelesítet másolat.

----- Nr.1412/1942. - I.J. Chr. - Állam: România.

----- E s k e t é s i l e v é l.

----- Egyházmegye: Timișoara - Róm. kath. plébánia: Arad.

----- Tom. VII 2 Pag. 89 Nr. 28.

----- Az esketés éve, hava és napja 1877 - Eszernyolcszázhatvenhét II. 6 - február hat.

Neve és társadalmi állása	A vőlegény	A menyasszony
	Ficzai József	Agnes Kovács Maria Borbála Kovács Zsuzsanna
Szülei	Ficzai József Balogh Teréz	
Születési helye	Világos	Csermő
Lakóhelye	Arad	Arad
Vallása	Róm. kat.	Róm. kat.
Koruk	22 éves	20 éves
Családi állapota	nőtlen	hájdón
A tanúk neve és állása	Sándor Lajos	Bogdan Károly
Az eskető lelkész	Lakatos Ottó plébános.	

Hirdetés vagy felmentés: Háromszor hirdetve.

----- Megjegyzések: ----- Fentiek hitelűl.

----- Datum Arad, 1942 április 2. ----- és. Dr. Vasa Tiber Plébános.

----- P. H. -----

Numărul 727/1942 Leg.

Certificăm autentică că această copie eliberată pentru domnul F i c z a y D i o n i s i e conștină întru toate cu actul timbrat legal, prezentat nouă ca original.

----- A r a d, la 9. nouă Aprilie 1942 -unamienouăsutapatreascisăideci.

----- Hitelesen tanusítom, hogy a F i c z a y D e n e s ár részére kiállított ez a másolat mindenben egyezik a törvény szerűen fölbélyegezett s előttem eredetileg felmutatott okirattal.

----- A r a d, 1942 ezerkilencszáznegyvenkettő április 9 kilencedikén

Notar public - közjegyző.

Dr. Ioan Fordea

substitutul notarului public

Dr. IOAN FORDEA din ARAD,

delegat de Camera Notarilor Publici din Timișoara.

A nagyszülők esketési levelének hitelesített másolata, 1877. február 6.
Arad

Cheştura Poliţiei Municipiului

Arad

Bir. Poliţiei de Siguranţă

41578.

Nr.....

9 Noembrie

din 1940

Autorizaţie de trecerea frontierei

Ficşay Dionisie

Arad

D.....din oraşul..... judeţul....

Arad

..... renunţând de bună voie la cetăţenia română, este
liber să treacă frontiera în Lagaria prin punctul..... Curtici

împreună cu membrii familiei sale.....

precum şi a aduce cu sine mobilierul şi obiectele specificate în in-
venţarul aprobat de autorităţile vamale române competente .

CHEŞTOR.

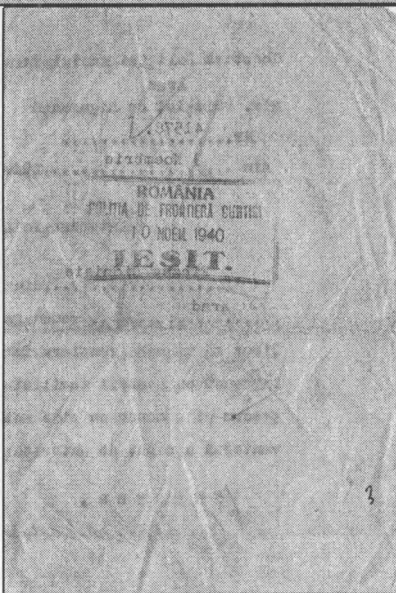
C. B. Balazs

11-10-9.

Határátlépés, 1940.

november 10.

Az okirat eleje és há-
tulja, a pecséttel.

PRIMĂRIA MUNICIPIULUI CLUJ
OFICIUL STĂRII CIVILE

Primăria Municipiului Cluj.

Chitangé No. 11535

...a new dimension...

101-6110

Extras din registrul Stării Civile pentru CĂSĂTORIȚI pe anul 1942

Nr. curent	LOCUL de naștere Anul, luna și ziua căsătoriei	PRONUMELE și numele numele, prenumele, profesia, ocupația, confesiunea, domiciliul, locul și data nașterii	PRONUMELE și numele și numele părinților	PRONUMELE numele, prenumele, profesia, ocupația și domiciliul părinților	EVENTUALE ÎNDEBTĂRI SAU OBSERVAȚII ÎNAINTE DE SEMNARE SEMNĂTURI Notă: <i>Indicele fusese înregistrat la Stăru Civilă, după ce s-a plătit mariorii, am înregistrat pe rând pe toți soții prezenți. Înregistrarea și în persoana, după vârstă, să se căsătorească unul cu celălalt, la răspunsurile lor afirmative, în numele legii, L-am declarat unul prin căsătorie</i> Soți: (98) <i>Indicele Jones</i> (98) <i>Indicele Jones</i> Maritori: (98) <i>Indicele Jones</i> (98) <i>Indicele Jones</i> Ofițer al Stăru Civilă, (98) <i>Indicele Jones</i> p. Secretar general, SEFUL OFICIULUI, (98)
Nr. curent	LOCUL de naștere Anul, luna și ziua căsătoriei	PRONUMELE și numele numele, prenumele, profesia, ocupația, confesiunea, domiciliul, locul și data nașterii	PRONUMELE și numele și numele părinților	PRONUMELE numele, prenumele, profesia, ocupația și domiciliul părinților	EVENTUALE ÎNDEBTĂRI SAU OBSERVAȚII ÎNAINTE DE SEMNARE SEMNĂTURI Notă: <i>Indicele fusese înregistrat la Stăru Civilă, după ce s-a plătit mariorii, am înregistrat pe rând pe toți soții prezenți. Înregistrarea și în persoana, după vârstă, să se căsătorească unul cu celălalt, la răspunsurile lor afirmative, în numele legii, L-am declarat unul prin căsătorie</i> Soți: (98) <i>Indicele Jones</i> (98) <i>Indicele Jones</i> Maritori: (98) <i>Indicele Jones</i> (98) <i>Indicele Jones</i> Ofițer al Stăru Civilă, (98) <i>Indicele Jones</i> p. Secretar general, SEFUL OFICIULUI, (98)

C 76288 — M. O. Inverimberia Centralá.

Esketési levél, 1942. január 17. Kolozsvár

248. szám.

A KOLOZSVÁRI ~~M. KÖZÉPISKOLAI TANÁRVIZSGÁLÓ BIZOTTSÁG~~

igazolja, hogy

FICZAY DÉNES

ki az 1924. évben Budon született, róm. kat. vallású és felsőbb tanulmányait a Kolozsvári ~~M. K. Ferenc József~~ Tudományegyetemen végezte, előttünk ~~1934. évi XXVII. törvények~~ követelte középiskolai tanári képesítő vizsgátot letette, mégpedig a következő eredménnyel:

I. Az alapvizsgálaton:

1. A magyar irodalomból.
2. A magyar nyelv és irodalomról.
- 3.

eredményel.

E vizsgálatok alapján a magyar nyelv és irodalom és olasz nyelv és irodalom

~~magyar nyelv és irodalom~~ középiskolákban való tanítására a ~~magyar nyelv és irodalom~~ rang ruházott hatalommal fogva képesítettnek nyilvánítottuk. Ennek hitelére ezt az oklevelet kiadtuk, s a kolozsvári ~~M. K. Közpiskolai Tanárvizsgáló Bizottság~~ pecsétjével és aláírásunkkal megerősítettük.

Kelt Kolozsvárott, 1944. év december havának 22. napján.

II. A szakvizsgálaton:

- 1.
- 2.

eredményel.

III. A pedagógiai vizsgálaton:

1. A filozófiából.
2. A pedagógiából.

eredményel.

Valányi Miklós

Börner László

REPUBLICA POPULARĂ ROMÂNĂ
STATUL POPULAR AL Orasului ARAD
Starea Civilă

Certificat de despartenie

Seria **Db** Nr. **154980**

Căsătorii dintre
FICZAI DENES IANOS
(numele soțului înainte de despartenie și prenumele)
fiul lui ENZO și al MARIA
în vârstă de 36 ani și
FICZAI MARIA
(numele soției înainte de despartenie și prenumele)
fiica lui IANOS și a MARIA
în vârstă de 39 ani,
este deslăcuț, conform înregistrării Nr. 30
din registrul de desparteni al Stării Civile din localitatea
ARAD la anul 1959 luna aprilie ziua 22

NUMELE DUPĂ DESPARTENIE:
BARBATUL FICZAI
FEMEIA FIKZAY MARIA
Filiat astăzi 22 aprilie 1959 cu Nr. 840
L. S. Arad Semnătura [Signature]

Válási okirat, 1959. április 22. Arad

M. T. Tc.
REGIONALA CĂI FERATE TIMIȘOARA

Nr. 21167

LEGITIMAȚIE DE ACCES

Tov. FICZAY DIONISIE
Profesia PROFESOR
Loc. sc. CF. ARAD
Data 18 mai 1978
Conducătorul unității [Signature]

Semnătura posesorului [Signature]

Vasúti bérlet

CARNET DE MUNCĂ

Numele FIGLARI

Pronumele *Diovisi* = *IOAN*

Eliberat de Janey Pender et al.

Localitatea 01122

Anul 1961 Luna ... Zina ..

Semnatura conducătorului unității.

Semnătura titularului,

Seria C. d

№ 176941

CAP. IX DATE PRIVATOARE LA

Nr. crt.	Unitatea, organizatia sau persoana unde a lucrat sau la care lucrasa	Mistala intervenita	Data		
			Anul	Luna	Ziua
0	1	2	3	4	5
11		material reabilitat in elipsa a doua conf. Dec. 280/914	1980		12 of
15		proiect propunere 1980 pr. transfer de teren Conf. A. Lupa 31/10/80			of 09
16		Se precizeaza ca este vorba de un teren situat in apropierea statiunii de cale ferata			

ACTIVITATEA ÎN MUNCĂ

[illegible]

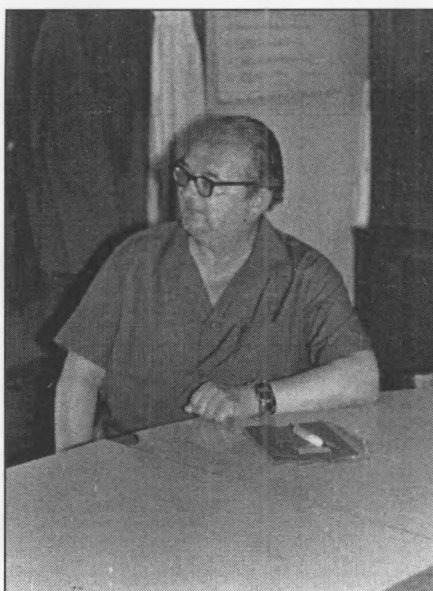
Munkakönyvének első és utolsó lapja

Ficzay Dénes, a tanár

Érettségi bankett, 1973. Balról jobbra: Pálfi Éva, Steinhübel Magdolna (tanárnő), Szvercsák Júlia, Mihalecz Éva, Ficzy Dénes, Pintér Katalin

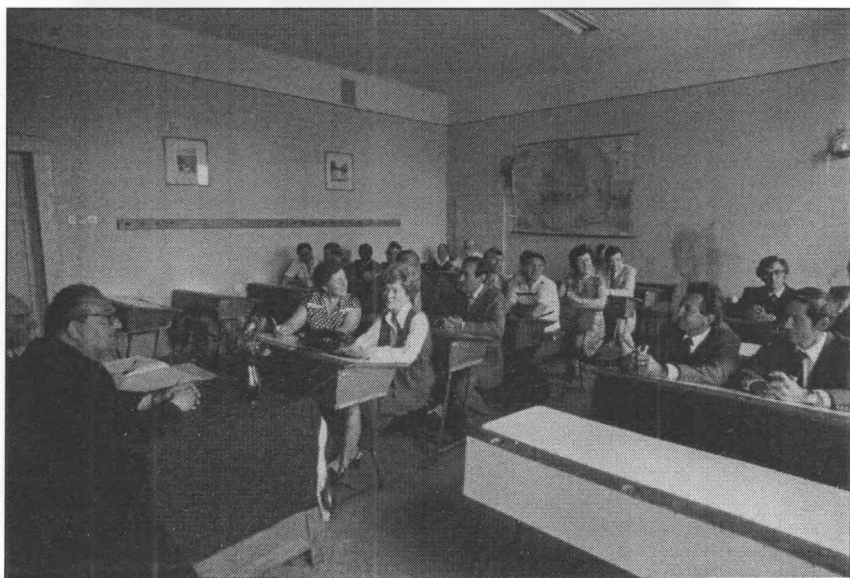

A tanári szobában, megszokott helyén, a patkóasztal bal sarkán. 1982

Az utolsó 25 éves találkozó, 1984

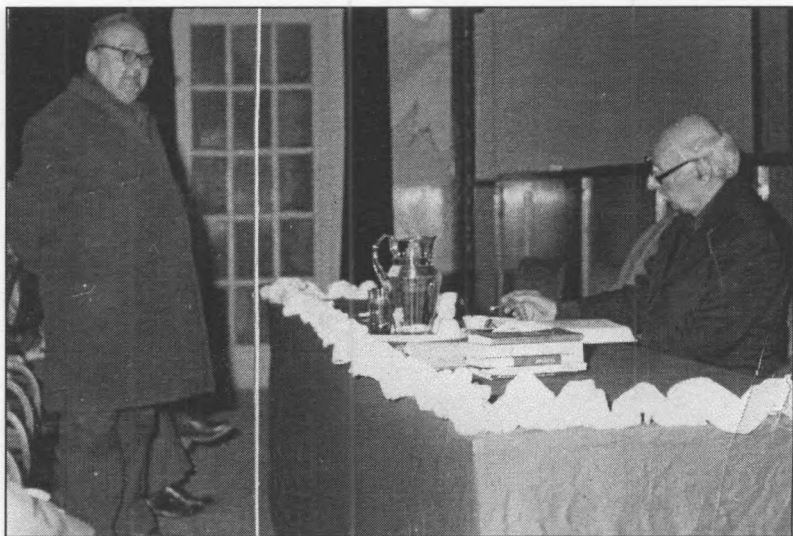
Az utolsó osztályfőnöki óra, 1984-ben, az 1959-ben végzettekkel

Olosz Lajossal, 1968. december 2.

Gy. Szabó Bélával az aradi kiállításon, 1979

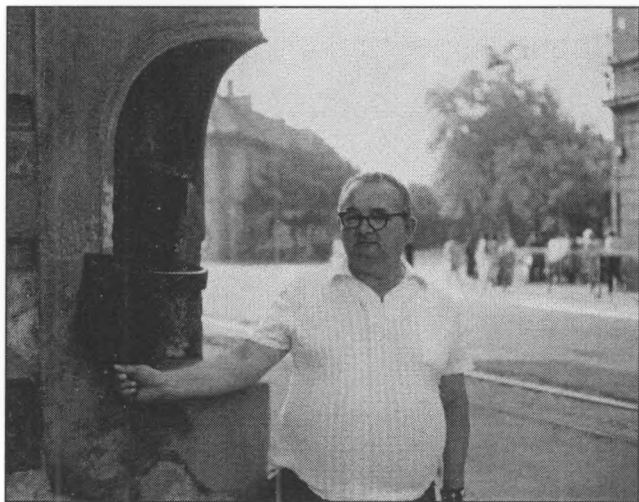
**Ficzay Dénes beszélget 1982-ben Balogh Edgárral a Katolikus Kultúr-
rotthonban, a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon bemutatóján**

A ház előtt, ahol valamikor Bartók Béla lakott aradi tartózkodása idején

Aradi séta a Vár környékén, 1971

Amikor a Vastuskó még megvolt

Ficzai Dénes:

**Kevésbé ismert cikkek,
kéziratok, emlékezések...**

Irodalomtörténeti cikkek és emlékezések

1. Királyhágón innen – Királyhágón túl

„Kevés olyan magányos költője van irodalmunknak, mint Juhász Gyula. Mélyről jövő fájdalom töltötte lelkét. Költészetének lírai alapanyaga sokban rokon Kosztolányi és Tóth Árpád hasonló lelkiségével. Juhász Gyula líránk forradalmi korszakában is a nemes költői hagyományokhoz ragaszkodott.” Ezért mondja magáról: „új dalosok közt a régi Arany fia”. Már költővé válásának kezdetén a vidéki, a központtól eligyekvő nemzeti jellemvonású irodalom jogosultságát hirdette. Hitt a népi tehetség különös hivatásában. Nem akart vezérkedni. Nem is tehette volna, mert mint maga mondja: „észre sem vett engem senki.” Társztalanul, emlékekben és könyvekbe temetkezve élt pályájának alfája és ómegája, Nagyvárad és Szeged között. Mint távolból felsíró hegedű, olyan lírájának hangja. Életéből és költészetéből egyaránt hiányzik az erős, vérpezsdítő indulat hangja. Vágyódó szonátaiban és zárt alakzatú verseiben a mélyről jövő fájdalmat és önvádat szólaltatja meg. Első verseiben a másoktól, íróktól, festőktől, költőktől meglátott természeti szépségeket éli át újra meg újra. Felidézi történelmünk elmúlt korszakait, nagyjait, a „szent örökség ropant árnyait”. Zrínyi, Széchenyi, Petőfi, Zoltán alakjában a történelem, a múlt sajátos lelkét és hangulatát ragadja meg. Vágyódik a távolság és az elérhetetlen tájak után. A jegenyék testvérének mondja magát, és így a költészet igazi formáját a magyar tájak bemutatásában találja meg. Egyéni látásmódját önmaga így határozza meg: „így lát melán egy magyar szem”. Mintha a másik nagy szegedi, Tömörkény népi rajzai ömlenének versbe, úgy tükröződik a magyar ember testi és lelki valósága Juhász Gyula népi pasztelljeiben. Parasztjai a jóság és a tisztalelkűség megszemélyesítői. Az átalakuló tiszta népi forrástól eltávolodó magyar élet alakjait nem szatirikusan, hanem megbocsátó mélabúval rajzolja. *A tápéi Krisztusról* szóló versében a magyar sorsot az Üdvözítő szenvedésével kapcsolja össze. Szerinte: „jó az ember, nagyra született, csak a sors gonosz”. Népi származása, vándor-

lásokkal teli élete egyaránt képessé tették, hogy Ady hatása alatt később a magyarság szociális kérdéseit is be ne vigye költészetébe. A népi Szeged áll legközelebb lelkéhez, a parasztházak virágos ablakai, csöndes ereszei, az alsóvárosi magányos békéltető templom. A végtelenbe akar lelke terjeszkedni, de nem jut túl a Tisza tájékán. Ezt a folyót, füzeseit, halk muzsikát zsongó jegenyéit, a tápéi parasztok népviseletét énekli meg. Ez a mélyen magyar hang akkor lesz általánossá költészetében, mikor elfordul az idegen, jobbára francia költői befolyástól. Midőn fajunk nagyjairól ír szinte érezzük, hogy alakjai szimbólummá növekszenek.

A székelység nagy fiában, Körösi Csoma Sándorban az örök magyar vándort látja. Történelem és táj fonódik össze verseiben. Felidézi a Szeged környékén táborozó Ajtonyt, Attilát, Dózsát, akinek fejét a régi alsóvárosi temetőben hantolták el. Dugonicsról és Tömörkényről álmodik, amint a Tisza-parton ballag és hallgatja, mit súgnak a habok. Népi szemlélete passzív szemlélődés. Paraszti alakjai, mint a végtelen tenger pusztaság húzódnak a cselekvéstől. A magyar paraszt ebben a világban nem elfojtott erő, izmos és fenyegető vitalitás, hanem a fáradtságtól csendes és bánatos arcú ember. A „búsuló paraszt” a költő lelkének testvére. Remek, japáni versekre emlékeztető miniatűrjeiben is megnyilvánul ez a szemlélődő természet. Juhász Gyula a magyar föld és a magyar táj mélységeit teljes egészében átélő költő.

A világháború után felvetődnek költészetében a közösségi kérdések. A parasztság és munkásság kérdéseit nem szónokias, álhazafias pátozzsal szólaltatja meg. A magyar tájakról és városokról szóló verseiben is saját egyéni szomorúságán keresztül jut el a nemzetet ért csapás általános érzéséig. Ekkor kezdik foglalkoztatni a kelet és nyugat közé beékelte magyarság kérdései. A magyar föld sokszor keserű realitásainak meglátása mellett nem egy versében érezzük az őshaza utáni vágyódást. A népi vallásosság és magára hagyott nép szomorú sorsa nem egyszer ihletik meg. A falu magánya és a szomorú, társtalan élet nem egyszer szórják szét lelkében a halál gondolatát. Könyvek fölé hajolva, menekül és elvarázsolódva, megtisztulva tér meg a forma finom és tiszta mámorából. Ady hangos, férfilírāja mellett ezek a dallamok túl halk szavúak, túl gyöngédnek hangzanak. Lelke nem megközelíthetetlen érzéseit, élményeit nem rejti hideg, érzéstelen álarc mögé. Finom zeneiségi sorai a francia századvégi költőkre em-

lékeztetnek. Verseiben hivalgó ritmus és rím nem bontja meg a forma hangulati egységét.

Juhász Gyula nem volt népszerű, ünnevelt költő. Verseinek pompás zenéje csak néhány, a szépséget áhító olvasó lelkében zengett tovább.

(A cikk a Székely Nép LXI – 1943 – számában jelent meg október 3. vasárnap – 10. o.)

2. Álom és ólom Kosztolányi, az újságíró

Úgy hittem, hogy minden kinyomtatott sorát olvastam. S sokszor azt gondoltam, hogy megragadtam írói énjének leglényegét. A „hátrahagyott művek” remekei után, mi maradhatott még hagyatékában?

És most itt van előttem az *Álom és ólom* izlésesen, poétikusan szép kötete. De nem is olyan egyszerű egy író „birtokbavétele”. Különösen, ha úgy hisszük, hogy nagyon jól ismertük eddig is. Most is érzem, ahogy 1928-ban – vörhenyben – egy téli délutánon, az első novelláját olvastam. S ahogy a *Tinta* prózáját izlelgettem. (Elfelejt-hetjük-e, amit Ehrlinhről írt?) És Esti Kornél... Egyszóval: minden együtt. Minden, ami tömörség, ízlés, csillogás és csak egyféleképpen mondható volt. (Azt irta magáról, hogy Jules Renardtól tanult írni. Sajnos, hogy máig sem ellenőrizhettem, bár olvasok franciául, mert a nevezett író egyetlen művéhez sem értem hozzá. Másutt Charles Lamb-et dicséri. A londoni élet apró megfigyelését tartalmazó cikkeit...)

Már hetek óta itthon az *Álom és ólom*. De előbb újraélem a Kosztolányi „élményt”. A felesége könyvét lapozgatom – róla. S felidézem a két disszertációt, amit lelkesen, ifjan, egy ültömben fel-faltam...)

Az emberi alakja is nagyon érdekelt. A hangja színét próbálom felidézni. (Igaz, csak rádióban hallottam.) Aradi kortársai, mikor átutazott itt, följegyezték, hogy enyhén raccsolt...

Belelapozok a *Néróba* is. És a novellákba. S csak aztán kerül sor erre a vonzó, új élményt ígérő kötetre. (Jó-e így felkészülni, de

valahogy az író olvasásához arra a sajátos hangulatra van szükség, arra, ahogy ő találkozott Schopenhauerrel...)

A könyv előszava (Réz Pál igen gondos és szép munkája) ti. sorban hozza a lapok címét, ahová dolgozott. S nem kell hozzá semmi filológiai ördögösség, hogy bátran kimondhassuk: vérbeli újságíró volt.

Modern, izgalmas, sokszínű munkának tekintette. (A felesége írja, hogy milyen könnyedén dolgozott. És milyen pontosan. És a kényes kérdésekről is vele írtak...)

Vitassák az életrajzírók, hogy kenyérkeresetből volt-e hírlapíró, vagy írói előtanulmányának szánta-e, mindegy. Az alkata szerint volt újságíró – író. (Bár nem hiszek a tanár és újságíró –író szembeállításba.)

A „jelen krónikása és történetírója”-nak nevezi az újságírót. És ez a megdöbbentő a cikkben: a kortárs pontos megfigyelése.

Találunk a kötetben, un. „heti levelek”-et (napi érdekességekről vagy olvasmányairól. És mindenikben, még ha „kezdő” írás is – arany szemek.

Szembetűnő az érzékenysége.

3. Mikszáth Kálmán Aradon

A nagy árvízkor, mint ismeretes, Mikszáth Szegeden hírlapíró. Néhány cikkében megemlíti az aradiak lelkes gyűjtését az árvízkárosultak javára.

A jó palócok megjelenése után, a Kölcsey Egyesület előadásra hívja meg.

Mikszáth a következő levéllel válaszolt:

A „Pesti Hírlap” szerkesztősége

V. Nádor utca 7.

Budapest, január 27, 1882.

Tisztelt Uram,

Örömet okozott nekem az ön udvarias levele, de minthogy a terézvárosi körbe is egy felolvasást kell írnom legközelebb, s azon felül is igénybe vagyok véve több oldalról, az Aradon felolvasandó dolgot csakis Március 1-én teszem az ön nevére címezve postára.

Ez időn túl méltóztassék tetszése szerint elhelyezni azt felolvasásaik programjába s felolvasatni valakivel, mert bármint óhajtanám is, újságírói rabszolgaságom nem engedi meg, hogy személyesen is láthassam Aradot, a „szép asszonyok” városát.

A felolvasás címét azonban megírhatom előre.

Fogadja őszinte köszönetemet azon meleg hangért, mely becses soraiból kisugárzik, midőn eddigi írogatásaimról emlékezik

Igaz tisztelője:

Mikszáth Kálmán

(Ficzay Dénes: Mikszáth Kálmán kiadatlan levele Márki Sándorhoz. Utunk. 1957.V.11. XII. évf. 19/445/sz. – Nem ismeri a levelet: Mikszáth Kálmán levelezése. I. k. 1865-1884. Bp. 1961. MKÖM. Szerk. Bisztray Gyula és Király István. 24. k.)

Mikszáth személyesen is járt Aradon. 1906-ból származó nyilatkozata szerint, a 80-as években járt itt először, „de szinte titokban”.

Ezt mondja erről a látogatásáról:

„Valamit írtam, s ehhez akartam megnézni a várost. Ilyenkor nem szoktam bejelenteni magamat senkinél. Ha például a főispánnak megízenem, az ünnepiesen fogadott, megmutatta azokat a közintézményeket, amelyeket ő létesített, s egyebet, amire én egyáltalán nem voltam kíváncsi.”

A kortársak tanúsága szerint, Mikszáth ekkor a híres Zemplényi kávéházban is megfordult, Atzél Péter és Bogdán Virgil társaságában.

1906-ban ismét Aradon járt. Násznagya volt Dániel Tibor bárónak. Az író április 17-én jött, a fiatal pár számára hozott különvonnattal Pestről, fia és Perczel Tibor, valamint Perczel György társaságában.

Az esküvőn mondott tréfás pohárköszöntőjében, a többi között, ezeket mondotta:

„Úgy is, mint násznagyuk, úgy is, mint talán az egyetlen legtapasztaltabb embernek ebben az országban, aki a legtöbb leányt adta férjhez és a legtöbb legényt házassította meg (Felkiáltások: „Hogy? Hogy?” „Halljuk az indoklást?”) vagy negyvenkötetnyi elbeszélő művemben egyebet sem csinálok, tisztelt hölgyeim és uraim, mint házassítom az alakjaimat (zajos derűlttség) s ezek közt egy sincs, amelyik ne volna szerencsés, derűs, vidám egű házasság, miért lenne boldogtalan éppen ez az egy, melyhez csak a tollam nem járul hozzá, de szívem és fantáziám ragyogó folytatást sző neki?”

Az ifjú férjhez szólva, ezeket mondja:

„Nem mondom, hogy lángolj hazáért, mert ez pleonazmus volna, hisz elég, ha valakinek aradi lány a neje”.

A korabeli sajtó hírei szerint, Mikszáth az esküvői ebéd után, anekdotáival szórakoztatta a megivottakat.

Különben Aradon kapta kézhez fogarasi választóinak táviratát, melyben közölték, hogy újból képviselőjükül jelölik, ha belép az alkotmánypártba.

A kormánypárti Mikszáth válasza ez volt:

„Hát én visszaírtam, hogy megköszönöm azt, amikor engem ebédre hívnak, s azt kötik ki, hogy ne köpjek a levesbe.”. Az író aradi vonatkozásait és tartózkodásait, részletesen ismerteti. (Ficzay Dénes: Mikszáth Kálmán Aradon. Vörös lobogó 1957. III. 17.)

1910-ben, amikor negyven éves írói jubileumát ünnepelték, a Kölcsey Egyesület ismét előadásra hívta. Egyben elhatározták, hogy az ifjú, tehetséges írókat a létesítendő Mikszáth-alapból támogatják.

Mikszáth válasza: irodalomtörténeti jelentőségű – és egyben értékes adaléka a nagy ró élete utolsó hónapjainak.

(Ficzay Dénes: *Mikszáth Kálmán levele az aradi Kölcsey Egyesülethez. Tiszatáj* 1954.VIII. évf. 4 sz. 309. – Idézi és jelentőségét méltatja: Nacsády József: *Mikszáth szegedi éve*i. Bp. 1956 *Művelt Nép/Irodalomtörténeti tanulmányok*, 4./Vö/Ficzay Dénes: *Mikszáth szegedi éve*i/Ism./Vörös lobogó. 1956.X.19.)

Levele így hangzik:

Nagyságos Elnök úr X

A karácsonyi ünnepeket falun töltve, csak most vettem kézbe a Kölcsey Egyesület levelét. Örömmel olvastam a lapokban már az

úgynevezett „irodalmi érdemeimnek” első megpendítésénél az Egyesület szépen és okosan kigondolt alapítványairól, melyekben benne van az öreg író és könyveinek megtisztelése s azon kívül a kezdő írónak nyújtandó támaszték. Főleg ez az utóbbi tetszett nekem. Mert praktikusabb dolog írókat ösmerni fel azokban, akik még csak lesznek, mint elősmerni azokat, akik már csak voltak.

Hálával és szeretettel eltelve az egyesület iránt, rosszul esik nekem most a kívánságát megtagadni. De hát kénytelen vagyok vele. Mert az isteni gondviselés, mely úgyszólván mindent megadott öreg koromra, inkább elvett volna „valamit”. Az éveimből vagy húsz esztendő. Akkor talán elgyőztem volna menni a városokba, ahova a jubileummal kapcsolatosan meghittak.

De a valóságban bizony beteges állapotban értem meg ezt az évet is s még az utcára való kimenetelem is egy-egy bizonytalan következményű vállalkozás így télen át. Minélfogva alig tehettem mást, mint, hogy egy csomó városnak, Debreczen, Kolozsvár, Máramaros Sziget stb. meghívását (hiszen vas szervezet kellene ahhoz) nem fogadtam el, azzal mentvén ki magamat, hogy Szegedet kivéve, melyet kisebbik szülőföldemnek tekintek, nem megyek el sehova.

Nagyságos Elnök úr megítélésére bízom ezek után, hogy felelhetnék-e mással a Kölcsey Egyesület megtisztelő kívánságára is, anélkül, hogy azokat a városokat, akik jóakarattal, szívéllyességgükkel megtiszteltek, meg ne sértsem?

Ám ha a jubileum után valamikor, azzal nem összefüggőn, talán ősszel parancsol velem a Kölcsey Egyesület, örömmel állok rendelkezésükre.

Fogadja elnök úr és tolmácsolja, kérem az Egyesület tagjai előtt is mélyen érzett köszönetemet a kitüntetésért, melyet irántam tanúsítani méltóztatott s bocsánatkérésemet, hogy azt a jelentéktelen kérésüket, ami nekem különben minden időben kedves volna, miszerint köztük megjelenjek, a körülmények erejénél fogva nem tehettem meg.

Budapest, jan. 2. 1910.

Alázatos szolgájuk

Mikszáth Kálmán

Mikszáth eredeti levelét 1947-ben találtam meg a Kölcsey Egyesület rendezetlen irattárában. Az Irodalomtörténetben szerettem volna közölni. Kozocsa Sándor nyomdába is adta, de a folyóirat utolsó száma már nem jelent meg. Utána közöltem az *Utunkban*. Ficzay Dénes: *Mikszáth Kálmán ismeretlen levele az aradi Kölcsey Egyesülethez*. *Utunk* 1955. VI. 17. A levél megjelent még: *Az Újság* 1910. 8. évf. 16 sz./jan.21/ - *Mikszáth Kálmán levelezése*. 3. k. 1909 – 1910. Bp., 1961.207/399. levél/A kritikai kiadás 26. kötete. Ez Ficzay szövegét közli.

A Márki Sándorhoz intézett levelet, Niciu Ion, ny. tanár, múzeumi dolgozó találta meg, 1957 januárjában. Akkor Zala Béla múzeumigazgató tette lehetővé, hogy az *Utunkban* közölhettem. L. az egészre: Ficzay Dénes: *Mikszáth Kálmán Aradon. Vörös lobogó* 1969. IX. 28.

4. Tömörkény István levelei az aradi Kölcsey Egyesülethez

Az 1881-ben alapított Kölcsey Egyesület elnöksége úgy határozott, hogy az ország akkori neves íróit rendre meghívja Aradra, egy-egy előadásra.¹ Így meghívják Mikszáth Kálmánt², Jókai Mórt³, Csiky Gergelyt⁴ és másokat. Tömörkényt először 1905-ben hívják Aradra. Neve akkor már könyvein kívül az aradi lapok tárcarovatából is ismert a városban. Az író, különben Arad mindig élénken foglalkoztatta.⁵ Így a 90- es években pl. számba veszi az aradi várban keletkezett népi katonai kifejezéseket.

---

¹ . *Arad és Vidéke* 1882. 28. sz.

² Ld. Ficzay Dénes: *Mikszáth kiadatlan levele Márki Sándorhoz*. *Utunk* (Kolozsvár) 1957. 19. sz.

³ Ld. Ficzay Dénes: *Jókai Aradon. Vörös lobogó* (Arad) 1957. 37. 56. sz.

⁴ Ld. Ficzay Dénes: *Csiky Gergely aradi évei. Vörös lobogó* (Arad) 1957. 38. 68. sz.

⁵ Ld. Aradi vonatkozású írásai közül néhány: *Föltetszik a hajnal*–Szeged. 1955 c. kötetben.

E négy levele érdekes adaléka az író életének és ugyanakkor Arad irodalmi múltjának.⁶

Eredetijük 1957 nyarán, a Kölcsey Egyesület irattárának rendezésekor került elő, s ma is ott található.

Szegedi napló

Politikai, közgazdasági és irodalmi napilap

Mélyen tisztelt Kollegám,

A napokban küldött levelével valóban megtisztelt és szinte elbizakodóvá tett. Alkalomadtán készséggel hálálom ezt meg és biztosítom, hogy alkalmasabb időben, amidőn a Kölcsey Egyesület parancsolni fogja, a rendelkezésükre állok.

Ezúttal azonban nem tehetem.

Amint Kedves Kollegám is tudja, abban a boltban, amelyben a pántlikát mérem, az évi zárlat az esztendő vége után kötelező s januárban ennél fogva van itt is elég dolog, ha másikba nem is fog az ember. Fölül van egy millió koronán az az érték, ami felől ilyenkor jelentéssel élni különböző városi és állami hatóságaimnak tartozom: rubrikázó számtiszt vagyok én ilyenkor, kedves barátom-uram, aki, amíg csendesebb vizekbe nem ér, nem tud a szépirodalomban olyasmit alkotni, ami fölolvadásra alkalmas volna.

Rossz vasúti összeköttetésünk folytán másfél napi időt venne el a bolttól távozásom, pedig már e napok másodnapján, Budapesten kell lennem, ahol közgyűlését tartja a VMOSz.⁷

Január vége után könnyebben mozoghatok. Megrendelésre nem tudok ugyan írni, az azonban nem baj, az irkafirkák szabad előadással jobban pótolhatók.

A másik esztendőben – amelyhez minden jót kívánok – készséggel állok szolgálatukra. Sajnálatomra most nem tehetem, mert nem rajtam függő okok akadályoznak benne.

Igen tisztelt kartárs úrnak maradtam,

---

⁶ Ld. erről: Ficzy Dénes: *Irodalmi séta Aradon. Szabad Szó* (Temesvár) 1956. 226. sz.

⁷ Vidéki Múzeumok Országos Szövetsége.

Szegeden, 1905. XII. 20.

Kész híve és szolgája
Tömörkény István

Igen Tisztelt Uram!

Nagyon sajnálom, hogy a Mikszáth-féle jubileumi ünnep dolgában nem tehetek eleget a megtisztelő kívánságnak, nem tehetek eleget különböző okok miatt. Részben, hogy kiöregedtem én már a felolvasásokra való téli utazásokból, már évek óta nem mentem sehova, pedig az idén is többfelé hívtak.

Azután nem tudok határidőre dolgozni, különösen nem előre meghatározott tárggyal. El is vagyok foglalva, a pesti kötelezettségeimnek sem tudok pontosan eleget tenni. Mindezek mellett aztán még egy megmásíthatatlan lemondási ok: januárban nem lehet a hivataltól mozdulni. Úgy a könyvtárnál, mint a múzeumnál akkor van az év végi összes irka-firka munkája: előlegpénztáram elszámolása (van hála istennek... féle⁸) s az évi jelentések készítése. Kész lehetetlenség ilyenkor elmenni, megelőzőleg meg is írni, a fölolvasni valót.

Köszönöm a szíves meghívást s megtiszteltetést, de a főtebbiekből bizonyára belátni méltóztatik, hogy nem tehetek neki eleget.

Hasznos munkát és jó egészséget kíván,

Szeged, 8. XII. 1909.

Tisztelő híve

Tömörkény István

A Dugonics Társaság elnöksége

Tekintetes polgármesteri hivatal!

Az e hó 6-án érkezett fölhívásra a már előbb tett jelentkezésemet a kultúrpalota megnyitására van szerencsém kiegészíteni az alábbiakkal.

Név: Tömörkény István.

---

⁸ A kipontozott szó olvashatatlan.

Társadalmi állás: A szegedi Somogyi Könyvtár és Városi Múzeum igazgatója, a Dugonics-társaság főttkára.

Cím: Szeged I. Oroszlán utca 6.

Képviselem: A Somogyi-könyvtárt és Városi Múzeumot, valamint a Dugonics-társaságot.

Érkezés: október 25. du. 3 óra.37 perc.

Kérek a költségemre, egy éjszakára szállóbeli elhelyezést biztosítani.

Szeged, 1913. X. 10.

A Dugonics Társaság elnöksége

Tekintetes Elnökség

Kérem, hogy súlyos gyászukban a Dugonics Társaság mély részvételének kifejezését fogadni méltóztassék.

Szeged, 1916. I. 3.

Tisztelettel:

Tömörkény István

Titkár

Ezt a levelet Varjassy Árpádnak, a Kölcsey Egyesület volt elnökének és egyik alapítójának elhunytakor írta.

Közli: Ficzy Dénes (Arad)

Tiszatáj, 1958. 5. sz. 5. o.

5. Ismeretlen Tömörkény - előszó Aradon

A realista kismesterek legnagyobbikát, Tömörkény Istvánt (1866–1917) rendkívül sok szál fűzte városunkhoz. A Kölcsey Egyesület meghívta felolvasásra. Az író – hivatali elfoglaltságára hivatkozva – szellemes levélben mentette ki magát. Életművében, különö-

sen a *Föltetszik a hajnal* c. kötetében – több aradi tárgyú elbeszélést olvashatunk.

1908-ban, Tömörkény előszót írt Dercsényi Etelka színésznő *Kedves emlékek* c. Aradon megjelent kötetéhez. A kis könyv színészportrékat, lírai visszaemlékezéseket tartalmaz.

A nagy író művészetére, emberségére jellemző, eddig teljesen ismeretlen előszó, így hangzik:

Vannak dolgok, amiknek a divatja múlik, egy ideig vannak, hogy bizonyos idő múltán ne legyenek. Eltűnnek, mint a kámfor, ámbátor a kámfor eltűnését észreveszi az, aki számot tart rá és keresi, hogy hova lett, de emezeket, a dolgokat senki sem keresi, mikor eltűntek, hogy hova lettek. Még annyi vizet sem zavartak, hogy eltűnésüket valaki észrevenné.

Az irodalmi előszavak is ebbe a kategóriába tartoznak. Senki sem tudná megmondani, hogy mitől voltak jók s teljesítettek-e valami hasznos szolgálatot az irodalomnak. Itt-ott vállveregetések voltak, máshol nekirugaszkodott frázisok, cégér a bor mellé, bár hiszen nem kell annak cégér, ha jó. Vagy ér valamit valamely könyv, vagy nem. Ha ér, akkor csak ront rajta az atyáskodó előszó, ha meg nem ér: hiába irkálnak az elébe bármit.

Igen, karácsony böjtjén ilyen gondolatok is vannak s bizonyára igazak bizonyos fokig. De azért az előszó is csak olyan növény, mint a torma, hogy nehezen lehet elültetni, termőre bírni, de ha egyszer helyben van, élél a föld alatt évekig, s egyszer ott dugja föl a fejét, ahol nem is várják. Ez az előszó is efféle torma, hang a múltból, régi divatok már elfeledett világából, hogy „az előfizetők névsora a könyv végén ki lesz nyomtatva.” Faggyúgyertya lesz az már a villamos kor-szakban, mikor már annyi a könyv, jó meg rossz egymás tetején, hogy nehezebb mesterség olvasni, mint írni. Ám azonban világít olykor a faggyúgyertya is s az ilyen törekvését mindig méltányolni lehet. Így tehát mégis van előszó, jobban mondva: van is, nincs is. Ez a könyv, úgy tudom, a jótekonyság céljait szolgálja, és megjelenését tiszta és szelíd érzések tették lehetővé. Ebben pedig sohasem lehet eleget tenni, s ha ehhez valamivel hozzájárult ez a pár sorírás, akkor eleget tett a hivatásának s társul szegődhet a szalonna főlője mellé, amely tudvalevőleg szintén mindenről jó.

Tömörkény István

Az eddig legteljesebb Tömörkény-bibliográfia, Reguli Ernőnek, 1966-ban, a *Tömörkény Emlékkönyv*ben megjelent összeállítása nem ismeri ezt az előszót. Úgyszintén az eddig legteljesebb Tömörkény monográfia, Kispéter András (1964) munkája sem tud róla. Ficzay Dénes

(Újra közölte: Ficzay Dénes: *Ismeretlen Tömörkény-előszó* *Aradon. Vörös lobogó*. 1971. VIII. 15.)

6. Kaffka Margit emlékezete

Kaffka Margit (1880-1918) a „legnagyobb magyar asszonyíró” ahogy Ady nevezte, máig is a Nyugat-nemzedék egyik legjelentősebb prózaírója. Tragikusan rövid életében befejezett életművet alkotott. Az elszegényedett dzsentri és polgárivadék, mint pedagógus megismerte a kor nagy kérdéseit. Két házasságában, mintha hősei életét látnók megelevenedni. Rövid temesvári tartózkodása az első világháború eseményeivel ismerteti meg. A viláégést követő járvány áldozataként, 38 éves korában pusztult el.

Regényeinek fő témája, a dzsentri réteghanyatló világát otthonról, anyja családjából hozta. A másik témája, a nő sorsa a korforduló idején – küzdelmes életviszonyából adódott.

A *Nyugat* megjelenése (1908) előtti években költészettel foglalkozik. Ezek, a csak ma értékelt versek, különös költői világot mutatnak. A köznapok érzésvilágát, a legszürkébb, a legmindennapibb témákat szólaltatja meg. Szakít az előző nemzedék idealizáló és idillizáló világával és modern lüktetésű versekbe önti a nagyvárosi élet ezernyi „profán” témáját. Olykor eljut a lázadás hangjához is.

Kezdő prózai írásai sokat sejtetnek a későbbi íróművészből. Első novellagyűjteménye, a *Levelek a zárdából* (1904).

Életírói szerint a Nyugat és Kaffka Margit fejlődése szorosan összekapcsolódik. Adyhoz áll a legközelebb. Ha nem is olyan világosan, mint Ady, ő is sejti, hogy az új irodalmi mozgalom nemcsak intellektuális forradalom: a *Mária évei* hosszú fejtegetéseiben Ady gondolatai bukkannak fel – olvashatjuk az egyik méltatójánál. Az 1910-12-es évek nagy forradalmi fellendülésével függ össze fő műve,

a *Színek és évek*. Az író életének két nagy élménye – a dzsentrizmus pusztulása és a nőprobléma – itt szervesen egybefonódik. „Kafka asszonyait a rájuk kényszerített, életforma fojtogatja, s mivel bajaik az egész társadalom nyomorúságából fakadnak, lázadásuk csupán felfokozott szenvedélyű kifejezése az általános elnyomottság érzésének” – mondja egyik magyarázója.

Kafka – és ebben hozott újat – a kibontakozást, a megoldást kereste. A válasz a gyötrő kérdésekre a *Színek és évek* volt. Hősnője, Portelky Magda számára a körülmények egyetlen lehetőséget nyújtanak, a házasságot. A hősnő nem tanult, nem ért semmihez, noha tehetséges. Első házassága után sem képes egyéniségének megfelelően élni, újra férjhez kell mennie. Mellette – széles társadalomrajzban – „céltalan, züllött, esendő vagy légvárakat építő alakok sorakoznak”. A regény Mikszáth és Móricz között, valóságos enciklopédiája a századvégi hanyatló, pusztuló dzsentrizmusnak. S noha sajnálja hőseit, keményen kimondja a történelmi ítéletet: a régi életforma halálát. Ugyanakkor nem magasztalja a polgárság életmódját sem.

Új felfogásához új műformát teremtett. Impresszionistának nevezik ezt az ábrázolási módot. A regény az apró, olykor látszatra jelentéktelen megfigyelésekre épül és az emlékezés hullámlásait követi. Uralkodik stílusában a lírai elem, az ún. „szó-mámor”. Halmozza a jelzőket, hajszolja a szín és hanghatásokat keltő szavakat és kedveli a bonyolult képalkotást.

Portelky Magda a maga életét elrontotta, de a lányaiból öntudatos, független embereket szeretne nevelni. És ehhez kapcsolódnak további regényei, a *Mária évei* és az *Állomások*. Az előbbi az önálló asszony bukását mutatja, aki még „képtelen” korban élt, az utóbbiban pedig azt, aki legyőzi a válságot.

Kafka a lélektani regény egyik nagy alkotója irodalmunkban. A valóság az élet titkát, a pszichológia módszerével próbálja felfedezni. Az *Állomások* érdekes kísérlet: A Nyugat-nemzedék korrajza, a hétköznapi társadalomrajza.

Az első világháborút jelentős publicisztikai írásaiban „világbutaságnak” nevezi és keresi a megoldást, az emberi élet útját.

Utolsó írásaiban is az önálló nő problémáival viaskodik.

Életművét napjaink irodalmi tudata nagyra értékeli és modern prózáink legnagyobbjai között, tartja számon Kafka Margitot.

7. Spectator elment

A kolumbárium legfrissebb hamvvedre egy nagy élet utolsó álomlása volt most két hónapja, amikor Dr. Krenner Miklóstól búcsúztunk.

Közel négy évtizedig forgatta harcos tollát a mindenkitől tisztelt aradi tanár, a hazai publicisztika doyenje, az elmúlt korszak legjobb értelemben vett „nyilvános lelkiismerete”.

A kis garamvölgyi faluból származott, aradi értelmiségi családban felnőtt ifjú a kolozsvári egyetem büszkesége volt. A tudós Márki Sándor legkedvesebb tanítványát és majdani utódját szerette benne. S noha Krenner Miklós néhány máig figyelemre méltó történeti forrástanulmányt közölt, és élete végéig bűvára volt a históriának, nem lett történész.

Rövid dévai tanárság után, ifjúsága városába, Aradra került, ahol jó két évtizedig tanított. Száz és száz volt növendéke ma is elérkezényülve beszél azokról a régi órákról, amikor feltárul előttük a múlt, de úgy mintha maguk is ott lobognának az elmúlt korok nagy forrongásaiban...

A szó művésze volt Krenner Miklós, a tanár és az íróművészé lett „Spectator”, a közíró.

A tanárok szervezkedéseiben kezdte el közéleti pályáját és utána mindenütt ott volt, ahol kultúráról, haladásról, szépségről esett szó. Beszédeit, röpke előadásait vagy súlyos veretű, nemes prózáját sokan ma is idézik. Talán a legkorábban csatlakozott Ady-ék művészeti és társadalmi forradalmához, de szálfalakja sehonnan sem hiányzott, ahol humánumról, haladásról, az igazi kultúráról vitáztak vagy ezekért tettek.

Cikkei ma – a szíveken kívül – sárguló újságkötegekben élnek csak, illetve porosodnak elfeledve. Pedig okos szava volt minden közügyről és emelkedett szempontjai minden emberi dologról.

A szó igazi értelmében közíró volt. Nagy tudással, egyedülálló áttekintő képességgel közelítette meg a problémákat. És mindenben önzetlen, emelkedett szempont, az „eszmék” tisztelete, a megérteni akarás vezette.

A múlt rendszer ezért az egyenes, becsületes kiállásáért sajtópörökkel és börtönnel üldözte, de Spectator-t nem lehetett elnémítani.

Kolozsvári éveiben az ország visszhangzott egy-egy remekbeszabott vezércikkétől – és ami szinte egyedülálló: ellenfelei is tisztelték.

A polgári humánus írója a nehéz években az antifasiszta kiállásig jutott el, és testben megtörve, de friss szellemmel megérte, hogy napjainkban a teljes elismerést kapta meg végzett munkájáért.

És e nagy ember nagy életében városunknak tisztelője, rajongója, avatott tollú krónikása volt. A város leglényegét, a Maros-parti alkonyatok varázsos felhőfodrainak titkát, az óváros ódon házainak elillant éveit kereste, fürkészte és öntötte páratlan művészetű prózába, Ha van – és van – sajátos arca egy-egy emberi településnek és az időben, és térben meghatározható, Spectator Arad „értője” volt. Értője és elemzője, rajongója és szeretettel ostorozója volt az „Urbs”-nak, ahogy sokszor nevezte városát.

És az „Urbs” most, egy pillanatra, erre a nagy fiára emlékezik.

8. Aradi történetek

Most, hogy Bisztray Gyula vidám irodalomtörténete megjelent, nézzünk körül városunk irodalmi múltjában, akad-e valami hasonló és jellemző „tallóznivaló”.

Reviczky Gyuláról mondják, hogy helyi szerkesztő korában sehogy sem tudott szabadulni az egyik buzgó, szépreményű poétától. A csikorgó klapanciákat nem kedvelő Reviczky sehogy sem tudta elijeszteni „költőtársát” a Parnasszusról. Egyszer meghívta a füzfa-poétát borozni. A kiskocsmában nagyon összeleledtek. Reviczky a megfelelő pillanatban – tegeződést ajánlott. Az ifjú titán pirulva fogadta el a pertut. Mikor már tegezték egymást, Reviczky elkezdte: „Tudod-e komám, hogy mióta kétágú vagyok, olyan együgyű sületlenségeket, mint a te verseid, még nem olvastam...” Az ifjú poeta, mivel tegeződő jó barátok voltak, elfogadta a bírálatot.

— * —

Karinthy Frigyes nemcsak hivatalból volt tréfamester. Változatos élete során ő maga is meg-megtréfált néhány embert. Így Aradon jártában nagyon fáradtan lepihent a szállodában. Előbb azonban a portásnak meghagyta, hogy pontosan hétkor költse fel. Alighogy

elaludt, zörgettek. Álomittasan azt kérdezte, hogy már hét óra volna? Kintről azonban autogramgyűjtő diáktisztelői feleltek. Morózusan beengedte őket. S mikor az „író úrtól” aláírást kértek, így felelt:

„Kedves felzavaró úr” Adja ide a papírját! A diák odanyújtotta füzetét. Karinthy valamit irt aztán elbocsátotta az ifjakat. Kint megnézték a papírt. Ez volt rajta: „Autogramot elvből nem adok” és hiányzott az aláírás.

Ugyancsak Aradon történt, hogy Karinthyt Bíró Lajossal, a neves drámaíróval együtt társaságba hívták. A kellemes irodalmi érdeklődésű tisztelők arról beszéltek, hogy „fontos-e, hogy az író hogy hívják, összefügg-e ez a sikerrel?” Bíró Lajos, a maga nevét túlságosan egyszerűnek tartotta, valami hangzatosabbat szeretett volna.

Karinthy halálosan komolyan azt mondta, hogy ő szeretné, ha Bírónak hívnák. Csodálkozva kérdezték, hogy miért?

„Egész nap a visszhangos hegyeket járnám, és azt ordítanám: Ki a legnagyobb – író?” És a visszhang azt felelné: „bíró!”

De a legborsosabb aradi Karinthy-történet talán az, hogy az egyik ifjú rajongójától (titkos költőtől) sehogyan sem tudott szabadulni. Végül azt mondta a titán-jelöltnek: „Kedves barátom. Tenne nekem egy nagy-nagy szívességet?” Az ifjú boldogan igentelt. „Vegyen két fejfájás elleni port – és ha megvette – adja be a portáshoz!”

Nagy Dánielről mondják, a nemrégien kiadott *Cirkusz* című regény írójáról, hogy úgy mondjam kissé hiányos volt az általános műveltsége.

Lapszerkesztő korában, mikor a távirati iroda azt jelentette, hogy a neves német költő Rainer Maria Rilke elhunyt, azt mondta munkatársainak: „Írjatok már valamit arról a francia énekesnőről!”

Egyébként Karinthyval is tréfás esete volt. Nagy Dániel – nem sokat tudott Adyról. Váltig azt kérdezte ismerőseitől, hogy tényleg olyan kiváló költő-e? Mikor Karinthy bankettjét tartották, újra rákezdte. Egyik tréfás riporter arra biztatta, hogy kérdezze meg a nagy humoristát. Az aradi író ezt kérdezte: „Mondja, igazán olyan nagy költő az az Ady?” Karinthy ezt válaszolta: „Nem, középstermetű”.

És így folytathatnánk még sokáig, de talán még egy utolsót.

„A költő”-t minduntalan megbírálták az összejeövetelen. Hogy nem elég modern, hogy nem eléggé ilyen, hogy inkább olyan. Egyszer aztán új verset nyújtott be. Az árgus szemű kritikusok lecsaptak

rá, és magyarul mondva feltrancsírozták. Ekkor szerényen előállt – és az egyik elterjedt irodalmi lap ismert nevű költőjének a versét mutatta meg, hogy bizony ő – próbára teendő a kritikusokat, azt bátorította benyújtani.

9. Irodalmi emlékhelyek Aradon

Kelemen Lajos emlékének

Nagyon régen történt. Több mint negyven esztendeje. Kelemen Lajos az ószerestől jött. Zsebe, keze tele volt evőeszközökkel. Valaki megkérdezte tőle, hogy ez minek? „Meg kell őriznünk. Ezek a régi kolozsváriaké voltak. A jelen holnapra múlttá válik!” – mondotta nagy-nagy bölcsességgel. És a városnézésekkor is ezt a nagy-nagy szeretetet, az emlékek megbecsülését tanultuk tőle. Azt nem lehet elfelejteni, ahogy Ő a temetőt magyarázta. Vagy a Szent Mihály templomot. Vajon lejegyezte-e valaki ezeket a mély tudással megalapozott, de a pillanat ihletében fogant „múltbéli séták”-at? Máskor (pontosabban: 1953-ban) valamilyen levéltári kérdésemre válaszolt a Tőle megszokott pontossággal. És egy „magánkérdést” is megkockáztattam: Aradon járt-e? Azóta őrzöm válaszát: „Igen, 1933-ban. A Csányi-levéltárat szerettem volna látni, de nem sikerült. A katolikus gimnázium cserkészotthonában aludtunk”.

Mutatis mutandis – ezt akartam megvalósítani, vagyis a várost bemutatni, megszerettetni, híresíteni, amikor, rövid kolozsvári tanárkodás után, szülővárosomba, Aradra, hazakerültem. Vezettem csoportos városnézést. Elsősorban a tanítványaimat. Vezettem a helyi lapban ilyen tárgyú rovatot. Beszéltem a rádióban. TV filmet „irányítottam”. A turistaegyletben városismertető idegenvezetőket képeztünk. De az igazi munkám a levéltárban és a könyvtárban volt. Sok öröm és sok csalódás közepette múltak el az évtizedek. Ma a város végre megkapja a megérdemelt elismerést, amiben talán ennek a régen „szerelmes földrajz”-nak nevezett tudománynak is van egy csekélyke része?

Az első irodalmi emlék a közeli Alsósimándról származik. Oláh Miklós írja, *Attila* c. latin művében, hogy 1531 táján, az említett községen összegyűlt csavargók, tolvajok, maguknak külön nyelvet az un. Vakok nyelvét alkották. Bárczi Géza szerint ez az argo első emlé-

tése. Spectator szerint talán igricek lehettek. A másik környékbeli emlék Tinóditól származik. Lippa városában fölkereste hegedűs társát, a rác Kármán Dömét, akiről még azt is tudta, hogy a hegedűjét hogyan tartja. Mindez olvasható, Tinódi Chronicájában (az 1554-es kolozsvári kiadásban). Kármán személyét illetően, a vita napjainkig tartott.

A felvilágosodással kezdődik ismét Arad irodalmi szerepe. Jancsó Elemérrel sokszor éjszakába nyúlóan beszélgettünk az aradi jakobinusokról, Réz József szemorvosról és társairól. „Szabadságfa”-rajzot is őriz a könyvtár és egy igen érdekes latin kéziratot. Ismeretes Martinovicsék „Partium-elmélete” mozgalmuk súlypontját Arad és Temesvár közé helyezték. A mozgalom árulója is – sajnos – aradi volt: Sehy Ferenc; *Kemény* az ördögien tehetséges színész, a Kelemen László társulat bomlasztója (most is érzem az izgalmat, ahogyan a levéltárban a születési adatait kerestem...). Fekete Jánosnak, az aradi Mirabeunak is kevés tárgyi emlékét találhatjuk ma már. Könyvekben, elszórt gúnyversekben, divatos paszkvillusokban azonban annál többet. Hirdette a teljes vallásszabadságot és a románságnak is teljes jogokat követelt. A minoriták gimnáziumának ő szerezte meg a két felső osztályt.

Az első aradi íróink, Perecsényi Nagy Lászlónak ezernyi emléké, levelét, kéziratát is össze kellene gyűjtenünk. Alagvát, mezengyet, azaz pásztori verset, számtalant írt. Kazinczyval levelezett, Arad nevét híresítette. Ő írta az első útikalauzt a városról és Révai Miklósért, a nagy nyelvtudósért rajongott. *Gallias* címmel eposzt írt a francia háborúkról és Napóleon külügyminiszterét kérte meg a kiadására. A császár bukása után, művét átdolgozta. Régi okleveleket és helyneveket gyűjtött. Napjainkban, mint a helynévgyűjtés őseit fedezték fel. Dörge delmes purista és kora minden neves emberével kapcsolatot kereső. A városban semmi nem őrzi emlékét és az utolsó tanulmányt róla, száz évvel ezelőtt írták.

Pedig Perecsényi igazi példamutatója a román – magyar testvériségnek. Şincai a nagy latinista, verset írt hozzá és barátjának nevezte. Ezt a verset *Orodias* c. művében közölte Perecsényi (Megjelent: Nagyvárad 1804).

A romantika korában Czuczor Aradi gyűlése (1828) „híresíti” a várost. Majd Vörösmarty és köre foglalkozik sokat Araddal. Itt él Fábíán Gábor (1795-1877) a neves költő, műfordító és nyelvész.

Fábián ügyvéd, és az Auróra-kör tagja. Háza, a régi Oskola utcában (Sebeşului 15.) találkozóhelye minden, a városban járt íróknak, szellemi embernek. Fábián, *Buda hangja* címmel, a *Zalán* előtt eposzt írt, de mikor nagy barátja kiadta a maga remekét, az aradi ügyvéd félretette a magáét. Egyébként ő ajánlotta a *Zalánnak* az ossziános hangulatú bevezető sorokat. Fordítói buzgalmában még svédül is megtanult. Tocville-fordítása pedig eszmetörténeti szempontból is jelentős. Ismerte mind a két Kisfaludyt és 1849-ben az ő vendége volt Vörösmarty és Bajza.

De járt a házában Jókai, id. Szász Károly, Gyulai Pál, Mikszáth Kálmán és a kisebb írók egész serege. A szabadságharcot megelőző időszak, jobban mondva a reformkor Aradjának jelmondata Vörösmarty *Jó bor* című versének a városra vonatkozó része: „Virulj fel, ifjú, szép Arad!” Ugyanekkor él Aradon Sárosi Gyula, az *Arany trombita* költője. A megyebeli Borossebes szülötte, 1840-ben került vissza az újonnan alapított váltótörvényszékhez. Minden nagyszabású megmozdulásban részt vesz. Egyik mozgatója az *Aradi Vészlapoknak*. (1844-ben, a Maros kiáradt. A károsultak segítésére adták ki.) Ebben Petőfi és az ifjabb irodalom valamennyi jelese közölt. Sárosi (így kell a nevét írunk!) az *Idegenek Aradon* címmel lengyel tárgyú vígjátékot is írt. Műve tele a korabeli haladó gondolatokkal, nyílt célzásokkal. Apró verseiben vagy az *Arany trombitában*, számos aradi vonatkozást találunk. Valaha utca viselte nevét és egy ideig a régi váltóbíróság, ahol dolgozott, szerepelt a műemlékek jegyzékében.

Liszt 1846-os hangversenye a műemlék jellegű, napjainkban újjáépített, Fehér Kereszt (mai nevén Ardealul) szállóhoz fűződik. A szálloda éttermének vendége 1848-ban, Arany János. A Halász utcában szállásolták el, de melyik házban, ezt nem sikerült kideríteni. Aranynak Petőfihez írt aradi levelei igen érdekesek helytörténeti szempontból is.

Értékes anyag van elszórva az első aradi lap régi évfolyamaiban. Az *Aradi Hirdető* 1839-től jelent meg. Inkább reklámújság volt. 48 hozta létre az első politikai lapot, a Bangó Pető szerkesztette Aradot. Bangó rajongója volt Petőfinek (míg Sárosi sokáig ellensége!) Ezt különben Arany leveleiben is olvashatjuk.

Bangó vendége volt 1846-ban egy-két napra Petőfi is. Noha ezt napjaink kiváló Petőfi kutatója is lehetségesnek tartja, még több bi-

zonyítékra volna szükségünk. Bangó egyébként aradi levelezője az *Életképeknek*. Külön nagy fejezete Arad irodalomtörténetének a román tanítóképző és teológia gazdag története. Kiemelkedik az Eminescu megénekelte Tichindeal, meseköltő – professzor.

Népszerű volt Szigligeti *Liliomfijából* a „Most jöttem Aradrul” kezdetű, búfelejtő dal. 49-ben szinte az egész irodalmi élet néhány napra a városba szorul. Jókai örököltette meg az *Életem legszomorúbb napja* című emlékezésében, hogy figyelték a Fehér Keresztben a fölöttük levő emeleti szobában a le-feljáró Görgeyt... Majd Jókai 1858-as aradi időzése. Ekkor találkozik Avram Iancuval és ismerkedik meg a román népélettel.

A Bach-korszak színházi és irodalmi élete különösen érdekes. Az egyik titkos jelentésben azt olvashatjuk, hogy a Bécs városához címzett kávéházban a „hisztriók és a studentissimék” igen orcátlanak. Csiky Gergely ezekben az években aradi diák. Önképzőkört alapítanak és *Zsenge mutatóványok* címmel antológiát adnak ki a tagok műveiből. A nagy drámaíró büszkén vallotta magát mindig aradinak. A kor helyi költői Szabados János, Dobó László, Hajnalka (Bálintffi Etelka) és sokan mások „világító fényei” a korszaknak, ahogy egyik irodalmár mondta. A színház virágkora ez az időszak. Néhány hónapig Kiss József hírlapíróskodik a városban, és Szabados János kiadja *A bukott angyal* címmel (1862) az első aradi tárgyú regényt. 1868-ban Aradon tartózkodik a Pascaly-féle társulattal Eminescu. Itt találkozik személyesen Iosif Vulcannal. Népdalokat is gyűjt a vidéken. Aradi diák, Ion Slavici, a szomszédos Világos szülötte. Szép oldalakat ír aradi diákéletéről regényeiben és önéletrajzában. 1877-ben nevezték ki Aradra, Márki Sándort. A nagy tudós a „szerelem városá”-nak nevezte a Maros-parti várost. Első teendője az volt, hogy fölment a városháza tornyába és megnézte a várost, ahol ezután kell élnie. Első lakása uo. volt, ahol Fábián Gábor háza áll. Majd Márki a Petőfi utca 1 sz. öreg házba költözött. Itt szomszédja volt Reviczky Gyula. A költő néhány hónapig lapszerkesztő volt az *Aradi Közlöny*-nél. A város irodalmi élete rendkívül élénk ekkor. Itt él Murai Károly (igazi nevén: Kovács László) a tréfás hangulatú elbeszélések írója, Iványi Ödön *A püspök atyafisága* című realista regény ma is sokat tanulmányozott írója, Rózsaági Antal, tanár és regényíró, idelátogat – és a lapok aradinak tartják – Justh Zsigmondot.

Élénk a román sajtóélet. Ion Rusu-Şirianu jelentős lapot szerkesztett. A lap munkatársai között találjuk Coşbucot, Caragialet, és a modernnek számos képviselőjét. Az *Alföld* című lapban jelennek meg az első Eminescu fordítások. Iványi a megteremtője a modern helyi újságírásnak. Regényét is itt írja. „Még az ellenfelei is szerették” – írja róla Márki. 1881-ben megalakul a Kölcsey Egyesület. Első titkára: Márki Sándor. Neves írókat hívnak meg előadókul. Így Tolnai Lajost, Mikszáth Kálmánt. Jókai, 1890-ben, a város vendége. A városháza nagytermében olvas fel az *Aradi hősnők* című vígjátékából. A darab Péróról, a szomszédos Pécska szülöttéről szól. A líceum (a mai Ion Slavici líceum) termeiben tartják a Kölcsey felolvasásokat. Ez a gyönyörű épület 1869-től, 1873-ig épült. Az első ásó, illetve csákányvágást (aranszerszámmal!) Eötvös József tette. A líceum története: kész regény! Szülőháza egyébként Kuncz Aladárnak. Itt volt diák Török Gyula, a két Eckhardt és a legutóbbi évtizedekben Mihai Beniuc, Titus Popovici. (Az *idegen* című regénye az iskoláról is szól. A film is itt készült.) Az iskola növendéke volt Krenner Miklós (Spectator) és később itt is tanított. A két világháború közötti időszakot hangulatos emlékezésben Eduard Găvănescu rögzítette.

Mikszáth egyik levelében a „szépasszonyok városá”-nak nevezi Aradot. A Szigligeti darabban énekelt aradi nőta szerzője Vitkovics Mihály. Megénekelte a várost Lévy József, Jókai, Pósa Lajos, Ábrányi Emil. Széleskörű érdeklődést kelt Coppée és Lesseps látogatása. A legtöbb álnevű írónk, Vörös Vidor – francia verssel köszönti őket. A századvég aradi irodalmi életére egy Ady cikkben közölt névsor vet élénk világot. A nagyvárad író fősorolja a „mellőle” kidőlt nemzedéket, Iványit, Reviczkyt és az Aradon öngyilkossá lett nagytehetségű színészeket. Ady szerint a kor nem ad teret a tehetségeknek, azért pusztultak el. Ekkoriban köt barátságot Dankó Pista költő, dalszerzővel, Nikolits Dömével, az ügyvéd drámaíróval. Dankó *Álmomban galambom* címmel szerzett dalt a város hölgyeiről és megzenésítette Pósa *Micsoda város ez* kezdetű dalát. (Ugyanezt Szabados Béla is megzenésítette.) A város gyáripára már a század végén fejlett. Itt jelennek meg az első szocialista lapok (*A Munka óre*, *Az Új világ* stb.). A szerkesztőségek helységének azonosítása most folyik.

Arad a szülővárosa Tóth Árpádnak is. „Sarló utca 51...” énekelte a költő *Arad* című versében (Ez ma: Sverdlov utca 23) A szüle-

tési ház megtalálása a 30-as években itt hírlapíróskodó Kováts József érdeme. Hangulatos riportban keresi fel Pernyáya külvárosban a költő apjának, Tóth Andrásnak a házat. Még beszél Árpika egy játszótársával is. (Az öreg néni napjainkig élt, és ha a házat mutattuk, kedvesen beszélt Árpikáról. /sz./) 1898-ban, egy kisdíák, Móricz Zsigmond érkezik a városba, mint a tornászcsapat tagja. „Hol volt, hol nem volt, egy kisdíák Aradon járt” címmel emlékezett meg erről, a Nyilas Misi – problémát megvilágító, látogatásról. A líceum épületében lévő hatalmas tornateremben szállásolták el őket és az állomás környékén volt a verseny. Móricz egyébként 1909 késő őszén, mint a Nyugat matiné előadója, Hatvanyval együtt, a városháza nagytermében adott elő. *A sustorgós, ropogós tafotában* című elbeszélését olvasta fel. (Ekkori lakásának kiderítése folyamatban van.)

1905-től, a Kölcsey baráti kapcsolatban Tömörkény Istvánnal. A nagy író, 1908-ban előszót ír Dercsényi Etelka, helyi színésznő elbeszéléseihez. Ezt a kis írását a Tömörkény-irodalom nem ismeri! Tömörkény egyébként több hónapot töltött Aradon. Novelláiban gyakran dolgozott fel haláli témát (ld. *Föltetszik a hajnal* című kötetét).

A Nyugat nagyjai közül Ady 1909.november.11-én tart előadást a város érdeklődő, a modernséget kedvelő közönségének, Az előadás helye a Fehér Kereszt télikertje. (Ma mozi van benne.) A költő a volt Vas szálló 2 sz. szobájában lakik. (Öröm, mint kiadatlan emléket, Franyó csipős történetét erről az eseményről...) Ady a *Poéta és publikum* című írását olvassa fel és öt versét mondja el. Emőd Tamás szavai a holnaposok verseiből. Velük van Manojlovich Teodor is. 1912-ben újra itt van a költő. Ez az Ada-fejezet. Napjainkban, hogy Ady szerelmeiről, házasságáról annyit írtak, újra előtérbe került. Ada, teljes nevén: Bisztriczky Józsefné, Csutak Médi, a költő „fehér szerelme” volt. Fölkereste Aradon és a kotnyeles újságcikkre „férfiasan szép nyílt levelet írt”. Ekkor jár Aradon Coşbuc és Caragiale, aki Adyval is szeretne megismerkedni. A Vas kávéház román asztalánál jönnek össze aradi tisztelőkkel C. Stere, Duiliu Zamfirescu és Goga.

A város átutazó íróvendége (Juhász Gyula szavai) néhány hónapig, a 90- es években, Gárdonyi Géza. Az *Arad és vidéke* riportere. A szenzációkhoz nem sok érzéke van, mert egy nagy betörést ötsoros hírben közöl. A laptulajdonos (volt városi iktató) szeretné, ha az un. hivatalos stílusban írna. És – horribile dictu! – kijelentette, hogy az

író nem tud magyarul. A lap szerkesztősége a Postávarul utcában, a régi posta mellett volt. Lehet, hogy az író ugyanabban az utcában lakott is. Még beszéltem hírlapíró kollégájával: vendéglőbe nem járt, hanem otthon tilinkózott... 1917-ben újra kapcsolatba kerül a várossal. Meghalt a Kultúrpalota igazgatója – Gárdonyira gondoltak, mint új vezetőre. De elügyetlenkedték a dolgot.

A Kölcsény Egyesület irodalmi szakosztálya tömöríti maga köré a helyi tollforgatókat. Varságh János, Illés Zsigmond, Berzsvicz Gizella és sokan mások állandó előadói az egyesület irodalmi zsúrja-inak. A századvég helyi borúlátó költőjét, Hrabovszky Lajosnak hívják. Nyomorgott és reménytelenül szerelmes volt. A helyi hagyomány sokáig emlegette, mint kis Reviczkyt.

Az 1900-as évektől kerül kapcsolatba a város Krúdyval. Itt él jó barátja, a regényíró hőseire emlékeztető, Lits Tóni hírlapíró. Krúdy gyakran rándul le Aradra. „Úri város”-nak nevezi cikkeiben. Az irodalomkedvelő bohémek elkísérik éjjeli vándorútjaira. (Egyik ilyen estéről, Zombory Andor, a költő, tanár írt). Krúdy érdekes előszót írt Lits Tóni egyik könyvéhez. Szindbádnak, 1922-ben, *A nővadász* címmel, kis könyve is jelent meg Aradon. 1914-ből érdekes levelét olvashatjuk a város életéről, gazdasági helyzetéről.

Több cikluson át Herczeg Ferenc Pécska képviselője. Aradon többször tart előadást és szép sorokban emlékezik a városról emlékirataiban. A város rajongója, egyik – saját szavai szerint – fogadott fia, Spectator (Dr. Krenner Miklós). Elbűvölő előadó és remek tollú közíró, Az óvárosi régi házak romantikáját is megörökíti és igyekszik megrajzolni a város lelki arcképét. (Cikksorozata Aradról, az *Erdélyi Helikon* városkép-sorozatában lát napvilágot.) Volt növendékei ma is szinte könnyezve emlegetik nagyszerű történeti előadásait. A közélet „eleven lelkiismerete”, ahogy a kor irodalomtörténete följegyezte. Márki Sándor, aki már a középiskolában tanítványa, majd Kolozsvárra az egyetemen kedvelt hallgatója – és kiszemelt utódja. Előbb Déván majd Aradon főreáliskolai tanár. Lakása a régi postával szemben, egy sokemlékű házban volt. A házat Vörösmarty tisztelője, Jókai vendéglátója, Török Gábor építette. Sokáig itt működött a városi zeneiskola. S itt lakott 1930-32-ben egy Székely László nevű szállítási vállalati tisztviselő, akit ma Szabédi Lászlónak ismer hazai költészetünk. Spectator másik két lakása: évekig az un. Szerb-palotában lakott, majd Ada udvarházának helyén épült bérpalotában. Különös

alakja az irodalmi életnek Timon Zoltán mérnök, tanár, filozófus. (Babits a *Magántudósokban* ír róla.) S itt érik íróvá, a későbbi kisrealista, Réthy Ödön (ugyancsak szakiskolai tanár). A *Nyugat*ba is bejutott helyi író, a kalandos sorsú Gallovich Károly.

A *Tűzimádók* című forradalmi drámája a maga idejében különös hatást keltett. Az első világháború előtti városképet pompásan tükrözi a később tragikus végű Kádár Erzsébet „A tragikus város” című emlékezése. 1913-ban felépül a Kultúrpalota. Itt hangversenyeznek Enescu és Bartók. S itt vonul fel a kor szinte valamennyi híressége. Állandóan szavalják a helyiek közül Dálnoki Nagy Lajos biedermeieres verseit, (Egyik darabját Ady méltatta bírálatra.) s itt, a kultúrpalota dobogóján szólal meg Karinthy. (Már járt itt 1912-ben is.) Ez az 1927-es előadása sokáig visszhangzott az aradi irodalmárok körében. A nagy író nem sokra becsülte közönségét, s néhány anekdotába illő tréfát üzött tisztelőivel. A központi szállóban lakott, és, őszintén szólva, a kártya, egy kékharisnya szalonjában, jobban érdekelte, mint az előadás. 1926-ban felépült a Minorita Kultúrház. Itt mutatkozott be a következő évben a *Helikon*. Először Bánffy Miklós jelent meg és előkészítette a talajt, majd szinte valamennyi jelentősebb *Helikon* tag előadott az estén. Molter Károly a Bolyaikról beszélt, Tompa, Reményik, verset olvasott. Tamási nagy sikerrel olvasotta fel elbeszélését. Molter Károly egyébként többször előadott Aradon, „szűk baráti körben”. Így az 1937-es előadásában a marxizmust és az egzisztencializmust ismertette. A fáradhatatlan Szentimrei Jenő szervezi a székely írók 1929-es, ugyancsak a Kultúrházban rendezett előadását, s ugyanitt szerepel vagy három ízben is Mécs László.

A 20-as évek helyi költője, a ma neves filmrendező, Cziffra Géza. *Ketten vagyunk csak* című kötetébe Adynak írt ajánló verset. Ady egy röpké kis verssel válaszolt. Ugyanakkor ír, szerkeszt, szervez Aradon Nagy Dániel, a *Cirkusz* írója. A színházi kardalospól lett író kalandos életútját, Csehi Gyula ismertette a regény mai kiadásának bevezetésében. Nagy Dániel lapot adott ki, de belebukott. Könyvterjesztő vállalatával is ugyanígy járt.

Reményik Sándort baráti kapcsolat fűzte a helyi *Vasárnap* című folyóirathoz. Ennek kiadásában jelent meg, 1926-ban *Gondolatok a költészetről* című kis kötete. (S örömmel olvashattuk, hogy aradi vers, a legújabb hazai válogatásban is megjelent.)

A 20-as évektől kezdve erős a baloldali irodalmi irányzat is. Egyik tollforgatójuk, Fáskerti Tibor. *Haladás* címmel progresszív folyóirat is indul. A helyi irodalom új csillaga: Szántó György. Édesapja került ide, gimnáziumi tanárnak. Az író itt adja ki első és egyetlen verseskötetét, *Schumannnal a karneválban* címmel. Ezt követi a *Kék lovas* című novelláskötete.

Országosan felfigyelnek a városra, amikor Franyó Zoltán, aki mindig idevalósinak vallotta magát, 1924-ben megindítja a *Genius*, majd az *Új Genius* című folyóiratát. Franyó, bár volt szerkesztőségük is, Thököly-téri (Piața Filimon Sîrbu) lakásában szerkesztette a lapot. A folyóirat ma: irodalomtörténeti jelentőségű. (A *Kriterion*-nál antológia jelent meg anyagából.) Ugyanitt, ezen a téren az 5. sz. házban, szerkesztette Szántó György, a *Periszkópot*, a másik aradi avantgárd folyóiratot. (S mi, hajdani kamaszok, lázasan faltuk az író *Sebastianus útja elvégzetetett* című buja művészgéniyét...) Szántó folyóiratából is antológia jelent meg napjainkban.

S gimnáziumunkban is bontakozik egy későbbi tudós, egyelőre még műfordító-költő, Gáldi László. Az iskola tudós igazgatója, Fischer Aladár szerkeszti a *Vasárnapot*. És vonzó előadója a Kölcsey délutánoknak. Az Iparos Otthon (épült 1927-ben) ad helyet 36-ban a *Kalotaszegi balladának*. Szentimrei bevezetését nem lehet elfelejteni. Az írónak egyébként szülővárosa Arad. (Egyik levelében elküldte önéletrajzi részletét és arra kért, hogy ne használjam fel az ő életében. A születésével kapcsolatos borzalmas esemény az óta nyomtatásban is megjelent.) Különben a szomszédos Kisjenőn, Olosz Lajos költőnél, szervezkedik az Erdélyi Magyar Írói Rend is. Berde Mária, Tabéry és az aradi Károly Sándor is tagjai. Az EMIR adja ki Károly *Láng* című aradi regényét. (Városlátképekkel díszített fedőlapja volt és milyen különös érzés volt a helyi szín felfedezése a könyvben...)

Szántó és Károly Sándor a két aradi regényíró. Szántó a Céh tagja és az egész nyelvterületen ismert történelmi regények szerzője. A *Fekete éveim* című regényében tekint vissza pályájára. Aradot nem szerette különösképpen, mint több helyütt írja. Ellentétben Károly Sándorral, aki a legszebb helyi ihletésű riportokat írta. Az irodalmi kávéház tükörablakán, gyakran tekint ki Tamási Áron. Néha hetekre itt maradt Szántónál.

Még 19-ben kerül Aradra, Perpessicius, a híres Eminescu-kutató. (A „Lipót utcában” laktam – mondja nekem a 60-as években,

Bukarestben.) És ugyancsak aradi tanár és a *Salonul literar* szerkesztője Al. T. Stamatiad. Hosszabb ideig helyi lapnál dolgozik Aron Cotrus. A Szépmíves Céhnek toboroz Kós és Kuncz 1930-ban. Kuncz *Három aradi tartózkodásom* címmel beszél a Kölcseyben. A *Fekete kolostor* írója „szülőházáról”, a líceumról és legzsengőbb aradi élményeiről beszélt. A korszak irodalmi „fenegyereke” Fekete Tivadar. Verseskötete: *Ének két halotti maszkról*, furcsa izmosos verseket tartalmaz. Mint műfordító, a román irodalom remekeit ülteti át nyelvünkre, és közben anekdotákba illő kalandokkal deríti az olvasókat.

A *Korunk* szerkesztője, Dienes László, számos pártoló-előfizetőt talál a városban. Gaál Gábor pedig rendszeresen fölkeresi itteni híveit és többször tart előadást. (Egyszer pl. egy üvegüzlet rak-tárában, máskor csónakházban.) Külön fejezete a helyi irodalom történetének a baloldali, kommunista irányítású lapok története (ilyen a *Virradat* és a *Nap*). Teljesen helyi jellegű, munkásmozgalmi tárgyú regény is születik (Márton István: *Szeret a föld*, 1932).

1933-ban új fejezet kezdődik a város irodalmi életében. Ekkor került Aradra Horváth Imre. A várost azóta is „kisebbik szülővárosá”-nak nevezte. A *Reggel* című napilap munkatársa. Négy-sorosait bizonyára mindenki úgy várta, mint egy hajdani kisdíák, különös, bohém életét, aki ismeri, nagy szeretettel figyeli. Szerkesztőjéről, Erdős Györgyről minden életrajzi írásában megemlékezik. A szerkesztő, Erdős Renée unokaöccse. Egyébként az író, 1927-ben előadást is tart a Kultúrpalotában, Horváth Imre a város szerelmese is. Megéneklei a ligetet, a Maros-partot és remeket alkot az *Aradi éle-giában*. Riporter kalandjai közepette sokat olvas (A 3. sz. Líceum könyvtárából és a Kultúrpalota olvasótermében). A *Reggel*, ahogy hirdeti, a kisemberek lapja. Horváthot mindenütt szeretik. Vívóleckéket vesz, kiskocsmákban, Ruffy Péter társaságában darvadozik. (A szó Tömörkénnytől való!) Ruffy, a *Brassói lapok* aradi tudósítója. Önéletrajzában megemlékezik a költő aradi lakásairól is. Sokáig lakik a Russu Şirianu utca 11 sz. házban és hosszabb-rövidebb ideig másutt. Emlékezéseiben érdekes képét adja a korabeli vidéki hírlapírás-nak és az ellenszámának. Ez abból állt, hogy a lapban hirdető, nem fizettek a reklámért, hanem a lap munkatársai levásárolhatták az árát. Horváthnak két verseskötete jelent meg Aradon. (*Örvény felett*. 1934. *Hangtalan beszéd*. 1936) Sokszor ír Szántóról és az újonnan feltűnt

regényíróról, Raffy Ádámról. Raffy aradi orvos, és Mesmerről, Heródesről, Giordano Brunóról ír sikerült életrajzi regényeket. Ekkor került Horváth kapcsolatba a *Korunkkal* is. Egy hónappal előbb eljön Salamon Ernő, és együtt járják a munkáslakta külvárosokat. Közben vitáznak, és Ernő szívesen fogadja a költőtárs dedikációját. Káli néni kifőzdéjében (a Barițiu u. és a Szabadságtér sarkán) találkoznak. Az Iparos Otthon nagytermében van az előadás, Nagy István, aki frissen szabadult a börtönből, drámájából olvas. Salamon Ernő románul és magyarul szaval. Csehi Gyula Heinérről beszél, Méliusz Petőfiről. A *Reggel* 37-ben megszűnik. A költő állás nélkül marad és kénytelen Váradra távozni. A város megbecsülte. Az egyik kritikus így címezte cikkét: „Végre egy igazi költő”. A Kultúrpalotában előad M. Sadoveanu és Gala Galaction. Panait Istrate tanítványának, Petre Bellunak a regényét, egy aradi újságíró magyarra fordítja. Érdekes, amit Horváth följegyzett a verseskötetek akkori kelendőségéről. Többen megvettek egy József Attila kötetet, és a másik példányt valaki más vette meg. A költőt azóta is foglalkoztatja, hogy vajon ki vehette meg...

A 30-as években jár újra itt, gyermekkorá városában, a később világhírű klasszikus filológus, Kerényi Károly. Néhány órát kell az állomáson vesztegelnie. Bemegy a ligeten keresztül, a régi lakásukat keresi a kórház utcában (Ghiba Birta u. 13.). Kerényi, mint aradi diák, az alsósoknak, egy régi malom épületében, önképzőkört szervezett. Különc költője e korszaknak az expresszionista Zeiner Alfréd. Verseskötetének is ez a címe: *Expresszionista rajz*. Egyébként lelkes könyvet írt *Arad múltja* címmel. Sikeres előadást tart Markovits Radion. Benedek Marcell jár Szántó Györgynél és a forradalmi időszakban itt átélteket beszéli el. Károly Sándor *Heten egy szobában, Tüzes trón, Én vagyok az út, a hazugság* címmel adja ki regényeit. A legnagyobb sikere azonban az *500-ik emeletnek* van.

A szerkesztőség (az Erdélyi Hírlapé) a Cernei u. 1. sz. épület helyén volt. Franyó itt védte meg Adyt – mondta egyszer egy régi hírlapíró. A régi és az újabb szerkesztőségek helyiségei is hozzátartoznak az irodalmi emlékekhez. A Réthy házban sokáig működött a család nyomdája. És különös alakja volt, ha hazajött, a városnak Réthy László, aki Löwy Árpád néven írt vaskos verseket. Mikor meghalt, Schöpflin méltatta a *Nyugatban*.

Max Wehrli szerint egy részletes irodalomtörténetben helyet kapnak a „homályban maradottak”. Aradnak ezekből is jócskán jutott. Így a reformkorban, évekig ügyvédbojtár, Munkácsy János, az érzelmes tündérvjáték ügyes mestere (itt is halt meg). Náray Imre művével a „Regény” előzményeihez tartozik. Benedek (igazi nevén: Náray Iván), ahogy Krúdy írta, a legszebb férfi és a legjobb költő volt. Petőfi-utánzó egyébként, és különös kalandjaival sokat foglalkoztatta az olvasókat. Sümegi Kálmán nemcsak regényt és elbeszélést írt, hanem irodalomtörténeti tanulmányokat is. Kosztka Mihály a maga idejében az elbeszélő prózát művelte.

A szomszédos Pécskán kápláncodik az utolsó sámán (ahogy Móra nevezte), Kálmány Lajos. Aradon két jelentős műve lát napvilágot. Ide kapcsolódik Varga János *Babonák ellen* című népmesélő könyve. (Megérdemelné a felújítást.)

S hogy mennyire fontos, még az író életében lehetőleg adatokat gyűjteni, éppen Kálmánnal kapcsolatosan említhető. 1948-ban, egyik hivatalos levéltárból szerettem volna néhány fegyelmi ügyére vonatkozó adatot. Az intézmény vezetője, epés levélben válaszolt mondván, hogy már évtizedekkel ezelőtt minden adatot megsemmisítettek s így „nem talál semmi diffamálót az illetőre vonatkozólag”.

Sokan úgy gondolják, hogy a kortársak emlékezete mindent megőriz. Embere válogatja! Van, akinek az emlékezete tökéletesen működik, de van olyan is, aki utólagosan színezi az eseményt vagy adatot. S kutatónak arra kell törekednie, hogy ne „vezesse rá” a kérdezett arra, amit éppen meg szeretne tudni. Különösen az idősebb emberek, hogy kérdezgetésektől szabaduljanak, „ráhagyják” a választ. S gyakran a legnemvártabb helyről kap adatot a kutató. Így pl. egy meglehetősen silány hetilap eldugott kis híréből tudtam meg, hogy Asztalos István 1939-ben előadott Aradon. A maga életéről is beszélt és novellát olvasott. Egyébként a kiváló prózaíró, 1946-ban is itt járt. Ekkor nevezte „nagy, lapos” városnak Aradot. 1953-ban egyik regényének vitáját is itt rendezték, a volt Minorita Kultúrházban.

Természetesen a második világháború idején sem szünetel az irodalmi élet. Itt jelenik meg a *Havi Szemle* és a Kölcsey könyvsorozat ad ki, az un. *Fecskés könyveket*.

Haszonnal forgathatja a kutató a megjelenő írói levelezéseket. Így derül fény egy-egy író szerteágazó kapcsolataira. Pl. a Benedek

Elek leveleiből sok jellemző adalékot fűzhetünk Elek apó aradi kapcsolataihoz. Mint a tanítók meghívottja, már az 1900-as években járt nálunk. A Kölcseyvel élénk kapcsolatot tartott. Ady a Szoborbizottságnak rendkívül jellemző választ írt.

Előfordul az is, hogy egy-egy író, évtizedek után változtat lakóhelyet. Ez történt a 20-as években szereplő Halmányi Samuval, aki 37-ben költözött Aradra. (Érdekes, Ady emlékeit itt közölte.)

És gyakran a helyi kutatónak, régészeti kifejezéssel élve, leletmentőnek kell lennie. Pl. Török Gyula még kiadatlan leveleit sógora el akarta tüzelni, s csak a véletlenül múlt, hogy megmenekültek. Krúdy aradi levelei pedig valószínűleg úgy pusztultak el, hogy a primitív emberek, akiknek a kezébe került, eltűztették.

A színháztörténeti és sajtótörténeti eredmények is sokban segítik a helyi emlékek kutatóit.

Figyelemmel kell kísérnünk más népek irodalomtörténetét és kutatási eredményeit. Így Araddal kapcsolatban a szerb, német, szlovák irodalmat is. Pl. Arsici S. Eusebia, az első szerb meseírók közé tartozik, vagy a jeles szlovák író, Gregor Tajovszky, néhány évig Nagylakon bankhivatalnok. Jelentős drámáját itt írta. Különösen fontos azonban a német irodalom tanulmányozása. Nicolaus Schmidt, a napjainkban újra felfedezett szocialista német költő, Aradon született, és legjelentősebb műveit itt írta. (Mostanában megjelent életrajzában a lakásait is felsorolják, és képüket közlik, s hogy ez mennyire fontos: az egyik házat, ahol lakott, rövidesen lebontják.)

Hasznos segédeszközök a névtárak, évfordulókra kiadott emlékkönyvek, címtárak, iskolai anyakönyvek. A régi újságok, az első világháború előtt, közölték, hogy melyik szállodában, ki lakik. Fáradtságos munkával, ebből számos irodalmi adatot találhatunk.

Különös gondot okoz egy-egy fontos ház helyrajzi számának a megállapítása ti. 1920 előtt nem volt jobb és baloldali számozás. Az utcákat balról kezdődően „körbe” számozták. A laikusok számára neveltséges. (A kézirat további része elveszett. /Szerk./)

10. Találkozások

Milyen mesebeli óriásoknak látja a gyermek az írókat. Mintha mindig ünneplőben, esetleg karddal a kezükben szónokolnának. Néha

már emberfeletti lényeknek látja őket, akik szélsébesen száguldanak felhőparipáikon és közöttük harci láрма, ünnepi hangulat, fényesség. Az irodalomórakon Alecu Constantinescu héroszokat vonultatott fel, Berthe Nándor nagyszerű, tökéletes embereket és Jean Decamp, a francia irodalom tanára valóságos mítoszi hősöket.

És az első találkozás, az első eleven íróval is ilyen, félig-meddig eposzi volt. A Sári bíró lányával jártak itt a kalotaszegi műkedvelők 1936-ban. Tudjuk, hogy tanítójuk, vezetőjük, lelkük és mindenük Szentimrei Jenő volt. Ő beszélt az előadás előtt a régi Iparos Otthon dobogójáról. Rendkívüli előadó volt, szálegyenes alakja, ahogy lelkesedett még magasabbra nyúlt. A ballada megdöbbenő, elemi erővel ható tragikuma, mintha el is feledtette volna az író mély „előszavát” és Kós Dodó játéka pedig hónapokra különös húrokat rezgettetett az egyszerű kis diákléleekben.

A következő író a nagy Csiky Gergely öccse, Károly volt, aki a főtéren, a hársfák alatt sétált, azt mondták, az unokáival. (Akkor persze még nem tudtam, hogy Csiky Károly Arad szerelmese volt és alázatos szívű krónikása.) És az ősz hajú, regényből kilépett, francia márkira emlékeztető öregúr, Dálnoki Nagy Lajos (Az első „babért” az ő „életével és munkásságával” arattam a Kölcsey Egyesület emlékpályázatán). A megemlékezés Dálnokiról, a Kultúrpalotában, sokáig visszhangzott a diákszívekben. Olosz Lajos emlékezett a költőre, filozofikus magasságokba ragadva ámuló hallgatóit.

És a diágyerek tudta, hogy a *Reggel* szerkesztőségében „igazi” költő él. Titkos szívdobogással olvasta a négysoros remekművet, de a költőt, Horváth Imrét, aligha látta. Pedig a város tele volt a nevével és viselt dolgaival.

A szerkesztőségben, ahol a diágyerek az ólombetűkkel jegyzi el magát, Károly Sándor volt a „beérkezett”. Az irodalom ifjú rajongója akkoriban olvasta a *Lángot* és a *Heten egy szobában-t*.

Az első, igazi költő, húsból-vérből, és akivel szólni is mert, Kiss Jenő volt. Kolozsvárott, a diákmenzán, a szöke, kékszemű, bajuszos tisztviselő (talán „menzafelügyelő”-nek nevezték) aláírását látva, bátortalanul megkérdezte: „Kiss úr költő?” A kérdezett elpirult. És látszott rajta, hogy tetszik a kérdés. Igenlő válasz után, megkérdezte, hogy mit is olvasott tőle a szemüveges, ösztövérfilozopter. „A kormos üvegen” (megvolt a gimnázium könyvtárában) – volt a bátortalan válasz. És ettől kezdve jó ismerősök lettek.

Aztán – egy előadáson – egyszerre láthatta, hallhatta Veres Pétert, Németh Lászlót, Kodolányi Jánost – és a hallgatóság között ott volt Balogh Edgár is. Veres Péterrel beszélt is valamivel később. Péter bácsit Kalotaszegre akarták kivinni, hogy szőttest, varrottast lásson. Az író csak annyit felelt: „Engem nem a ruha, hanem az ember és a föld érdekel”.

És boldog volt a diák, amikor Féja Gézát kalauzolhatta egyik saroktól a másikig, ugyancsak Kolozsvárott.

Féja azt mondta neki – értsék meg: csak neki! –, hogy „Itt van ez a *Termés* című folyóirat, Tamási Áron miért nem áll az élére!”

Közben a filozopter látta Reményi Sándor temetését, ahogy vonult a menet a Házsongárd felé.

Aztán a *Helikonn*nál töltött évek következtek. Viták a menzán Szabédi Lászlóval és riport az akkor induló Horváth Istvánról.

Most is így látom a harminc év előtti képet: megyünk a Jókai utcán, Horváth Istvánnal. Ő „székely harisnyában”, egyetemi altiszti csáköval és megköszöni a róla írt cikket.

A *Pásztortűznél* pedig Hegyi Endre, Dsida Jenő barátja a költőről beszél. A gépirónó is jól ismerte a bohém költőt és egy pár kedves vonással idézi „arcának romló földi mását...”

És a lakótársa a diákokthonban az akkori ifjú nemzedék sok-sok „reménysége”: Létay Lajos, Sombori Sándor, Fényi Pista, Derzsi Sándor, Oláh Tibor. Persze, sokkal többen voltak, de sokuk arcát befedte a feledés.

A *Helikon*hoz „mindenki” feljár, aki csak tollat forgat. Jékely Zoltán a kisregényét, a *Házsongárdi földet*, korrigálja, Molter Károly szellemes szójátékokkal sziporkáztat, Asztalos István már független, beérett író.

A könyvnapon pedig Móricz Zsigmond dedikál. A filozopter autogramot szeretne. Papírt tol a nagy író elé. „Nem adok csak könyvbe vagy *Kelet Népere*” – mondja barátságosan. (A hangját, ezt a bársonyos és mégis férfias baritont, nem, nem lehet elfeledni...) Filozopterünk, szűk pénztárcájára való tekintettel, a *Kelet Népere* kapja az autogramot. (A háború ezt is elpusztította.)

Móricz előadását sem felejtette el talán senki, aki hallotta. Olyan pontosan, szabatosan fogalmazott, hogy a szöveget akár azonnal nyomdába küldhette volna. A jobb kezére támaszkodva, az elő-

adói asztal mellett állt és mondta, mondta, olyan ízzel, ahogy csak ő mondhatta.

És egy forró, tüzelő nyárban, amikor a diák egy kirakat előtt elbámészkodott, valaki erőlyesen meglökte, sőt valami hízelgőt morogott is hozzá. Szabó Dezső volt, világosszürke nyári ruhában, kopaszon, kemény patermundérral, ahogy a plakátokon és az *Elsodort falu* borítóján volt látható a képe. A diák utána bámult az ifjúkor bálványának – és a jelenség eltűnt, örökre.

Néha a véletlen akart egy-egy „találkozást”. A Mátyás téren, nagy tömegben, a diák oldalt fordult és közvetlen mellette, markáns, barkós, szépen öszülő férfit látott. Herczeg Ferenc volt.

A felszabadulás utáni hónapokban pedig – és ezt igazán nem lehet feledni – kezett fogott a volt diák és már tanár Illyés Gyulával, a Mátyás-szülőházban, akkor a Móricz Kollégium szállója volt, s Faragó Jóska buzgólkodásából könyvkiadó vállalat is. Illyésék, Kárpáti Auréllal, Gergely Sándorral és Darvas Józseffel előadást tartottak a színházban. Utána a költő eljött a feleségével a Mátyás-házba. Benn tárgyalt Faragóval, s addig kint beszélgettünk a feleségével. Akkor alig tudtuk, hogy ő Flóra, József Attila volt műzsája. Illyésné azt mondta, hogy a házuk csak „egy aknatalálatot” kapott, de a könyvtárunk megmaradt.

Illyés kijött és valamennyinkkel kezett fogott. „Amíg ilyen munka folyik, meg lehetünk elégedve” – mondta nekem, illetve a jelenlévőknek. (Magamban azt gondoltam, hogy ha tudná, hogy milyen lelkes – és csacsi – tanulmányt írtam róla...)

A *Józsa Béla Athenaeum*nál, ahol Szabédi volt a főnököm, Gergely Sándorral és Darvas Józseffel ismerkedtem meg. Gergely, fekete szemüveget viselt. (Az életrajzából később olvastam, hogy háborús füstmérgezésben megvakult, majd ismét visszanyerte a látását.) Valamiért méltatlankodott. Darvas kedves, jóvágású fiatalember volt.

A *Józsa Béla Athenaeum* rendezte irodalmi előadás előtt találkozott a buzgó filozopter, illetve akkor már a kereskedelmi leányiskola tanára Nagy Istvánnal. Az előadás műsoraiból, hogy, hogy nem, kimaradt az író neve. Az Athenaeum vezetősége úgy döntött, hogy az ifjú tanár menjen és „intézze el” Nagy Istvánnal. Megvallom, szorongva kerestem fel. Nem haragudott. Annyit mondott: „Nem baj,

nem ez az első eset, hogy kimaradt a nevem. Nem tesz semmit!” – és férfiasan kezét rázott.

Szentimrei Jenő is az Athenaeumhoz került. Örült, hogy személyesen megismerkedtünk, mert „hisz valaha egy lapnál működtünk”. (Kitüntetésnek éreztem, hogy mint külmunkatársnak megjegyezte a nevemet. Egyik demográfiai cikkemre szép „visszhanggal” reflektált.)

Mikor megtudta, hogy aradi vagyok nagyon megörült. Ő is Aradon született (Csak később, hogy összebarátkoztunk és elküldte az önéletrajzának első fejezetét, döbbsent meg ez az „aradi születés”. A gyermek születésének napján az édesapja megörült és pisztollyal közeledett a bölcsőhöz... a kisfiút azonnal Nagyenyedre menekítették a rokonokhoz.)

És hány arc, hány elfakult fotográfia... Írók, költők, tudósok, művészek, akiket ismertem, és akik a barátaim voltak. Néha jó rájuk emlékezni...

11. Károly Sándor

Diákkoromban szívesen olvastam a lelkes aradi Károly Sándor nagyszerű riportjait. A város varázsa, a regényes régiségek muzsikája szólt minden sorából. S hányszor tárta fel városunk ismeretlen vonásait és rajongóinak nagyszerű gondolatait vagy szép emlékeit. Mondhatni fáradhatatlan riporter volt. Színesen, elevenen s mi több, pontosan írt az eseményekről vagy a régi emberekről, elmúlt évekről. Reggelenként, befelé menet a szerkesztőségbe megkérdezték az olvasók, mi lesz holnap a lapban? Érdekelte őket, amit írt és, talán ha valami érdekes történt, felhívták rá a figyelmet. Sokszor láttam a szerkesztőségben, munka közben. Az elmaradhatatlan cigaretta füstjénél, gépelte jegyzeteiből a színes és szívhez szóló cikket, riportot, jegyzetet vagy krónikát. (Jómagam „sakál” vagyis újságíró gyakornok voltam a lapnál és megvallom csodáltam a beérkezett szerkesztőket.) „Termelj valamit, Károlykám!” – mondta a csupa szem, ezerkezű főszerkesztő, K.S. Akkor már minden regényét olvastam, és szívesen beszélgettem vele, ha volt ideje erre. Mert mindig sietett. S szenvedélye volt a munka. Az *Ötszázadik emelet*ről mondta, hogy a számításokban egy mérnök barátja segítette. Vagy érdekes utazások-

ról beszélt, illetve, hogy is írta a *Tüzes teát*. (engem a *Láng* érdekelt volna, de arról nem beszélt)

Magam is inkább riportokat írtam. Kenyeres pajtásom s négy esztendeig padtársam, Gyszi ajánlott be a laphoz.

S így nem volt alkalmam a „nagyok” munkamódszerét ellesni. Aztán... találkoztunk. Regénykéziratot hozott a kiadónak. Azután beszélgettünk. „Hát, nem balzaci mű” – mondta új regényéről. Aztán újra Aradon beszélgettünk régi dolgokról. Egyik kollégámtól „tanáros” kifejezéseket kért készülő darabjához. Művészeti dolgokról vitatkoztunk. A cukorgyárról készült regényt írni. Közös barátunknál, az irodalomkedvelő könyvelőnél is többször találkoztunk. Beérkezett újra Károly Sándor önéletrajzával és vígjátékával. Olvasmányosan írt. Nagy tervei voltak. Ültünk cukrászdában, parkban, előadáson és megvallom, vitatkoztunk is. Sokféle író-t láttam életemben. Kiváló, tépelődő lelkűt is. Olyat, akit néhány sort is nehezen, viaskodva fogalmazott. Károly Sándor könnyedén írt és sokat mosolygott. Senkiről nem beszélt haraggal. Úgy hiszem inkább megérteni próbálta az embereket. Arad irodalmi múltjában megérdemelten szép helyet foglal el a regény és drámaíró Károly Sándor, a városnak rajongó riportere.

12. Juhász Gyula „halála” és „feltámadása” 1922-ben

Az *Aradi Hírlap* 1922. szeptember 3- i száma „Juhász Gyula meghalt” címmel a következő hírt közölte:

„Megrendítő híradás érkezett Szegedről: Juhász Gyula, a kiváló költő, a magyar irodalom egyik büszkesége meghalt Szegeden. A hír a halál pontos okát nem tudatja, egyes jelentések szerint a költő éhtífuszban hunyt volna el. Juhász Gyula tragikus halálával a magyar líra egyik legtehetségesebb művelője szállott sírba a magyarság igaz fájalmára.”

Ugyanebben a lapszámban volt szegedi osztálytársa, Csányi Mátyás zeneszerző és színházi karmester nekrológot ír róla. (ld. Csányi Mátyás: *Juhász Gyuláról*. *Aradi Hírlap*. 1922.IX.3.) A lap

szeptember 5-i számában pedig Cziffra Géza hírlapíró és költő versben búcsúztatja. (ld. *Meghalt a költő. J. Gy. emlékének*. Aradi Hírlap. 1922. IX. 5.) A kis vers így hangzik:

Köszöntlek, hogy íme, megszületté
Halottas gyertyák lángja mellett,
És könnyek között tovább nem dalolsz
Új fájdalmakat és új szerelmet.
Köszöntlek halott, ki most élni kezdesz
Világokat túl-élő életet,
Zengő soraid halkan suttogom,
Hogy most bölcső – sírodnál térdelek.

A tested, íme, porlad valahol,
De a rímek hada elveszni nem ereszt,
És kevélyen az életről dalol
A sírodon egy részeg sírkereszt.

Szeptember 8-án ifj. Vas Gusztáv aradi hírlapíró Szegeden felkeresi a „halott” költőt, aki a következő levéllel cáfolja meg „elhuny-tát”.

V. Károly császár óta nagyon kevés ember érhetette meg a saját temetését. Ez valóban császári passzió, és ilyesmire én, szegény magyar költő, igazán alig mertem gondolni valaha.

Most, hogy Erdélyben olyan szépen, melegen és meghatóan elparentáltak, ahogy csak nálunk tudnak temetni, kénytelen vagyok kibújni a fényes koporsóból és alássan kérni számos jó emberemet, barátaimat és tisztelőimet, hogy azért az előre ne haragudjanak, amiért a halottat olyan fejedelmi pompával és megindult lélekkel elsírat-ták. Most már, a babona szerint, igen sokáig fogok élni és alkalmatlankodni, versben és prózában, talán még regényt is írok majd halálomról és föltámadásomról. Egy bizonyos: nem utolsó elégtétel élve olvasni, hogy mit mondanak rólunk halottainkban. Élve látni, hová, micsoda irodalmi koporsóba skatulyázzák be az embert, a költőt. És hallani, hogy csakugyan érdek nélkül, őszintén szeretnek, drága jó

barátok és bajtársak, poétaszívek és művészellemek. De már, hogy megesett, nem adom ezt a halált holmi színpadi világhírért, amely drámacsináló mesterembereknek csengő aranyakat jelent. Testvéri üdvözlését küldi minden jó emberének egy sokszor meghaló és mindig föltámadó költő, és csak azt mondja mélyen meghatva a szeretettől, amely erősebb a halálnál, hogy a viszontlátásra.

Szeged, 1922. szeptember 8.

Juhász Gyula

A levél több erdélyi lapban is megjelent. (ld. Juhász Gyula nem halt meg. Aradi Hírlap. 1922. IX. 12.)

Péter László dr. szíves közléséből tudom, hogy a Szegedi Juhász Gyula Múzeumnak csak kolozsvári lapkivágása van a levélről, Kilényi Irma hagyatékából. A most előkerült kézirat eredetije Frankel Gyula (Arad) tulajdona. Hozzá apósától, ifj. Vas Gusztávtól került. Vas pedig Kilényi Irma sógora volt. Juhász Gyula szellemes levele érdekes adaléka a költő életművének

13. Ismeretlen Ady-vers és levél Aradon

Ady Endre, a nagy magyar költő, már debreceni hírlapíró korában élénk kapcsolatban volt az akkori aradi lapokkal. 1899-ben – a *Versek* megjelenésekor – több költeményét közli az aradi sajtó.

1909-ben, a *Holnap* irodalmi előadására, személyesen is eljön városunkba. Ekkor ismerkedik meg – a kortársak tanúsága szerint – életének nagy, „fehér” szerelmével, a rejtélyes Adával. Levelezésük és eszményi barátságuk évekig tart. Franyó Zoltán temesvári író emlékezete és későbbi Mittay Lászlónak adott nyilatkozata szerint, a költő többször gondolt arra, hogy ha B. J.-né (vagyis: Ady, ez a becenév az asszony kényeztető nevéből és Ady nevéből, pesti együtt-létükkor alakult) hajlandó férjétől elválni, feleségül veszi. 1912-ben a költő a Városmajor-szanatórium lakója. Ada többször meglátogatja. Ekkoriban írja, Ady az un. Ada – verseket. Majd az év augusztusában Aradon is felkeresi Adát.

A helyi sajtóban, aug. 20-án, Teller Kálmán hírlapíró tollából, kotnyeles cikk lát napvilágot arról, hogy a „sápadt arcú költő” mit is akar Aradon.

Ady – akinek életrajzából tudjuk, hogy figyelmes újságolvasó volt, azon nyomban válaszolt a cikkre, a következő levéllel:

Igen tisztelt szerkesztő úr

Kegyeskedjék ezt a rövid levelet régtől becsült s nekem ma is kedves lapjában leközoľni.

Aradon jártam pár hét előtt, mint egy hosszabb látogató kör-utam stációján. Szilágyságban, Erdélyben, Debrecenben kerestem föl egypár kedves emberemet. Egy szívesen tett és fogadott ígért kötelességemmé tette, hogy Aradra is ellátogassak. Az *Aradi Közlöny* Szt. István-napi számának egy cikke meghökkentően értesít, hogy ezt az ártatlan, szíves vizitet milyen fantasztikusan magyarázzák. Bár a legutolsó két hónapban háromszor akartak megházasítani újságíró kollegáim pennái és én nem tiltakoztam, most kötelességem a legkategorikusabb cáfolat. Nem szeretném, ha az én tisztelő barátságom s kész, tiszta udvariasságom méltatlanul hozna hamis helyzetbe egy nemes úriasszonyt. Tehát még egyszer: a cikknek aradi látogatásomhoz fűzött minden következtetése teljesen valótlan. Kérem, igen tisztelt szerkesztő úr, az egész szerkesztőséggel egyetemben fogadja levelem közléséért hálás köszönetemet, egyébként pedig változatlan, igaz tiszteletemet.

Budapest, Városmajor szanatórium, 1912. aug. 23.

Ady Endre

A levél jelentősége az Ady irodalomban az, hogy sem Ady Lajos, a költő eddig is legjobb életrajzírója, sem a Belia Györgyféle Ady levelei c. kiadvány nem ismeri.

Most került elő a nagy költő kevésbé jelentős, de mégis jellemző kis verse. A vers születésének külső története a következő: 1918 nyarán, az aradi származású Czifra Géza hírlapíró és költő Pes-

ten, a *New York* kávéházban, átadta az akkoriban megjelent, *Ketten vagyunk* című verseskötetét a nagy poétának.

Ady – figyelmesen belelapozott a könyvbe, majd az ismert, apró kis ceruzával a következő verset írta a belső oldalára:

Bizony ez így van kis barátom.
Ketten vagyunk csak: én és az asszony,
De a tavasz után egyszer ősz jön,
És jön valaki majd az őszön,
Ki elviszi az asszonyt tőled,
Bizony ez így van, kis barátom.

A rögtönzött vers érdekessége az, hogy Ady legnagyobb ismerője, verseinek „poéta adminisztrátora”, Földessy Gyula, noha minden, utólag hírlapokban közzétett verset is számon tartott, ezt nem ismerte. A vers eredeti kézirata Bécsbe került, és ott Hatvany Lajos tulajdonába. A készülő kritikai Ady-kiadás, minden bizonnyal felhasználja majd. (*Tiszatáj*, 1959. 2 sz. 1. o.)

14. Ady ismeretlen távirata Justh Gyula halálakor

Az aradi Állami Levéltár 1960-ban megvásárolta Justh Gyulának, az első világháború előtti évek neves politikusának fennmaradt levelezését és irományait. A történelmi szempontból, nagybecsű anyagból került elő Adynak az alábbi távirata:

Justh János főispán,
Hungária szálloda

Gyászoljuk a nagy magyar kemény és tiszta embert.
Részvétüket küldik
Ady Endre és felesége

Az elhunyt fiához intézett sürgöny keletbélyegzője: Budapest,
1917. X. 10.

Az eddigi Ady-irodalom keveset foglalkozott Ady és Justh kapcsolatával. Bölöni György ír néhány sort *Az igazi Adyban* (Bukarest, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, 1955. o. 257). Kovalovszky Miklós dr. a neves Ady kutató szerint „Adynak bizonyára az imponált benne, hogy birtokos nemes úr létére a haladás mellé állt, s *Tisza* egyik nagy ellenfele volt. Ezért dedikálja neki a háború előtt *Vendégség Bottyán vezérnél* című versét, halálakor 1917-ben, pedig neki szenteli *Az utolsó hídfőket*”. (Levele hozzám, 1963. XII. 20.)

A távirat – Adyra jellemző tömörséggel – ezt fejezi ki, és értékes adaléka a nagy költő életművének és eljövendő teljes életrajzának.

15. A zöldköves gyűrű titka, avagy Török Gyula különös élete

Egy régi kolozsvári nyáron kezdődött, amikor Kováts József életrajzát olvastam Török Gyuláról... Néhányan, akkori rajongók, kerestük a házat, ahol lakott, és ahol télen befagyott a mosdótálban a víz. Vagy a szerkesztőséget kerestük, ahol újságpapírhalmazon aludtak, illetve a Tanítók Házában lakván, találgattuk, hogy melyik szobában álmodozott a „szakállas Török...”. (Minderről cikk lesz a régi Pásztortűzben – és nosztalgia, hogy valamit megtudjak Róla.)

Aztán Aradon folytatódott az emlékek keresése. A líceum, ahol tanult, valahogy félig-meddig, szegről-végről, egy kicsit hozzám is tartozott, (ti. ott működött az érettségi bizottság, mely előtt maturus lettem) a termekben vizsgáztatva, később felügyelve érettségien és végtelen gyűlések végét várva, Török Gyulára gondoltam.

A líceum épületében volt hajdanában a főreál. Ennek a növénydéke volt Török Gyula. Lenn a líceumkertben játszott, ha egyáltalán játszott ez komor-komoly fiú.

Milyen érdekes, hogy emlékező kortársai mennyit foglalkoztak külsejével... Hasonlították régi urakhoz és normann harcoshoz, ti. vöröses szakálla volt.

Két aradi lakásukat kutattam. Az elsőt a városliget mellett, a régi Munkácsy utcában. Itt élt özvegy édesanyja és testvérei itt várták Gyszi kolozsvári leveleit. És az első novellákat. Ezt a Munkácsy

utcai házat rútol megcsúfolta a háború. A házat valahogy a romokból toldozták-foltozták össze. Melyik lakásban lakhattak Törökék, a gazdaszt özvegye a sok gyerekkel és a még több gonddal? A húgát ismertem. Sportüzlete volt a Petőfi utcában. Ismert teniszbajnoknő is volt.

És itt kezdődik Török Gyula életének, illetve megírandó életrajzának különös, utólagos kalandja.

Közben megjártam szülőfaluját Alsósimándot is. Itt már alig emlékeztek rájuk. Érthető, nem voltak bennszülöttek. A falu különben arról híres, hogy Oláh Miklós innen tudósít az argó első jelentkezéséről (1531-ből). Ez az a bizonyos „vakok nyelve”, vagy talán igricek kicsi nyoma ez az érdekes adat (a nagy humanista ritka bécsi kiadójából fordítottam az érdekes szöveget vagy talán középkori „koldusszövetségről” volna szó). Simánd... milyen különös, hogy Tóth Árpád szülei idevalósiak voltak. És azon a múltidéző őszön, amikor itt laktam vagy két hétig, még sétálgattak az urak hatalmas kutyákkal, az őszi mezőkön.

Sokáig kutattam a tánciskolát Aradon, ahova Török „kolóniá”-ban járt. És ahol azzal a kisfiúval barátkozott, akinek az édesanyja a szoknyájából varrt új ruhát... Szathmári Etelka lehetett a tánctanárnő, de hova lettek a régi bálkirálynők, szívlovagok, álmodozók, akik akkor Török Gyula finom modorát, felnőtt viselkedését csodálták.

Bóka László azt ajánlja, hogy a kutató nézze meg, hogy a „hőse” milyen könyvekből tanult. Megnéztem. Nem lettem okosabb. Az osztálytársai – egy kivételével – szürke nevek, akiknek viselőit két háború szórta szét. Az író közepes tanuló volt. Életrajzírója szerint magánórákból segítette édesanyját, testvéreit. (Halványan emlékszem az író drogista bátyjára is.)

Az 1900-as évek Aradja. Kádár Erzsébet, író, „telt hasú”-nak mondja az akkori várost. A patriarchális város akkor kezd „aszfaltváros”-sá válni.

Ady – ekkor még váradi hírlapíró – érdekes cikkekben figyel fel az aradi dolgokra.

Törökéknél is nagy változás történik. A bátyja drogista lesz, hogy a kisebb testvérek, így Gyula is, tanulhassanak. (A dzsentrisek ezt az átalakulását írta meg később a regényíró.)

Igazából Török Gyulát Kováts József fedezte fel. 1929-ben járt a családnál. Járt Török volt iskolájában is. Az önképzőköri jegyző-

könyveket azonban éppen „nem találták”. (Spectator írta nekem később, hogy az ifjú Török „kész író” volt már a képzőtársulatban, és ő /Spectator/ nevezte el „kis Jókai”-nak.)

Annak is nyomára szerettem volna jönni, hogy Spectator miért írta nekem – az író lenézte az osztálytársait és megvetette a családját.

Hányszor jártam a líceum tornatermében, ahol volt tanára, Spectator szerint „elrontotta a szívét” (a tornaórákon).

Et nunc veniam ad fortissimum... Úgy a 60-as években, egy idős festőművész-rajztanár kollégájától kérdeztem, hogy az író festő öccsét ismerte-e? Jól ismerte és a „szakállas Török”-re is emlékezett.

Közben kerestem ismét a Munkácsy utcai lakásukat és a Lujza utcában, elmerengtem a régi házban, ahol élt és alkotott. (A szemközti házból Magyar Samu doktort, aki francia márkira hasonlított, még én is ismertem... És ismertem a régi szomszédokat, sőt ismeretlen cikket találtam Török utolsó hónapjairól.)

Egy szép napon Pataki Sanyi bácsi, kollegám azzal fogadott a tanáriban, hogy Török Gyula sógora vár – és még kimondani is édesen szörnyű, negyven levelet készített ki, hogy nekem átadja.

Szóval Kovátsnak nem tudni miért nem, de nem adták át a leveleit... a leveleket Kolozsvárról küldte haza édesanyjának és testvéreinek. Még kimondani is borzalmas! A sógor el akarta tüzelni a leveleket! Ha nem beszéltem volna Sanyi bácsival, most a kutatás szegényebb volna ezekkel a szerintem jelentős dokumentumokkal.

Örömben újra nekivágtam, hogy hangulatokat gyűjtssek valami nagyobb írásra... a régi Választó utcát jártam, amikor ismét Spectator leveleire gondoltam. Egyszer – mint írta – tárcaszerű írásművet adott fel az osztálynak. Csak ketten oldották meg sikeresen a feladatot. Török írói tehetséggel „remekelt” és egy osztálytársa, Réthy József, akiből újságíró lett. (Réthy: „Pufi” később érdekes cikket írt barátjáról.)

Milyen kevés maradt az író emlékeiből éppen a szülőföldjén.

16. Sarló utca 51. Tóth Árpád aradi szülőházában

Ma 75 éve, 1886. április 15-én született Tóth Árpád, a huszadik századi magyar költészet kimagasló képviselője. Származása és családjának szegényparaszti emlékei a néphez fűzik, műveltsége és

kenyérkereső foglalkozása, az újságírás, a múltban a polgársághoz kötötte. E kettőség halk mélabúvá, pesszimizmussá oldódik lírájában, s ezt elmélyíti sorsának kilátástalansága, halálos betegsége, a tüdőbaj.

De néha – mint 1919-ben – föltört a hamu alatt parázsló láng az ő lelkében is, megelevenült lírájában a „kócos, bús jobbágyok” hagyománya. Ady hatása, s megírta forradalmi verseit, a *Márciust*, s *Az új Istent*.

Harcos költő nem lett belőle. A forradalom bukása, romló egészsége végleg megtörte.

A zöldellő aradi tavaszban, néhányan, versekkel bajlódók, a költő szülőházához ballagunk.

Ilyenkor csendes a Magyarváros, és a szomszédos Pernyáva, ahol apró butikokban, hajdanvolt nagyok, egy-egy kancsó ménesi mellett, a hajnalt várták.

Így várhatta a költő apja, a félresiklott szobrász is, a jó szerencsét, s a késő-késlekedő művészi dicsőséget.

A „nemes város” rendelt is a „helybeli” művésztől szobrot. Darányi Jánost, az emberbarát orvost mintázta meg Tóth András s aztán visszament a „maradandóság városá”-ba, Debrecenbe.

A költő akkor éppen hároméves volt.

És a táj, a szülőház, a „kacsalábon forgó királyi vár” azóta sem változott semmit.

Fiatalon, 1928-ban halt meg. Életműve a legnagyobb közémeli: az irodalomtörténetírás az Ady és József Attila forradalmi lírája mögötti költői vonulatot Juhász Gyula, Tóth Árpád, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső nevével jelzi, s ez a sorrend értékrend is. Tóth Árpád lírájának modernsége, meghittsége, nyelvművészete, a nagyon emberi dolgok – a bánat, az öröm, a halál, a szerelem – magasrendű költészetté, művé szublimálása olyan értéke irodalmunknak, amely a ma embere számára is sok – sok gyönyörűséget rejt.

Az „egyetlen utcán”, a régi Sarló, ma: Szverdlov utcán megyünk a mai 23. sz. házhoz.

Ebben a kis, majdnem bogárhátú házikóban álmodozott a költő gyermek:

Oh, vén szoba, hol most is nagyanyó
Ravatalának virágszaga fáj:
Másikban most is anyus csillanó,

Ifjú szemétől bársony a homály.

Benyitunk, szent tisztelettel – és az udvaron a „tisztos diófá”-t keressük.

Ott áll – „hű vén karjait” most is a „kertre tárja”.

A házbeliek – már megszokták a látogatókat – ki sem jönnek.

A költő anyjáról beszélünk, aki a közeli Simándról került ide és a fél-paraszt – kisiparos ősről, akiktől a költő származott.

Ebben a keskeny udvarban látta először a pompázatos aradi tavaszt – és a sárguló, bágyadt őszi leveleket.

Itt, a ház előtt álldogált „Árpika”, ahogy a szomszéd néni, a költő hajdani játszótársa elmondja – és a világra táguult szemmel figyelte az életet, ezt a számára akkor még rejtélyes valamit.

Talán az angyalszobrok mintáit faragta éppen „apus”, vagy valamelyik Kossuth-szobrának részleteit álmodta anyagba. Az angyalok ma is ott díszelnek az egyik szomszédos utcában, egy szürke polgárházon. S Árpika nézte az anyaggal viaskodó apát – és nem gondolta, hogy egyszer, úgy 1920 táján, így énekel majd a városról és a tájról:

„Ó, fájó büszkeségem s vigaszom,
Arad, - édesbúsan szívembe vág,
Hogy bölcsőm s szent bitóid egyazon
Erdőid bús fájából ácsolák...”

(*Délmagyarország*, 1961. ápr. 15. 5. o.)

A cikkhez a szülőházat ábrázoló fényképet is mellékelte a szerző, azonban a fényképről készített klisé roppant halványra sikerült.

17. Bohus-palota, Apolló mozi, Karinthy Aradon

1960. XII. 14-én olvastam céduláim között, hogy az Apolló 1913. VIII. 19-én nyílt meg (Vö. *Aradi Közlöny*. 1913. VIII. 17 és 19.) Míg a Bohus-palota fel nem épült, az Apolló a Lloyd-palotában, vagyis a későbbi Faragó Rezső-féle bank épületében működött. Ez a

mai „Cina” vendéglő épülete. Gyűjteményemben képeslap van ezzel az Apollóval.

A mozi megnyitóján, Novák Irén színművésznő, Farkas Ferenc hírlapíró prólogusát olvasta föl.

Az akkor legkorszerűbb mozit is, mint az egész Bohus-palotát, Szántay Lajos építette. A „mozgóképszínház” mennyezetét betonból öntötték. Építője (1959-ben) elmondotta, hogy a vasbeton akkor még újdonság volt Aradon és ő Pestről hozott „keverő mestert”. Fényképet is mutatott, ahol a munkások – a szerteágazó dróthálózat között – egy pillanatra megpihentek, hogy a lencse megörökítse őket.

Babits „mozi versét” kellene idéznünk, hogy érzékeltessük a régi-régi mozi hangulatot.

Itt láttam az első filmet, a *Kísértethajót*. Főszereplője „Schriften” – évekig kísértett nálunk otthon. Bátyámmal sokszor utánóztuk a félelmetes, félszemű kalózt.

A mozi akkor – a 20-as évek elején – egy kicsit még színházias hangulatú volt. A jegyszedőnő, illő bóbitával, a jobb helyekre, oda vezette a nézőt. (Persze borra valóért). A filmet, lévén még „néma”, zenekar kísérte. Hétköznap ez csak egy árva zongora volt. Most is mintha hallom a tenger hullámozását, vagy a vágató lovas kísérő muzsikát.

Szántay megmutatta a palota elődjének, az 1770-ben épült, „Bohus-ház”-nak a fényképét. Közvetítéssel, a Múzeum fotolaboratóriuma, másolatot készített erről a páratlanul értékes dokumentumról.

Két műteremlakás is épült a palotában. Az egyikben lakott Rubletzky Géza, a sokáig Londonban élt szobrászművész. Tőle – úgy 1922-ben – Pataky Sándor vette át a lakást.

Úgy 1959-ben Reicher Jenő dr., volt hírlapíró, elmondta, hogy Karinthy is a Bohus-palotában lakott. Aradi házigazdája, Binét Ignác bőrkereskedő volt. (A Zrínyi utcát a Forray utcával összekötő régen névtelen utca felőli bejáratnál laktak.) Binétné irodalomkedvelő hölgy volt – és szívesen látta a kártyát kedvelő író házában.

Ad vocem Karinthy! Úgy 1935-36 táján hallottam Szomori Jenőtől (Szomori Oszkár hírlapíró fiától), hogy Karinthy 1927-ben, az aradi előadásán, személyesen ellenőrizte a bejáratnál a jegyeket. Mert úgy mond, „nála nincs potyázás”. Zala Béla „szavalóművész” is fellépet Karinthy előadásán. Zala szerint az író valami „ősdi kabarétréfát

adott elő”. A közönségnek nem igen tetszett. Karinthy egy versét – talán a *Halottat* – leírta Zalának. Reicher elmondta még, hogy a Városi Kávéház teraszán, Karinthy összeveszett Gallovich Károllyal. A vita hevében, a „nihilista” író, meg akarta fojtani „Fricit”. A teraszon az asztalok körül kergette... (Oh, boldog 1927!) A vita az író „társadalmi hivatása”-ról folyt.

Olvasom egy cédulán, hogy 1912. III. 21-én az aradi újságírók estélyén részt vett Karinthy is, Bíró Lajossal. És március 24-én, a *Függetlenség* azt írja, hogy az *Emberke tragédiájából*, az újságírók karából szavalt – esetlenül.

Karinthy aradi vonatkozásait és Seidner Imre novelláskötetéhez írt előszavát megírtam, illetve közöltem az *Élet és Irodalomban*.

18. A *Korunk* aradi kapcsolatai

A kapcsolat az aradi olvasókkal még Dienes idejében kezdődött. Magánházaknál, barátokként jöttek össze. Egyesek havi ezer lejjel támogatták a folyóiratot. Gaál Gábor mindig általános politikai dolgokról beszélt. Sípos-Singer Poldiéknál jöttek össze. Dr. Roth Marcell is tagja volt a baráti körnek.

Hersch Andor dr. közlése 1967. IX. 24. Kb. 1935-ben úgy látták, hogy a *Korunk* a munkásoknak nehéz. Ezért a temesvári párttartománnyal karöltve, elhatározták, hogy *Horizont* címmel, Aradon, népszerű, legális folyóiratot adnak ki. Dr. Olasz Pál lett volna a szerkesztő. ("Ez akkor jó név volt".) Írtak Nagy Istvánnak is. Palásti Józsefnek is volt valami szerepe. De Dudás (akit 56 után felakasztottak) – beárulta a temesváriakat. Nagy lebukás, de az aradiakról nem tudtak meg semmit.

Schreiber László közlése 1967. IX. 24. 1936-tól Adam Simon (Grünbaum Simon) terjesztette Aradon. Szabó Sándornál is összejöttek. (szabó Albert üzlet) Ez egy másik kör volt.

Adams a következőkre emlékszik: Schreiber László gyógyszerész, Dr. Rada orvos, Leichtmann Andor – 1939-ben jöttek össze utoljára. Adams angol könyveket ismertetett. Kb. negyven cikke jelent meg „Ádám Elek” vagy "á.e" – jelzéssel.

Adamsnak a 30-as évek vitájában az volt a véleménye, hogy Németországban a katonaság veszi át a hatalmat, a náci párt háttérbe szorul. Gaál szerint: ez szellemes, de nincs így! Emlékszik Gaál egyik előadására: „A fasizmus generál offenzívája”. (Nem tudja, hogy megjelent-e? (Adams szerint Gaál G. kb. félévenként jött Aradra.

(Adams Sándor = Adler Sándor = Ádám Elek) Adams Sándor közlése 1967.IX.9.

19. Nyári barangolás (1971. V. 1.–VII. 28.)

Hideg, esős, különös nyári délelőtt. Lóg az eső lába, ahogy mondani szokás. És mégis olyan jó ez a magányos séta. A várhíd felé megyek. 1869-ben Eötvös József is erre ment, hogy az építendő líceum alapkövetésén részt vegyen. Azóta a líceum története szorosan összefonódott a város történetével.

Belépek az épületbe. Mennyi méltóság és fenség a nagy lépcsőházban. És az óra, amiről azt mondták, hogy Aradon a legpontosabb. A folyosón csend... Csak a történelem hangulata érzékelhető. Valahogy mindig az érzésem, hogy itt lábujjhegyen kell járnom...

Régi fényképekre gondolok. A líceum egymagában áll a hatalmas téren. A körutak még nem épültek ki. (Furcsa érdekesség a képen: az iskola mellett cirkuszi sátrak. A nagy térség miatt ütöttek itt tanyát a csepűrágók.)

A színház környékén járok. Valaha ebben az épületben volt a múzeum. És 1892-ben, különös vendége volt. A nagyszakállú, hórhorgas Brassai Sámuel, az utolsó polihisztor kereste fel. (És milyen kár, hogy az akkori lapok csak néhány soros hírt szántak ennek. Érdekes volna ma olvasnunk a nagy tudós véleményét a városról.)

Régi fényképek... Ez a csodálatos találmány mennyi mindent rögzített. És mennyit kellene ma rögzítenie, amikor szinte hónapok alatt hihetetlenül sokat változik a városkép. Az állomás környékén jó régen járhattam, mert a napokban elámultam a változáson. Egész házsor tűnt el. A tér szinte háromszorosára szélesült.

Apró, még a bombázás sérüléseit alighogy kihevert házak között tömb „paloták”... A város új történelme a szemünk előtt születik.

Jó ez a kis nyári barangolás. A parkkal, tömbházakkal benépe-sült régi Béla-teret nézem. Itt voltak a mi gyermekkorunkban a nagy cirkuszosok. Kludsky elefántjai itt vonták fel a nagy sátrat és ütötték ormányukkal a nagy fakalapácsokat. És gyermeki álmunkban, a messzi Demeter utcában, hallani véltük a vadállatok ordítását... Ahogy hallottuk – de igazából – a színház órájának ütését. És az óra alatt a bazár, a maga ezeregyéjszakai játékkincsivel... Arra az éjszaka-ra emlékszem, amikor 36 fokos meleg volt nappal és éjszaka alig tudtunk elaludni. Az óraütéseket számoltam...

A régi kirakatokat látom, és a maiakat ízlelgetem. (Hogy tet-szett, hogy néhányszor aradi látképet „szőttek” a selymek, kelmék közé...) Számolócédulát gyűjtöttek a nagyok és rajta aradi látképeket.

Ezer szál és ezer hajszálgyökér kapcsol ehhez a városhoz. Sok-szor éreztem, hogy nem tudnék máshol élni. És nem is akarok.

A házak: régi barátaim. És az emberek közt is van sok barátom. Úgy érzem, hogy minden régi-új épület: személyes ügyem. (ha elcsúfítják: bosszant. ha megszépítik: örülök).

Számon tartom a „kidült”, öreg házakat. Úgy „mennek el”, mint az emberek. Megkopnak, elaggnak – és a csákány eltünteti őket. De képüket őrizze meg a múzeum. Valaha ők is „lakói” voltak a váro-snak. Ők is „polgárai” voltak Aradnak.

Azt szeretném, ha mindenki szeretné a várost. Ha mindenkinek szívügye volna ez a szép város. És azt szeretném, ha sok mindenre lehetnénk büszkéek! Azt szeretném, ha a város múltja, a szép, a haladó, emléktáblákról leolvasható volna. Azt szeretném, ha a város lük-tetését, pezsdülő életerejét mindenki érezné.

Ostobaság, ha valaki azt hiszi, hogy a „múltat” sírom vissza. A vályogkunyhókat és a pocsolyákat, a szűk udvarokat és sötét lakáso-kat talán? Az éhező szegényeket? A munkanélküliséget? A gyűlöle-tet? A gyanakvást? A kishitűséget? A maradiságot? Oktalan, aki „ezt” érti múlton.

A felemelőt, a nagyszerűt keresem. A megértést. A testvérisé-get. És küzdök – erőmhöz mérten – a tudatlanság, az oktalanság, az előítélet, a szűklátókörűség ellen. A lélek szépségeit keresem és hirdetem. A történelmi atmoszférát és a múló pillanatot próbálom rögzí-teni. És türelemmel, tanítással, szeretettel fegyverezem le az oktondi-

kat, akik csak a percnak élnek és vakbuzgóságukban, talán öntudatlanul, a haladás kerékkötői.

A szépség érzete, tudata – nem velünk született. Erre az embert nevelni kell. A múlt és a jelen összefüggéseit is tanulunk, tanítunk kell. Ez az öntudatosodás első lépcsőfoka. Ennek a szerény eszköze a helytörténet. Ennek az alapja az „aradiság” keresése, kutatása.

És ebből születik – évek fáradságos munkájával – az igazi hazaszeretet.

20. Vallomás a városról

Negyedszázadnál több ideje már, hogy Araddal foglalkozom. Gondolatban évszázadokat jártam be és szinte mindent elolvastam, amit erről a városról írtak. Az alkonyat magányában és az éj csendjében régen volt aradiakkal társalogtam és áhítattal hallgattam elillant évek halt muzsikáját. Ódon oklevelekben és elsárgult fóliánsokban talán Primogenitust, az első aradi literátort kerestem. És kutattam Dózsa pórhadának nyomát Taurinus latin eposzában. Tinódi nyomában jártam, aki Lippán időzött és a végek dicséretét zengte. És utaztam Evlija Cselebigel, aki a kis „Arath”-ban csak néhány házat látott, de a vásárosok számát sok ezerre becsülte.

Sárguló pergamenek fakó írását betűztem és Réz József doktorral, az aradi jakobinussal ismerkedtem. Perecsényi uramat kerestem avitt versezetekben és szívepesztő „regénykönyvek”-ben. A bölcs Horga-Popovici és az „aranyszájú” Dimitrie Țichindeal életfilozófiáját szemelgettem tudós írásaikban.

És közben jártam a várost viruló, napfényes tavaszban és álmokat idéző őszben.

Igen, ezek a régi aradi ősök, mintha csak egy Krúdy regény illusztrációi volnának.

A régi utcákban emléktől terhes volt az alkonyat és az árnyak hajdan volt életekről beszéltek.

Barangoltam az őszi ligetben, ahol Iványi Ödön járt és elméláztam a régi színházban, ahol Eminescu álmodozott.

Kószáltam az ódon házak között és régi-régi történetek szereplőivel társalogtam. Belestem a sötét udvarokba és a szűk kapuboltok alatt egy-egy emléket kerestem...

Andalogtam, verset morzsolva itt felejtett utcácskákban, ahol valami nagyon-nagyon fontos történt, anno 1800-ban.

Bandukoltam a Holt-Maros partján és lépegettem a gesztenyesor alatt egy régi őszen, amely talán soha nem volt.

Városnegyedeket és tájakat, utcákat és tereket „fedeztem” fel, hogy a városkép hangulata mentől sajátosabban aradi lehessen.

A szemtanút kerestem, aki XY-t látta és a kortárssal beszéltem, aki ott volt köztársaságunk kikiáltásánál.

Olvastam gyertya és mécsvilágnál és a hajnal sokszor talált a múltak krónikái mellett.

Voltam hetyke, mindent bíró és az elmúlással mit sem törődő. Kötetekbe vaskos, súlyos évszázadokat akartam zsúfolni, hogy aztán apró, szappanbuborékokat eregsek és az alkonyi Maros-part színein merengjek.

Voltam józanul számító, cédulázó, jegyzetelő bogarász, hogy aztán hajnalba nyúló beszélgetésben oldódjék fel minden, ami szép, ami aradi.

És vagyok (immáron öt ikszel) krónikás, az álmok álmodója, ősök és tavaszok ábrázolója, havas telek és napfényes nyarak fáradt tollnoka.

Érdemes volt-e? Megérte-e? Hát lehetett volna másképpen is? Hát volt-e értelme a magányos óráknak, az éjbenyúló kutatásnak? Volt-e értelme? Igen, az ember ide tartozik, a tájhoz, a városhoz, a hazához. Az ember ide tartozik a városhoz, a városához, az emlékeihez, az elmúlt és a jelen városához.

21. Az én iskolám

A késő őszi napsugár megcsillan az iskola (3-as számú Líceum) ablakosrán. Az udvaron vidám gyermeksereg püföli a labdát. Mi is így játszottunk és talán valamelyik terem sarkában, még visszhangzik a kacagásunk... Harmincnégy éve élek e falak között. Számomra minden téglája emlék Hallom a régi tanárok és a régi növények hangját. És ismerem az intézet múltjának szinte minden rezdülését. Olvastam, hogy nyílt meg 1923-ban. (Előtte nagy bozót és valamiféle raktár volt a helyén.). Régi képeken látom, hogy a tornaterem fölött még nincsenek termek. (ez 1931-ben épült). És láttam a

készülődést a hátsó szárnynyúlvány építésére. (Ez 1941-ben készült el.). Izgultam és reménykedtem a fizikum amfiteátrumában. És játszottam a tornateremben. Figyeltem a színházi előadásokat, (hova is lett a szép színpad?) és az igazgató szép, férfias szavát. Láttam híresegeket bevonulni a nagykapun és vásári kóklerek produkcióit a tornacsarnokban. És a könyvtár. Szekrény, polcok, tízezer kötet Kincsház és Paradicsom.

Jártam a termekben kacagó napsugárban és a lámpák hideg téli fényénél. Báméskodtunk a folyosókon, a régi tablókat néztük és teli torokkal énekeltünk a zeneteremben. (Drága, szigorú zenetanárunk, sörtehajával, szúrós tekintetével, oh, ha még egyszer vezényelnél nekünk...)

Tanulás... Igen, mindenünk a tanulás volt. Az volt a „legény”, aki olyasmit is beleszólt a feleletébe, ami nem volt benne a magyarázatban. Olvasás? Arra nem kellett talán senkit sem ösztönözni.

Nyolc esztendő alatt egyszer sem voltam a tanári szobában... (Nyáron, egyszer, a nyitott ajtó küszöbéről, belestünk... Titokzatos és félelmetes volt...) Szól a harmónium a tornateremben. Pattog öreg tanárunk hangja... Sípszó, vezényszavak... Tornaverseny és kedves, ifjúsági színdarabok. És izgalom a vizsgák, a szigorú és kegyetlen magánvizsgák előtt.

T. bácsi, a pedellus, ferdevágású szemével és jóságos szavával, ahogy a régi diákokról (a mi akkori tanárainkról) beszélt...

Nézem a régi fényképeket... Az osztálytársaimat. Merre is sodorta őket az élet? És a többieket? (Néha egy-egy ősz ember jár-kel a folyosókon... Az ifjúságát, az emlékeit keresi.)

Regényt, nem, eposzt kellene írnom erről az iskoláról. És ódát minden drága tanáromról. Igen, megérdemlik az „exegi monumentum”... Az „ércnél maradandóbb emlék” bennünk, volt tanítványainban él tovább. (És egy távoli városban, egy kopott szerkesztőségben, tudtam meg, hogy ifjúságunk eszményképe, az igazgató, nincs többé...)

Dalok, csínyek, vidám esetek... Hányat soroljak? Hisz a volt tanítványaim is már komoly családapák... (A másodikosok szüleit is tanítottam!)

Kíváncsi, tudásra szomjas diákfejek... Kis és nagy problémák... Izgalom és nyugodt, csöndes, alkotó órák...

Téli reggelek és őszi alkonyatok... Önképzőkör és szavalódélután. Kedves sorok távoli városokból a régi tanítványoktól...

A tudomány csarnokának tekintetem mindig az iskolát, és amit kaptam, abból valamit szerettem volna továbbadni. Az emberség iskoláját jártam ki ebben az épületben – és talán ebből is adtam valamit... A szeretet és a szépség tanulói voltunk és ezek hirdetői lettünk. Álmodtunk és eszményeket kaptunk és adtunk tovább.

Égnek a villanyok az épületben... A munkás tanulók készülnek... a táblákon szavak, rajzok, képletek. A szertárakban, laboratóriumokban készülékek, kémcsövek, retorták... A jövő emberének laboratóriumában vagyunk.

Örülök, hogy itt, ebben az épületben voltam diák. És örülök, hogy itt lettem tanár. Valahonnan, talán a falból zene hallatszik. Az elmúlt idő muzsikája. A termékből magyarázat hallatszik. A jelen szava. És holnapra a tanítványok állnak a helyünkre. És egyszer büszkékké lesznek, hogy itt, ebben az ezerszer áldott épületben lehettek diákok.

22. Csiky Gergely halálának 80. évfordulójára

a. Emlékünnepség Pankotán

Tegnap este ünnepi hangulat uralkodott a pankotai művelődési házban. A zsúfolásig megtelt nagyteremben Csiky Gergely kései pankotai nemzedéke ünnepelte a nagy író halálának 80. évfordulóját. Haladó hagyományaink tisztelete, alkotó ápolása mutatkozott meg ebben a szép ünneplésben, az a gondolkodás, amellyel a Román Kommunista Párt politikája az együtt élő nemzetiségek szellemi örökségének feltárását és annak közkinccsé tételét célozza.

Pártunk marxista-leninista nemzetiségi politikájának a haladó hagyományok ápolásában betöltött rendkívül nagy fontosságát és irányító szerepét tegnap, Kocsik József, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Arad Megyei Tanácsának elnöke méltatta, majd Glück Jenő tanár Csiky Gergely életútját ismertette. 1891. november 19-én bekövetkezett haláláig. A továbbiakban Ficzy Dénes aradi irodalomtanár méltatta a kritikai realizmus nagy képviselőjének munkásságát, megjelölve helyét és szerepét a magyar irodalomtörténetben.

Az emlékünnepség végén az Aradi Művelődési Ház magyar nyelvű színjátszó csoportjának tagjai szemelvényeket mutattak be a nagy író színdarabjaiból. A lelkes megemlékezés mintegy előjátéka volt annak a nagyszabású ünneppsorozatnak, amellyel jövőre Csiky Gergely születésének 130. évfordulóját ünnepeljük majd megyeszer-
te.

b. Csiky Gergely drámái a haladás szolgálatában

A haladó gondolkodású aradi orvos családból származó Csiky Gergely életműve a század végi kritikai realista irodalom legértékesebb öröksége. Igazi élethivatása – a drámaírói – rövid párizsi tartózkodása után érlelődött meg. Komoly erkölcsi elhivatottsággal kezdett hozzá kora társadalmának feltérképezéséhez. „Feltűnően vonzódik jellegzetes korabeli figurák, nyárspolgárok, deklasszáltak, új foglalkozási ágak bemutatásához, de ez inkább csak gazdag háttérrel ad darabjainak, míg cselekmény főhordozói gyakran konvencionálisak, tételszerűek vagy egyszerűen valószínűtlenek” – mondja egyik méltatója. Csiki zártan, klasszicista tömörséggel szerkeszt és különösen vígjátékaiban szívesen alkalmaz többszálú cselekményt.

Pályája kezdetén az újromantikával kísérletezett, de hamarosan a jellemvígjáték és a társadalmi dráma felé tájékozódott. S rövidesen az úgynevezett tézis-dráma elismert mesterévé fejlődött.

Csiky szembeszállt a burzsoázia életstílusával, megvetette a sznobizmust és az üzleties erkölcsi fölfogást.

Az *Ingyenélőkben* (1880) talált önmagára. Ezzel alapozta meg hírnevét és teremtette meg a magyar társadalmi színművet. A darab „napsugaras befejezése” ugyancsak ellentétben áll az első három felvonás komorságával. „S már itt feltűnik Csiky folyvást ismétlődő hibája: visszariad a katasztrófától, különösen az ártatlanok bukásától, megjavít egy-egy romlott figurát, vagy másfajta erőszakolt módon teremti meg a kibékítő happyendet” – olvashatjuk egyik méltatójánál.

A következő nagy műve a korabeli hivatalnoki sors sivárságát bemutató *Cifra nyomorúság*. A Stomfay családban – jóval Mikszáth előtt – a dzsentrikérdéshez nyúl. Kritikusai szerint itt mutatkozik meg legragyogóbban szerkesztői virtuozitása, amely a *Revizor* írójához hasonlítható.

*Spartacus*ában az ókori rabszolgalázadást viszi színre, a *Vasember* pedig a kapitalizmus problematikáját.

A legmaiabb értékelés szerint több érzéke volt a komikumhoz, mint a tragikumhoz.

A *Munkányiban* „az értelmetlen emberek kitüntetés-vágyát gúnyolja s azt a léha közszellemet, mely az ilyen törekvést segíti, sőt anyagi hasznot húz belőle.” Ugyanakkor elítéli a korrupciót és különösen az epizódokban meghökkentő tényeket tár fel.

A *Buborékok* is a dzsentriutánczók léha életszemléletét ostromozza.

"A színház nem cél, hanem csak eszköz... létre kell hozni a hasznos színházat, bármit kiabáljanak is a l'art pour l'art apostolai. Halva született irodalom, amely nem akar használni" – írja az ifj. Dumas. Csiky is ezt a kritikai realista programot fogadja el.

Színművei, bár ellentmondásokkal, de a kor nyelvén beszélő társadalmi drámát képviselik, bizonyos tekintetben európai színvonalon. Életműve: nagy előzménye a mai realista drámának.

23. Házak, emlékek, ifjúság

Ha valaki a volt Caragiale mozi felé sétál, érdekes átalakulás szemtanúja lehet. A régi mozi épület előtti részen építkezés folyik. Irodahelyiséget emelnek a bejárat elé. Valaha az épület homlokzatán, római számmal, az 1827-es évszám volt látható. Akkor létesült az un. „lovarda”. (Vastagon felhomokozott talajára talán még sokan emlékeznek...) Ennek megszűntével alakították mozivá a helyiséget. Közel negyven évig a filmkultúra szolgálatában állt, hogy ezután a sportolók céljait szolgálja.

Az Ilarie Chendi utcában is egy nagyon régi épülettől búcsúzunk. Az un. Milling-ház egy részét már lebontották. Feljegyezték, hogy ennek az udvarán rendezték az 1770-es években az iskolai – még latin nyelvű színelőadásokat.

Az utca különben emlékekben gazdag tája városunknak. Az un. Sarlot-házban, 1849-ben fontos nyomda működött. És ebben az utcában lakott Paál László festőművész, aradi diákkorában.

A felüljáró, vagyis a viadukt oldaláról is nagy átalakulás tanúi lehetünk. Egy régi iskola tűnik el itt rövidesen. 1908-ban itt szerkesz-

tették a *Haladás* c. pedagógiai lapot és az iskolában működött „tanfolyam” sokat segített a dolgozóknak, hogy magasabb iskolai végzettséget szerezhessenek.

A régi-régi újságok sokat panaszkodnak, hogy a téren lévő gyárak (valójában kisüzemek) és fatelepek, egészségtelenek és kellemetlen benyomást keltenek a városba érkezőkben. Napjainkban az itt emelt tömbházak mindezt eltüntették.

És a szép őszi délutánokon elkalandozhatunk a volt gázgyár környékére. Milyen kár, hogy ma már nem tudja senki, melyik lehetett az un. „Orod-ház”. Egy 1892-ből származó kimutatás még tud róla. Csak éppen a helyét nem jelöli meg. Egyes kutatók szerint ez az épület az egyetlen volt, mely a régi „Orod”-ból fennmaradt. Az épület létezése körül élénk vita folyt. Feltételezhető, hogy nem a középkori Orodból maradt, hanem a török hódoltság után keletkezett, un. óvárból.

Megvan-e még? Vagy esetleg az elmúlt évtizedekben nyomtalanul eltűnt? Ha megvan és sikerül a kutatásnak tisztázni történetét, mindenképpen helyet kell kapnia a műemlékek jegyzékében.

Egyik-másik régi épület pedig jellegzetes stílusával, díszeivel tartozik hozzá a kialakult városképhez.

A régi Fehér Kereszt „élete” is meghosszabbodott. Ez a régi szálloda és kávéház egy érdekes színfoltja városunk történetének. Napjainkban elhatározták a tatarozását. Városunk „szerelmesei” sokat vitáztak az épület sorsának mikéntjéről. Végül – szerencsésen – tervezőhivatal lett a régi szálloda. Megszokott képe hát nem esett ki a városképből – és rendeltetése hasznos célt szolgál.

A régi színház (közkeletűbb nevén, az Uránia) is „megmaradt”. Már alig várjuk a felújítás megkezdését és „végső” rendeltetésének eldöntését. A legszebb az volna, ha a színház-film és sporttörténeti múzeum lelne itt otthonra. (Ezzel minden más várost megelőznénk!)

Az Unirii utcában jártunkban, megörvendtünk, hogy az egyik nagy raktárt szépen kitatarozták. Így megszépülve, vehető csak észre, hogy építészetiileg is tetszetős épületről van szó.

Kár, azonban ha egyik-másik szecessziós stílusú házat a tatarozáskor modernizálják. Kár, mondom, mert ezzel a régi házból nem lesz „új”. Inkább maradjon meg századvégi jellegzetességével, mert így szoktuk meg és így illeszkedett bele a városképhez.

És egy-egy ilyen őszi barangoláskor talán mindenki eljut abba a városnegyedbe, abba az utcába, ahol a gyermekéveit töltötte... Valakivel beszélgettem, aki a szülőházam melletti házban nőtt fel. Abban az utcában játszott, ahol én, és ismerte a lakókat, az öreg eperfát, a csodálatos alkonyatokat... A hentes, a fűszeres, a borbély, a régi pékség, a „vasipar”-nak nevezett üzem, minden, minden megelevenedett. A kertben jártunk, indiánosdit játszottunk és hallottuk a régi fiúk vidám kacagását...

Néhány éve valójában benn jártam a szülőházamban is. A mostani lakót meghatotta, hogy, ott születtem... Készségesen megmutatta a „nagyszobát”. (Milyen kicsinek is tűnik most...)

Hova is tűntek a régi pajtások, és hova tűnt az ifjúság?

24. Aradi érdekességek

a. Az argó „őse” – Aradon

Most két éve emlékezett meg a hazai tudományos világ Nicolaus Olahusról (1493-1568), a neves humanistáról. A Nagyszébenben született, Szászvároson és Nagyváradon iskolázott, tîrgoviştei eredetű családból származó, kiváló tudós, a mohácsi vész idején jelentős szerepet játszott. Világhírű barátjával, Erazmusszal évekig levelezett. Tudományos művei jelentős alkotásai a közép európai latin irodalomnak. Életművéről, 1968-ban I.S. Firu és Corneliu Albu, a bukaresti Tudományos Könyvkiadónál, adatokban gazdag monográfiát adott ki.

A nagynevű humanista *Atila* c. latin nyelvű földrajzi és történelmi művében, érdekes Arad megyei vonatkozást találtunk. Nicolaus Olahus szerint Arad közelében, Simádon, különös embercsoport verődött össze 1536 táján. A „sánták, bénák és vakok közössége” azt tartja tekintélyesnek – írja a tudós humanista -, aki a legnyomorékból közülük. Mindenünnen összegyűjtik a testileg fogyatékosokat, és hogy mások meg ne értsék, külön nyelvet, a VAKOK NYELVÉT beszélnek egymás közt. Befogadják a koldusokat, kóborlókat, csavargókat, és ha tehetik, sok rosszat követnek el.

Ez a tartalmilag idézett rész (a nagyon ritka, 1763-as, bécsi kiadásból) sok fejtörést okozott a történetírónak. Kiből is állhatott ez a

különös és rejtélyes közösség? A nagy humanista szabatos leírásából, mintha a Csolák udvara elevenednék meg Hugo Victor: *A Párizsi Notre-Dame*-jából. (Ez volt a középkori Párizs alvilágának tanyája!)

Feltételezhetően afféle „koldusszövetség”-ről lehetett szó. A „vakok nyelve”, amit csak a beavatottak értenek – pedig a „tolvaj-nyelv”, vagyis az argó első, hiteles említése. Egyébként ez a véleménye, a mai, ismert nyelvésznek, Bárczi Gézának is. Spectator (doktor Krenner Miklós) szerint inkább „énekes” koldusokról, avagy éppen énekmondókról, igricekről lehet szó.

b. Hírességek

A Korunk legutóbbi számát, a szerkesztőség, a nyelvtudomány időszerű kérdéseinek szentelte. A számos hazai és külföldi tanulmány között helyet kapott **Kerényi Károly** professzor Vergilius nyelvéről szóló, új szempontokat felvető tanulmánya. A világhírű klasszika-filológus aradi származású. A líceumban érettségizett, 1915-ben. A neves tudós évtizedekig külföldi egyetemeken tanított. Különösen a mítoszok keletkezéséről szóló tanulmányai keltettek nagy feltűnést. Aradi diákkorában, a mai Ghiba Birta utca 13. sz. házában lakott.

Évtizedekig aradi és európai híresség volt, **Barth Lulu**, a világljáró autogramgyűjtő. Hatalmas könyvbe, melynek a *Világ* nevet adta, gyűjtötte össze kora minden hírességének aláírását. A divatos fürdőhelyeket járta és uralkodók fogadták kihallgatáson. Közben pedig abból tartotta fenn magát, hogy gyűjteményét, belépti díjért mutogatta. A nagy értékű gyűjteményt azonban máig is tisztázatlan körülmények között, elvették tőle. Egyes források szerint „elitta”, mások szerint, elzálogosította. Hosszas pereskedés indult meg – és ma már nem tudható, hogy hova került a hihetetlenül érdekes gyűjtemény. **Barth Luluról**, halálakor, a *Nyugat* is megemlékezett.

Babits Mihály, 1912-ben, *Magántudósok* címmel rendkívül érdekes cikket közölt a *Nyugatban*. A tanulmány alap gondolata az, hogy miért van vidéken annyi kisiklott ember, „félreismert” zseni? A költő „aradi példát” is említ. **Timon Zoltánt**.

A jó képességű mérnök, a szakiskola tanára volt. Filozófiával foglalkozott és külön könyveket írt.

Az egyik korabeli forrás így írja le a szép szál filozófus külsejét: „Saját szabta fekete himalája kabátot, lengő vitorlavászon nadrágot viselt. Fején ellentengernagyot megillető, alomszalmából készült kalap volt, míg lábán teljesen nyitott, okkersárga szandált viselt, melyből élénken kicsillogott a tengerzöld harisnya”.

Az antialkoholizmust és „testi-szellemi megújhodást” hirdető filozófus több könyvével feltűnést keltett. Sajátságos nézeteit egész sor röpiratban „tette közkinccsé”

c. Dankó Pista hangversenyei

Dankó 1896 IX. 19-én a Nádor szálloda Tündéerkertjében hangversenyezett.

A következő évben, már operai erőkkal bővült társulattal keresi fel a helyi közönséget. 1900-ban öt estén át gyönyörködtette szerzeményeivel hallgatóságát. Bizonyos félreértés miatt, egy alkalommal csak Újaradon muzsikálhatott. Érdekes epizódja ennek az alkalomnak, hogy míg hangversenyezett, a Fehér Keresztben, ahol lakott – árvereztek és a zeneszerző kabátját is eldobták...

A termékeny nótaköltő az aradi hölgyekről *Álmomban galambom* címmel szerzett dalt, (A szövegét is ő írta.) és két aradi drámaíró népszínművéhez is ő szerezte a dalbetétek zenéjét.

Igen érdekes levelezése, Nikolits Dömével, a literátus ügyvéd-el.

Dankó Pista

AZ ARADI LÁNYOK ÉS MENYECSKÉK DALA

Piros rózsza minden reggel
Az aradi lány, ha felkel
Sohse hervad, mindig virul
Ha csókot ad el-elpirul.
Hol mosolyog, hol meg kacsint,
Hol édesen turbékol, mint
A gerle,
A hetedik mennyországba

Visz engem az aradi lány szerelme.

Fényes csillag minden este
Az aradi kis menyecske.
Mindig fényes, sohse halvány
Ott mosolyog az ég alján
Ragyogó két szeme párja,
A szerelem rózsafája
Jaj, be szép!
Szerelemről, boldogságról
Dalolgatnak az aradi menyecskék.

(Megjelent *Arad és vidéke*, 1896. IX. 17.)

25. Gárdonyi Géza Aradon

Gárdonyi Géza (1863-1922), az *Egri csillagok* írója, 1891. augusztus 1-én került Aradra hírlapírónak. Barátja, Méray-Horváth Károly „csalta” – az író szavai szerint – ide. Gárdonyinak előző állásából, párbaja miatt, távoznia kellett. Aradra riporternek szerződtek. Az igazat megvallva, nem sok érzéke lehetett a riporterséghez, mert egy nagy lopásról (A lapja szennzációt várt!) néhány soros hírben számolt be, ezzel a címmel: *Lopják a kabátokat*.

Aradi hírlapíróskodásáról ezeket mondja önéletrajzában:

„Itt nem voltak megelégedve stílusommal. A laptulajdonos, egy városi iktató, a városi hivatalos stílust szerette, éppen a -tatik – tetiket engedte el.

Jegyzőkönyvi kifejezéseket kellett volna használnom, de nem úgy írtam...

Egy este bejött hozzám a kiadó és azt mondta: "Önnek nincs stílusa!" Erre azt feleltem, hogy a kiadó mondhatja ezt, de mástól nem tűrném el. A kiadó ezután néhány példát is felsorolt.

"Nem jól van mondva, hogy ott ezt vagy azt határozták el, hanem: "Határozatba ment! Ez magyarul van!"

Kissé elszontyolodtam, beteg is voltam. Ideges gyomorbajom volt."

Gárdonyi szabadságot kért és soha többé nem tért vissza Aradra. A kortársai emlékezete szerint „mogorva ember volt, aki nem járt sehova, hanem otthon furulyázott – pásztortilinkón”.

1917 júliusában, szó volt arról, hogy a Közművelődési Palota igazgatói székébe hívják meg Gárdonyit. Az író hajlott arra, hogy ideköltözik. Levelében ezt írta: „A lelkemben felrajzottak a régi emlékek, magam elé képzeltem Aradot s látni vágytam, hogy mivé fejlődött ez a pompásan indult város két decennium alatt.”

A lapok hosszasan cikkeztek arról, hogy nagy nyeresége volna a városnak, ha a „láthatatlan ember” elfogadná az állást.

Közben Gárdonyi megtudhatta, hogy egyesek nem örülnének igazgatóságának – és táviratban elállt előző szándékától.

Az igazi okot egyik aradi barátjához intézett leveléből tudjuk. Az akkori helyi viszonyokra célozva ezt írja: „ez olyan kultúrpalota, amelyből ki van operálva az irodalom, az anekdotabeli aranyórát juttatja az eszembe, amelyikből kipiszkálta a paraszt a hajszaát.”

26. Két muzsikusz Aradon (Pablo Casals – Kodály Zoltán)

Arad gazdag zenei múltjának kiemelkedő eseménye volt, a ma is élő, világhírű gordonkaművész, Pablo Casals hangversenye.

A nagyjelentőségű zenei eseményről (1912. február 18.) így ír két nap múlva „W” betűjeggyel, az *Aradi Közlöny*ben, Wagner József tanár és zenekritikus:

„Nincs Aradnak idegenforgalma elég? A tegnapi hangversenyen meggyőződünk, hogy van. Nemcsak Arad környékéről, hanem sokkal távolabb eső városokból, pl. Temesvárról stb. voltak itt sokan azok közül, kik Casalt, a spanyol gordonkást még nem hallották, mások azért, mert már hallották. Jan Kubelik óta nem volt Aradon ily zsúfolt hangversenyszerem. S nem ok nélkül. Jól járt a hangversenyző cég, meg a közönség s a művész is.”

A továbbiakban megtudjuk, hogy „Casals, bár túl van a csodagyerekség nimbuszán, hisz már 35 éves, Aradon még nem volt.”

Különösen jellemzi a kritikus a nagy művész külsejét: „Aki az igénytelen, majdnem clown-szerű alakot maga előtt látja, nem is gondolna arra, hogy ugyanez az ember minő hangokat varázsol ki hangszeréből”. Egy másik lap, az *Arad és Vidéke* ugyanakkor ezt írja: „A hangversenypódium vándor trubadúrai között alig akad egy is, aki sikerben és diadalban fölvehetné a versenyt Casals Pabloval, ezzel a kis gnómszerű kopasz emberkével, aki úgy kezeli a csellót, mint tán még senki előtte.”

Magáról a hangversenyről, ugyanaz a lap ezt írja:

„Páratlanul nagy közönség gyűlt egybe a Fehér Kereszt termében, hogy meghallgassa a jelenkor legkiválóbb gordonkását. A hangverseny előtt némi csalódás érte a publikumot, mert egészen más műsort kapott, mint előre hirdették. E csalódásért azonban busásan kárpótolta a csodálatos művészi élmény.”

A műsorról ezt olvashatjuk: „... első részét Haydnnak és Bachnak szentelte, s ennek a két óriásnak a szelleme betöltötte az egész termet, a hallgatóság lelkét. Egy XVII. századbeli olasz zeneírótól szólatlatott meg ezután Casals, Valentinit, akinek *Szonátáj*át játszotta mesés technikával. De talán a legnagyobb hatást a három utolsó számmal érte el, amelyekben tudásának és művészetének legjavát nyújtotta. Dvorák *Erdei csöndje*, Csajkovszkij *Dala* és Popper *Spanyol tánca* valóságos drágagyöngyök, csillogók és kápráztatók.”

Wagner tanár, meglehetősen együgyűen, így jellemzi az előadóművész játékát: „Casals művészetében különben nincs semmi boszorkányság. A tökéletességig vitt alapos készültség, minden hangnak a maga kellő dinamikai és ritmikai értéke, a hagyományosnak elismert felfogás, minden hatásvadászás és pózolás kerülése: ez jellemzi Casalt”.

A művészről még ezeket írja: „Szemeit folyton csukva tartja, ami az ilyen kiváló művésznél nem annyira póz, hanem elmélyedés: hisz annyi felcsillogó női szem fascináló sugarával farkasszemet nézni, amellyel feladatának eleget tenni ki volna képes?” Casals ráadásul Bach *Sarabande*-jét játszotta. A világhírű művészt zongorán Antalffy Zsirus Dezső zeneakadémiai tanár kísérte.

1934. január 4-én, a Temesvári Szimfonikus Zenekar és a Magyar Dalárda kétszáz tagú együttese, előadta a Kultúrpalotában Ko-

dály *Psalmus Hungaricus*át. Vezényelt Urleteanu Radu, a bukaresti opera volt karnagya.

Kodály személyesen is eljött Aradra. Csányi Piroska, az *Aradi Közlöny* munkatársa, meginterjúvolta. A mester szerint „jobb volna, ha kevesebbet beszélne a zenéről és többet hallgatnák. És nincs klasszikus, illetve modern zene – csak zene van.” Elmondta még, hogy kisfiú korában, édesapjával, néhány napig már volt Aradon. „Aradnak van a világon a legszélesebb főutcája” – mondotta.

Nyilatkozatából a legérdekesebb azonban a következő: „Aradon élt egy elsőrangú muzsikuss, akit bizonyos tekintetben elődömnnek tekintek, Böhm Gusztávnak hívták és itt gyűjtötte a legszebb népdalokat.” A mester, mint a cikkből kiderül, tudott a százesztendősi aradi zeneiskoláról és a jól működő filharmonikusokról.

Kodály elragadtatással beszélt a *Psalmus* aradi előadásáról. „Olyan volt, mint még soha” – mondotta.

Az *Aradi Közlöny* nevében, Fekete Tivadar, az ismert újságíró és a román irodalom kiváló tolmácsolója, babérkoszorút nyújtott át a mesternek. Az előadáson fellépett Laurisin Lajos és Artner Ally.

Urleteanu néhány nap múlva levelet írt Fekete Tivadarnak, aki ezt a *Kesztyűs kézzel* című rovatában közölte. A levél szerint, a temesvári karnagynak „vérzett a szíve Aradon”, olyan kevesen voltak az előadáson.

Aradi sajtótörténet

1. AZ ARADI SAJTÓ KEZDETEI

A polgármester vagy német, vagy szerb volt. Ugyanígy a főjegyző is. A magyar ajkú polgárság fiai számára elérhető legmagasabb hivatal a tanácsosság volt.

A polgárság zöme kizárólagosan német és szerb volt. Csak a hivatalnokok és iparosok voltak magyarok.

A NÉMET LAP (ARADER KUSTSAFTBLATH)

1839. október 5-én indult meg az *Aradi Tudakozó Intézet Hírlapja* címmel, a szerkesztő neve nélkül.

Az első számban azt olvashatták, hogy „a szerkesztő hivatala a részvételre udvarilag meghívja a közönséget előfizetésre”. A lap afféle hirdetési újság. Ugyanakkor közérdekű közleményeket is hoz.

Kezdetől azon kesereg a szerkesztő, hogy kevés az előfizetője, minduntalan az olvasók hazafiságára apellál.

Az első évi „folyamata” összesen tizenhárom számban jelent meg. A szerkesztő – noha magát nem nevezte meg – a német lap redaktora, Schwester Ferenc volt. A nyomdása pedig Schmidt Ferenc.

A második évi „folyamat” 52. számban jelent meg. A szerkesztő nevét most sem tünteti fel. Az amúgy is gyér előfizetők száma tovább fogyott. Azzal is igyekeztek gyarapítani a prenumeránsok számát, hogy az eddig egész- és féléves előfizetés mellett, 1840. március 21-től, negyedévit is elfogadnak, ahogy mondja: „miszerint kegyes előfizetési részvétele által a kezdett Merészletet (sic!) pártolni méltóztatna”.

1840. január 20-tól (a 25. számtól) *Aradi Hirdető* címmel jelenik meg. „Egyveleg” címmel apró történetkéket, érdekességeket is közöl. Helyi hírszolgálatában azonban nincs.

Gyászosan kevés az előfizető. S megható, amikor a szerkesztő azt mondja, hogy a hazafiság jó „példánnyal”, azaz előfizetéssel bizonyítható, s ha azt óhajtjuk „Éljen a Nemzet, tehát szinte oly forrón kíván élni a Szerkesztő is”.

Egy helyütt beszél a szerkesztői „szenvekről” (szempontokról). Olvasói szerint – mondja a szerkesztő – a lap két krajcárt sem ér, mert nem hoz elég hirdetést, mások szerint meg nem közöl elég olvasmányt.

Az év utolsó számában, a szerkesztő, Schwester Ferenc, megnevezi magát.

1841 végével, vagyis a III. évfolyammal, az *Aradi Hirdető* megszűnt.

Schwester erről az *Arader Kundscheftsblatt* 1842. január 22-i (4. sz.) számában beszél. Szerinte az a balvélemény terjedt el, hogy „mintha azt (mint született magyar) a honi nyelv megvetéséből cselekedtem volna.” Panaszolja, hogy 1839-től magyar lapjára csak ráfizezett, teljes közöny kísérté fáradozásait, pedig a lapot a kávéházaknak és vendégfogadóknak ingyen küldte.

Majd ezzel fejezi be:

„Magyarokat keresek! És ha találatnak, mindenkor kész leszek teljes erőmből a *Hirdetőt* honi nyelven megint kiadni, de hogy az eszközölhető legyen, tehát a kegyes előfizetők száma legalább is 200-ra rúgjon, mert a nyomtatási költségen kívül még számos más költség vagyon, amellet pedig az is kívánatos: Qui servit ad altare, ex altari vivat!”

A korviszonyokra jellemző, hogy három év alatt sem gyűlt össze 200 előfizető.

1844. december 14-én az *Arader Kundscheftsblatt*ban örömmel jelenti, hogy újra megindul a *Hidető*, mert Szentmiklósi Kövér István táblabíró és Dániel István főszolgabíró előfizetőket ígértek.

AZ ARADI VÉSZLAPOK

1844. február 16-án éjjel a jégtorlaszok miatt megrekedt Maros kiöntött. A korabeli sajtó megrázó cikkben számol be az elemi csapásról. A szerencsétlenség mindenütt részvétet keltett. A károsultak segélyezésére mozgalom indult. Ennek irányítója, Bohus Jánosné, Szögyény Antónia, a kor divatos íróját, Császár Ferencet kérte meg a segélyakció vezetésére. Császár meglehetősen konzervatív felfogású író volt, de szervezéshez értett és ízlését megbízhatónak tekintették. Szinte valamennyi kortárs-írótól levélben kért kéziratot a megjelenendő Aradi Vészlapok című almanachhoz. Egyik divatlapban felhívást és tájékoztatást tesz közzé. Ugyanakkor a munkatársak névsorát is közli. Eszerint Bajza József, Czuczor Gergely, Döbrentei Gábor, Eötvös József, Garay János, Jósika Miklós, Kisfaludy Sándor, Petőfi Sándor, Sárosi Gyula, Tompa Mihály, Vachot Sándor, Vörösmarty Mihály és mások írnák a vészlapokat. A nevek azt mutatják, hogy a nemes cél érdekében nem vette figyelembe az írók nemzedéki vagy egyéb vonatkozású szembenállását. Arra gondosan ügyelt, hogy a „beérkezett” írók ki ne maradjanak. Eötvös az *Eljen az egyenlőség* teljes szövegét, Vörösmarty a *Czilley és a Hunyadiak* egy részletét közli. A munkatársak közül Sárosi az egyetlen aradi. A kötetben ő írja meg az árvíz történetét (A kortársak szerint „igen költői” a leírása.) A 36 munkatárs közül 15 fiatal író. Miklós Róbert szerint Császár „lekötelezettjeivé szeretné tenni őket.” (Az Aradi Vészlapok szerkesztői levelezéséből, 1959).

A későbbi Tízek Társaságából, Petőfi, Tompa, Pálffy és Lisznyai nevével találkozunk a díszes kivitelű almanachban.

Az almanach sikere átütő volt. Forrayné, Brüneck Júlia, az ismert helyi irodalompártoló, aranytollat ajándékozott a szerkesztőnek. Ahogy az *Életképek* írta: „... megérdemli, hogy arany elmeszüleményeit aranytollal írja”. (1845. I. sz.) (Majd ugyanitt (a 21. sz.-ban) azt olvashatjuk, hogy a város Császárt díszpolgárává választotta. Később az aradi hölgyek aranykoszorúval tisztelik meg. Ennek mindenik levelére egy-egy munkatárs nevét vésették. (Ld. Márki Sándor: Arad vármegye krónikája. IV).

A finom nyomású, ízléses kötet valóban megérdemelte a sikert. Máig ható jelentősége azonban az, hogy Petőfi *Füstbe ment terve* és a *Dal a szivarról* (Később: Szerelem és pipadal) itt jelent meg először. (Ficzay Dénes: *Az Aradi Vészlapok*. 1969. IX. 21.)

2. AZ ARADI MUNKÁSSAJTÓ

A *Közjólét*, az első szocialista lap első száma, 1891. április 18-án jelent meg. A magát „társadalomtani szemlé”-nek nevező lap szerkesztősége a Trombita utcában, igazi prolinegyedben, a régi Rác-városban van. Ugyanitt van a kiadóhivatala is, az Angyal utcában. Az első szám bejelenti, hogy megalakult Aradon is a Szociáldemokrata Párt. Érdekes cikke az egyik helyi alkapitány öngyilkosságához fűződő kommentárja. A rendőrtiszt eladósodott és ezért menekült a halálba. A lap ezt mondja: „... az a jogrend, melyet ő alkalomadtán oly erőlyesen védett a szocialisták ellen, az a jogrend őt halálba kergette.”

A lap házi költője a már ismert Jankai József. Döcögő, de lelkes versei között, a lapban, ilyeneket találunk:

A munkásokhoz

*Ajánlva Budapest, Párizs, Brüsszel, Berlin, Róma,
London, New York, Washington, Rio de Janeiro, Philadel-
phia és Chicago városok munkásköreinek.*

Tudjátok-e, mi a munkás erője,
Melyet széttördel a pénz s hatalom?
S ha megriadva futna szét előle:
Megsemmisítve tipraná agyon?
Minden munkás egy hajló, gyöngé vessző,
Pozdorjává zúzzák a gyermekek.
De óriás se tör kévébe kettő:
Ha egy táborba egyesültetek!

Jogot, törvényt hát, és szent igazságot,
Hogy a munkás is már ember legyen!
Vagy a fegyvert kezébe ne adjátok,

Amíg vihar szánt a néptengeren!
Jogot a munkáskéznek és jutalmat!...
S a sima tenger tükröz szép eget...
Viharra ráznak? Vagy békét akarnak?!
Világ munkási, egyesüljetek!

Ugyanakkor a lap arról ír, hogy eddig csak kötelessége volt a munkásnak, most már a jogát követeli. S arra, hogy a hatóságok üldözik a munkásmozgalmat, a lap ezt válaszolja: „... akármit tesznek is a hatóságok a munkásmozgalom elnyomására, az létezni azért meg nem szűnhet.”

Közlét. I. évf. 6. sz. 1891. V. 23. A munkások jogáról: Csebernyák József: A munka lovagjai uo. 3.-A munkásmozgalom üldözéséről. uo. 3.

Jankai, aki az Arad-Csanádi Egyesült Vasutak tisztviselője volt, feletteseitől figyelmeztetést kapott, hogy tartózkodjék a szocialista versírástól, agitációtól.

A költő erre felelt *Szociáldemokrácia* című versével:

Mert két vége van a gyilkos fegyvernek,
S akik ma még a porba lenn hevernek,
Ha talpra áll a népek óriása
Úgy semmisít meg sebtén egy csapásra,
Hogy föld rendül és megdörög az ég –
S ti voltatok csak fényes buborék.
Ne játszatok hát! Tudjátok mi a
Világ-szociáldemokrácia?!

Közlét. I. évf. 9. sz. 1891. VI. 13. - Jankai verséhez a következő jegyzetet fűzi: „Feleletül azon figyelmeztetésre, hogy a betiltott munkásgyűléseken és ünnepélyeken való beszédek – főleg szavazatok tartásától, úgy, mint a sajtó útján e téren működéstől jövőre tartózkodjam.”

3. A KÖZLÖNY ARADON 1849-BEN

Július utolsó napján érkezik a szerkesztőség és nyomda Aradra, ahonnan elszállásolási nehézségek miatt Újaradra küldik őket, majd Kossuth rendelkezésére visszatérnek Aradra. S egy bolthelyiségben rendezik be a szerkesztőséget és a kiadóhivatalt. Három szám jelenik meg Aradon. Emődy hagymázban fekszik. Helyette Kelemenfy szerkeszti a lapot.

Az egyik cikk a kormány székhelyének megváltoztatását magyarázgatja, Mohammed és IV. Béla menekülésére hivatkozva. Szegfi állítja össze az egyik számot. Ezt mondja később erről az időről: „... nem volt, aki írni tudott, és aki tudott volna, annak a fejében sem volt világos gondolat, hanem sötét fájdalom és kétségbeesés.”

Wallfisch Ármin, Arad sajtójának tudós bűvára szerint az első szám a Hasszinger és Rákóczi u. sarkán, Schmidt József nyomdájában jelent meg. Ennek szerkesztője: Szegfi Mór. A másik két szám az állami nyomdában, a Reck (később Reinhardt) házban, Emődi Dániel rendes szerkesztésében. Lásd: Wallfisch Ármin: *Az aradi hírlapirodalom története 1838-tól 1909-ig. Aradi Közlöny* 1909. XII. 25. Uő. Wallfisch Ármin: *Az 1849. évi hivatalos Közlöny aradi száma.* AV. 1899. VIII. 6. – Az Aradon megjelent számok a következők: 1849. aug. 5. 163. sz., aug. 10. 164. sz. aug. 11. 165. sz. Ld. még: Szeberényi Andor: *A szabadságharc kormányának hivatalos lapja.* AK. 1889. 72. sz.

4. A JÖVŐ CÍMŰ ARADI FOLYÓIRAT

A *Holnap* aradi matinéja és a *Nyugat* íróinak felolvasása nem múlt el nyomtalanul a város irodalmi életében.

1911. január 25-én. A *Jövő* címmel „társadalmi, művészeti, kritikai és szépirodalmi szemle” jelenik meg. A fővárosias tipográfiával nyomtatott folyóirat beköszöntő cikkét Molnár Viktor államtitkár írja.

Az új orgánus programja – Wlassics Gyula miniszter elveinek megfelelően – a vidéki gócpontok fontosságát emeli ki.¹

A szerkesztők – Mohos Ágoston, helyi költő és Irinyi Jenő, hírlapíró – díszes munkatársi névsort közölnek. Az országosan ismert nevek közül a következőkkel büszkélkedik a lap: Ágoston Péter, Babits Mihály, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Janovics Jenő dr. Juhász Gyula, Körösfői-Kresch Aladár, Manojlovich Theodor.

A helyi munkatársak tábora is sokféle árnyalatot képvisel. Van a munkatársak és cikkírók között szabadkőműves, liberális értelmiségi és nagypolgár, – de reakciós egy sincs.

Az első számoktól kezdve a folyóirat érdekes rovata az „Új magyar írók”. Bár – mai szemmel – olykor kissé furcsán értékeli a kortársi irodalmat. Babitsról például ezt írja: „szellemi polip”, aki „irigylti Baudelaire mámoros életét.”

A rovatban Bíró Lajosról és Emőd Tamásról is közölnek cikket.²

A folyóirat szoros kapcsolatban van Rozsnyai (Hoske) Kálmánnal, írói nevén Sidney Cartonnal.

Rozsnyai érdekes alakja a kor aradi, pesti, – túlzás nélkül mondhatjuk – európai irodalmi életének.

Szülővárosában, Aradon, 1899-ben betöréses lopással vádolják. A letartóztatás elől megszököik, hogy röviddel azután Londonban tűnjék föl, mint az angol arisztokrata körök dédelgetett kedvence, hercegi esküvők esketési tanúja – Wilde Oscar barátja.

Rozsnyai, barátjáról, Wilde Oscarról ír és részletet közöl az *Élet Hercege*nek, *A szent Coutisane* c. darabjából.³

Franyó Zoltán Richard Dehmel egyik versének fordítását, Dutka Ákos pedig a *Júniusi naplemente* című versét közli.

A helyi munkatársak közül, Szöllősi Zsigmond, védelmébe veszi Molnár Ferenc *Testőrét*, mert – úgymond – a helyi sajtó lekicsinylően írt a darabról.⁴

Ismerteti még e szám *Nilnek az El nem küldött levelek* című könyvét és figyelmet érdemlő cikket közöl: *A népszámlálás és választójog* címmel. Ugyanakkor szinte támadásnak is beillő cikket közöl a – Karagyorgyevics-dinasztia ellen.

S megtámadja Herczeg Ferencet, mert a társadalom összpontosítását akarja, s nem híve a kulturális deszcentralizációnak.⁵

A folyóirat következő számai is figyelmet érdemelnek. Bíró Lajos *A sajtó korrupciójáról* értekezik, Sidney Carton pedig *Gyermekemlékeiről* ír.

S a színházi figyelő – rovat megemlékezik az akkoriban nagy vitát kiváltó, japáni színházról, Hanakóék érdekes kísérletéről.⁶

Különös figyelmet érdemel Szabó Ervin *Nyilvános könyvtárak* című cikke is.

A neves marxista kritikus és kultúrpolitikus egyik közeli munkatársa, ha úgy tetszik tanítványa – Dr. Farkas József ekkoriban került Aradra és mintaszerűen rendezte a Kölcsey Egyesület könyvtárát.

Szabó Ervin cikkének közlése egyébként rávilágít a folyóirat irányzatára is.⁷

A folytatódó „Új magyar írók” rovatban, Franyó Zoltán, Szilágyi Gézá – „az első magyar dekadens”-nek nevezett költőt – mutatja be. Szilágyinak három versét is közli, köztük a sokat vitatott *Méregkehely* címűt.⁸

A folyóirat – progresszív célkitűzéséhez híven – többször foglalkozik a nőkérdéssel is. Nil az akkor divatos Karin Michaelisnek *A veszedelmes életkor* című könyvét ismerteti.⁹ Obláth Mariska pedig Kaffka Margit novelláit.¹⁰

S talán Ady jelszavára, a „városos Magyarország”-ra gondolva, a lap éles tollú publicistája, Franyó Zoltán, a helyi urbanizációs kérdéseket is elemzi. Így megírja az új, – kaszárnýára emlékeztető – komor állomásépületről, hogy bár újdonság, mégis ízléstelen.

A kultúra kórságai című cikkben alkalmasint ismét Franyó – a várost, jelenlegi állapotában – egészségtelennek és elmaradottnak tartja. De vizsgálatul – majd külsőségeiben is szép lesz a város.¹¹

A „vidék” kérdése minduntalan felbukkan A jövőben. Bodor Aladár – „a legnagyobb magyar költő” – *Vidéki középpontok* címmel értekezik.¹²

S ugyanakkor – talán tájékozatlanságból – a folyóirat közli, Paizs Ödön elmarasztaló kritikáját, Móricz Zsigmond *Falu* című darabjáról. S ugyanebben a számban méltatják Kóbor Tamás novelláit.¹³

A Jövő „ideológiai” arculatához adalékul szolgálhat, hogy egyazon számban a szabadkőművesség mellett szól és – elismeri Prohászka Ottokárt. De közöl *A sötétség országából* címmel, antiklerikális cikket is.¹⁴

Cikkírója a folyóiratnak Szende Pál is, aki *Irodalmi és társadalmi irányok* című vezető cikkében a „gazdasági alap” fontosságát emeli ki.¹⁵

A magyar műveltség című vezető cikk pedig az állami népiskolák fontosságát és a falusi irodalomnépszerűsítést vázolja. A cikk szerint „Ocskay brigadéros többet fog érni, mint Sobri Jóska históriája”. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a folyóirat minden fenntartás nélkül elismeri a későbbi írófejedelmet. Egyik cikkírója, Jászi Oszkár felfogását „osztja” Herczegről.¹⁶

Néha a szerkesztőség igen élesen bírál. A fővárosból lerándult „nagyság”-ról, az akkor haladónak ismert, Szász Zoltánról elmondja, hogy előadása lapos volt, s a közönség csalódottan távozott.¹⁷

A mindennapi élet megfigyelője, a fűrgetollú Franyó, a „jupeculotte”-ot is elmarasztalja... És az alföldi városok nagy vitájában – a harmadik egyetemről – a *Jövőnek* az a véleménye, hogy Temesvár azt szeretné, ha Szeged nem kapná meg az egyetemet.¹⁸

Júniustól Franyó jegyzi a folyóiratot. Később Emőd Tamás a társszerkesztő. A vezető cikk Max Nordau *Vallási hazugságok* című cikke. Ugyanakkor a helyi költőket is méltatják, *Két aradi költő* címmel.

A helyi poéták – Schmidt Miklós és Avarffy Géza – A *Jövő* névtelen kritikusa szerint: „... büszke távolságban állnak a társadalmi hasznosságnak gyakran firtatott elvétől.” A cikkíró Avarffyt – a dilettáns orvos-költőt – „ünnepi harang kongására emlékeztető, biblikus zamatú” verseiért dicséri.¹⁹

A folyóirat nyíltan közeledik a románsághoz. A szocialista és szabadkőműves Costa János, tanítóképezdei tanár „Az ifjú Románia”-ról ír és közlik Coşbuc *Földet nekünk* című versét.

Costa több számban ír román vonatkozású cikkeket. Így például ismerteti Dobrogeanu Gherea *Neoiobăgia* című könyvét.

Majd külön cikket ír Iorga Miklósról, aki akkoriban a „magvető” – mozgalom élén áll.

Feleki József nevű cikkíró (alighanem maga Costa), arra buzdítja a lap munkatársait, hogy ismerjék meg és fordítsák a román irodalmat.²⁰

A folyóirat *Tisza* – ellenes. Egyik munkatársa, Irinii Jenő *Arisztokraták a politikában* címmel, *Tisza* ellen ír.²¹

Ugyanakkor szoros kapcsolatot tartanak fenn a Társadalomtudományi Társaság aradi fiókjával. Így ismertetik Dr. Bácskay Bélának *A primitív népek*-ről ott elhangzott előadását.²²

S Costa János ismerteti Szabó Ervin *A tőke és a munka harca* című könyvét.²³

A *Jövő* gyakran méltatja a *Nyugat* íróit. Elek Vidor ismertetést közöl Csáth Géza *Délutáni álom* című kötetéről.²⁴ De közölnek Babits verseket,²⁵ Ady, Dutka, Komlós Aladár és Szávay Zoltán verseiből.²⁶

Foglalkoznak képzőművészettel is.²⁷

A folyóirat igyekszik szinte minden számottevő erőt felvonultatni. Dolgozótársai között a következő nevekkel találkozunk: Benedek Árpád, Branyitzky Dezső, Faragó Rezső, Farkas Ferenc, Fehér Árpád, Gallovich Károly, Kaszab Géza, Károly József, Konopi Kálmán, Krenner Miklós dr. Marton Manó, Nagy Sándor, Olasz Pál, Rubenescu Augustza, Rózsa Miklós dr. Sárkány Ferenc dr. Várady Zsigmond dr. Vörös László dr. Zima Tibor és mások.

Amennyire ma már megállapítható, már az első számok idején anyagi nehézségekkel küzdenek. Így a szerkesztőség panaszkodik, hogy még a tehetős úri kaszinó is visszaküldte a folyóiratot.²⁸

A *Jövő* – így felemásan, sok naivitással, vidékies dilettantizmussal – érdekes és előremutató jelensége a korszak aradi irodalmának.

5. JEGYZETEK

1. A *Jövő* 1911. I. 25. I. évf. 2. sz.

2. Halassy Géza (valószínűleg Kaszab Géza újságíró álnéve): *Babits Mihály*. A *Jövő* 1911. I. 25. 2. sz. 41-44.; Krenner Miklós: *Bíró Lajos*. I. évf. 4. sz. 105-108.; Franyó Zoltán: *Emőd Tamás*. I. évf. 7. sz. Lásd. még: Vanden Hoska Kálmán *Londonban* 1900.VII.3.

3. A *Jövő*. I. 25. I. évf. 2. sz.45-48. A darabot Rozsnyai fordította.

4. A Molnár darabról szól még: Farkas Ferenc: *Kritika a kritikáról*. I. évf. 2. sz. 85-89. a két vers: uo.

5.A *Jövő* 1911. I. 25. I. évf. 2. sz. – Dapsy Gizella (Nil), később Rozsnyai Kálmán felesége.

6.A *Jövő* 1911. III. 26. I. évf. 5. sz. – Hannakóékról Dr. Olasz Pál ír „Opál” álnéven.

7.A *Jövő* 1911. III. 31. I. évf. 6. sz.

- 8.A *Jövő* 1911. III. 31. I. évf. 6. sz. 169-180.
- 9.A *Jövő* 1911. III. 31. I. évf. 6. sz.
- 10.A *Jövő* 1911. VI. 1. I. évf. 9-10.
- 11.A *Jövő* 1911. III. 31. I. évf. 6. sz. 188-189. Ekkoriban készít Aradról Palóczy László professzor modern városrendezési tervet.
- 12.A *Jövő* 1911. IV. 15. I. évf. 7. sz. 195-196.
- 13.Uo. 197-198. Kozocsa Sándor Móricz-bibliográfiája (1952) nem ismeri a cikket.
- 14.Uo. 220 – 22, 222.- Prohászka ekkor Aradon többnapos konferenciát tart. *Vö. Függelenség* 1911. IV. 25.
- 15.A *Jövő* 1911. II. 10. I. évf. 3. sz.
- 16.A *Jövő* 1911. II. 28. I. évf. 4. sz. Herczeg Ferenc az aradi nőegylet teadélutánján olvasott fel *Levél egy blázírt asszonyhoz* címmel. *Vö.Függelenség* 1911. I. 24.
- 17.Uo. 120-121. Szász Zoltán *Szépség és szerelem* címmel a színházban tartott előadást. *Vö. Függelenség* 1911. II. 16.
18. I. évf. 4. sz. 127.
- 19.A *Jövő* 1911. VI. 1. I. évf. 9-10. sz.
20. I. évf. 9-10, 11, 12. sz.
21. I. évf. 6. sz.
- 22.A *Jövő* 1911. I. 25. I. évf. 2. sz.
- 23.1911. VI. 16. I. évf. 11. sz.
- 24.1911. VII. 1. I. évf. 12. sz.
- 25.Babits Mihály: *Az őszi tücsökhöz. Csipkerózska.* 1911. IV. 15.
26. Ady Endre: *Páris menekül előlem.* 1911. III. 10. I. évf. 3.
79. Dutka Ákos: *Várad esték.* Komlós Aladár: *Tenni, Sodorni,* 1911. II. 10. I. évf. 3. sz. 80,81. Szávay Zoltán: *Sírfelirat.* 1911. VI. 1. I. évf. 9-10, 280.
27. Zima Tibor: *Új idők, régi emberek.* 1911. I. 25. I. évf. 2. 38-40. (Irinyi Jenő: *IR: Magyar művészeti politika.* 1911. II. 28. I. évf. 4. sz. 124-5.
28. I. évf. 2. sz. 61.

6. ARADI SAJTÓTERMÉKEK JEGYZÉKE

ARADI HIRADÓ

1894-1909, 1913-1918.

ARADI HIRDETŐ

1848-49.

ALFÖLD

1859.

ARADI HÍRLAP

1883-84.

ARADI HÍRLAP

1905.

ARADI HÍRLAP: 1917-23

Utóbb: *Erdélyi hírlap*

ARADI KATHOLIKUS EGYHÁZI TUDÓSÍTÓ-1918.

Utóbb: *Vasárnap* (1920)

ARADI KERESKEDŐK ÉS IPAROSOK LAPJA

1899-1900.

ARADI KIS ÚJSÁG-1908.

ARADI KÖZLÖNY-1883.

ARADI KÖZLÖNY

1885-1924, 1930-1940.

ARADI LAPOK

1869-69.

ARADI MAGÁNTISZTVISELŐ-1909.

AZ ARADI MÉRNÖK ÉS ÉPÍTÉSZEK EGYÜTTMŰKÖDÉSI KÖZLÖNYE

1909-1910.

ARADI NAPLÓ-1902. Előbb: *Aradi reggeli lap.*

ARADI NAPLÓ-1907.

ARADI NAPLÓ-1910.

ARADI REGGELI LAP-1902.

Utóbb: *Aradi napló*

ARADI SZÍNHÁZI ÉLET

1913-14. Utóbb: *Aradi élet*

ARADI SZÍNHÁZI ÚJSÁG-1908.

ARADI SZÍNHÁZI ÚJSÁG

1909-1910.
ARADI SZÍNHÁZI ÚJSÁG
 1911-1912.
ARADI SZÍNPAD-1918.
ARADI TURISTÁK LAPJA
 1910-1911.
ARADI TÜKÖR
 1915-18.; 1920.
ARADI ÚJSÁG-1902.
ARADI ÚJSÁG
 1902-1903.; 1907-1922.; 1936-39. Előbb:
ARADI FRISS ÚJSÁG Közben:
ARADI KIS ÚJSÁG Melléklet:
ARADI ÉLET HETI MELLÉKLETÜNK
ARADI ÜGYNÖK – 1886-87
ARADMEGYEI HÍRLAP
 1900-1914.
ARADVÁRMEGYE HIVATALOS LAPJA
 1903-1919.
ARADVÁRMEGYEI GAZDASÁGI EGYESÜLET FOGYASZ-
TÁSI ÉS ÉRTÉKESÍTŐ SZÖVETKEZETEK ÜZLETI ÉRTESÍTŐJE
 1900-1902.; 1904-1905. Főlap: *Aradi gazda.*
ARADVIDÉKI IPAREGYESÜLET HETI ÉRTESÍTŐJE
 1901-1903.
AZ ARADVIDÉKI TANÍTÓ – EGYLET KÖZLÖNYE
 1875-78. Utóbb: *ÁLTALÁNOS TANÜGYI KÖZLÖNY*
ASSZONYOKRÓL ASSZONYOKNAK
 1904-1905. Főlap: *Arad és vidéke*
BÉKÉSMEGYEI GAZDASÁGI EGYLET ÉRTESÍTŐJE
 1868-70.
BISERICA ȘI ȘCOALA
 1877-1921.; 1923.; 1941.
CALEA VIE – VULCANO ARAD – BATTONYA
 1916-1918.
CONSUM
TEMESVÁR – ARAD. 1946.
DÉLMAGYARORSZÁGI HITELTUDÓSÍTÓ
 1908-1909

ARAD KÖNYVÉSZETE

(Irodalom, képzőművészet,
ipar és sajtótörténet)

1. Helytörténeti bibliográfia

A Maros-hidak

Ld.: *A Maros-híd ügyében.* Alf. 1870. XII. 4.

W. és B. Hidak. Alf. 1871. I. 12.

Közügyülés a Maros-híd építése tárgyában. Alf. 1871. II. 23.

Chorin Ferenc dr.: *Emlékirata a híd ügyében.* Alf. 1871. III. 4.

5. 7.

Új híd a Maroson. Vez. Újaradi AV. 1888. III. 25.

Új híd a Maroson. Vez. AV. 1888. V. 3.

Fordulat az újaradi híd ügyében. Vez. AV. 1888. V. 13.

Újarad község és a marosi híd. AV. 1888. V. 19.

Az újaradi híd ügye. AV. 1888. V. 20.

Az új híd kérdése. AV. 1888. V. 25.

Új híd a Maroson Vez. Alf. 1889. I. 5.

(Falk Miksa): *Az új Maros híd.* Levél. Alf. 1889. II. 9.

A vashíd. Újaradi. Cikk. Alf. 1889. III. 19.

Két új híd a Maroson. Alf. 1890. VIII. 10.

Az újaradi vashíd. Hír az előkészületekről. Alf. 1890. VIII. 8.

A Maros hidak. Vez. AK. 1890. VIII. 10.

Hova építsük a hidakat? Arad, 1891. 16. 1. l. melléklet.

Az újaradi vashíd. Az aradi folyammérnökség fölterjesztése.

Alf. 1891. II. 1.

- Az Arad-újaradi vashíd. Miniszteri utasítás az építésre.* Alf. 1891. III. 25.
- Egy aradi polgár Az új Maros-hidak.* Cikk. Alf. 1891. III. 29.
- Hová építsük a vashidat?* Vez. Alf. 1891. IV. 8.
- Az új Maros-hidak.* Vez. Alf. 1891. IV. 22.
- Helyszíni tárgyalás a Maros-hidak ügyében.* Alf. 1891. IV. 23.
- A Maros hidak.* Alf. 1891. IV. 24.
- Hova építik a hidakat? Ellenvélemény.* Alf. 1891. IV. 25.
- Az Arad-újaradi vashíd.* Vez. Alf. 1894. IV. 18.
- Az Arad-újaradi kincstári vashíd ügye a minisztériumban.* AV. 1895. I. 31.
- Új vashíd a Maroson. Közgyűlési tárgyalás.* Alf. 1897. I. 21.
- Az Arad-Újaradi híd. A jószágigazgató véleménye.* AV. 1898. I. 5.
- Hiú ábrándok. A vashíd. Újaradi.* AK. 1901. IV. 25.
- Paikert Henrik: *Arad szépségfoltjai. A várhídról.* AV. 1902. II. 6.
- Paikert Henrik: *A Maros és a vashíd.* Vez. AV 1902. II. 21.
- Steiner József: *Hová építsük a vashidat?* Vez. AK. 1902. II. 25.
- Az aradi-újaradi vashíd.* AK. 1902. IV. 5.
- A vashíd bonyodalmai. Értekezlet a városházán.* AK. 1902. IV. 24.
- Edvi-Illés László: *A híd kérdés.* AK. 1902. IV. 25.
- Újabb értekezlet a vashíd ügyben. Építsen a város.* AK. 1902. IV. 26.
- Rittich Antal dr.: *Újaradi hang a vashídról.* AK. 1902. IV. 27.
- Ozador: *Az aradi vashíd kérdése.* AK. 1902. X. 11.
- (Eil): *A vashidak ügye.* Vez. AV. 1902. XI. 20.
- Tárgyalás a Maroshidak ügyében. Alku az állam és a város között.* AV. 1902. XII. *Döntés a vashíd ügyében. A vegyes biz. ülésének folytatása.* AK. 1904. IV. 1.
- Forgács: *Penelope hídja (vers)* AK. 1904. IV. 3.
- A Maros fahídjai.* AK. 1904. IV. 15.
- A vashíd és a motoros. Értekezlet a Millenniumban.* AK. 1904. IV. 13.
- A vashíd ügye. A hármass biz. Ügye.* AV. 1904. X. 16.
- Utazás a fahíd körül.* AV. 1904. X. 20.

- Ismét a fahíd. A tanács üléséből.* AV. 1904. XI. 20.
Hidak. AV. 1904. XII. 11.
Egy hidat építünk. A négyes biz. Javaslata. AV. 1904. XII. 20.
Egy vashíd. Vez. Várhíd. Aradi Hírlap. 1904. XII. 20.
Ismét a hídkérdés. Vez. AV. 1904. XII. 22.
A véka alá rejtett vashíd. Vez. Várhíd. Aradi Hírlap. 1904. X. 22.
- Két Maros-híd. A város rendkívüli közgyűlése.* Aradi hírlap. 1904. XII.. 23. Ottnberg Tivadar: *A hidépítés költségei.* Cikk. AV. 1904. XII. 25.
- Barabás Béla: *Gyámoltatlanságunk.* Vez. Aradi hírlap. 1904. XII. 25.
- A második híd.* Vez. AK. 1904. IV. 1.
Állásfoglalás a két híd mellett. Értekezés az iparkamarában. AV. 1905. III. 1.
A hidügyi leirat „nem sérelmes” Érint-e a min. autonóm jogot. AV. 1905. III. 2.
Egy régi aradi polgár: a várhidak ügye. A Min.-i leiratról. AV. 1905. III. 8.
A város nem enged. Újabb állásfoglalás a két híd mellett. AV. 1905. III. 9.
Épülnek a vashidak. Vez. AV. 1905. IV. 11.
Egy aradi polgár: A Maros-hidak ügyéhez. Levél a szerkesztőhöz. AV. 1905. IV. 12.
Milyen széles legyen az Eötvös utcai híd? Vita a Tvh.Biz.-ban. AV. 1905. IV. 13.
A belügyminiszter a vashídról. Vez. Aradi Hírlap. 1905. II. 22.
Döntés a vashidak ügyében. A Min. leirata. AV. 1905. II. 22.
Az aradi vashidak közigazgatási bejárása. Előkészületek az építkezésre. AV. 1905. IV. 26.
A hidépítés előtt. A tanács előterjesztése a közgy.-hez. AV. 1905. V. 4.
A vashidak méretei. A vegyes hídbiz. megalakulása. AV. 1905. V. 11.
 (Id. Lőcs Rezső) Nemo: *Az új Maros-hidak.* Cikk. AV. 1905. VI. 11.
A Helyszíni pótbejárás. Vez. AV. 1905. VI. 25.
Építik a vashidakat. AV. 1905. VI. 28.

- Vashidak a levegőben. A miniszter leckéztet.* AV. 1908. I. 9.
Bajok a vashidak körül. A város mulasztásai. AK. 1908. I. 12.
A lomha vashidak. Függ. 1908. I. 9.
A vashidak új pályázata. Negyvenezer korona megtakarítás.
 Függ. 1908. V. 7.
Rendkívüli közgyűlés. Vez. Függ. 1908. VI. 17.
Jegyzetek. Vez. Függ. 1908. VI. 26.
A vashidak ügye. Függ. 1908. VI. 26.
A vashidak deficitje. AK. 1910. II. 26.
A drága vashidak. AK. 1910. II. 26.
Vashidak. AK. 1910. III. 10.
A vashíd és az aradi ipar. Vez. AV. 1908. VI. 12.
A vashidak. Húsz esztendő eredménye. 1898. óta vitatták. AK.
 1908. VI. 12.
Elkészült a vashidak új pályázata. Harmadfélmilliós munka.
 AK. 1908. IV. 30.
Vasárnapi jegyzetek. Függ. 1911. II. 26.
Podurile aradene. Patriotul (Arad) 1944. IX. 27.
A várhid 1910-ben félmillió korona, 1945-ben egymilliárd lej.
 Szabadság. 1945. XII. 25.
Új Maros-híd épül Arad és Újarad között. Szabadság.
 1945. V. 31.

Vázlat

Ficzay Dénes: *Arad könyvészete. Történeti bibliográfia.* Arad, 1962.

Gyáripár

- Urbányi János: *Az aradi gyárak.* Alföld. 1890. I. 1.
Az aradi ipar jövője. Arad és vidéke. 1885. IX. 4.
Városunk gyáripára és közönségünk. Cikk. Alföld.
 1881. IX. 24.
Gyáripára (Arad). A Millennium Naptára. 1896. 53-60.
 (K.Gy): *Arad, mint ipari központ.* Vezércikk. Arad és vidéke.
 1892. II. 25.
 Kiss Ferenc: *Arad ipara.* A Millennium Naptára. 1896. 43-46.

- Vagon és gépgyár Aradon.* Alföld. 1891. V. 10.
Vagongyár Aradon. Vezércikk. Alföld. 1891. V. 23, 28.
Az aradi gép és vagongyár. (terve) Alföld. 1891. V. 31.
Az Aradi „Astra” gyári Bizottság Gyári Értesítője. Arad. 1929-1930.
 Efrimescu Constantin: *Studiu doctrinar asupra celor mai importante probleme muncitorești.* Arad, 1935.
 Zsigmond Miklós: *Anuarul economic al Aradului pe anul 1932.* 1932 évi aradi Közgazdasági Évkönyv. Szerk.
 Zima Tibor: *Arad kereskedelme és ipara. Arad almanachja.* 1914. 33-42.
 Löcs Rezső: *Arad gazdasági helyzete.* Arad almanachja 1914. 15-17.
Arad gyáripara. Visszapillantás tíz évre. Arad és Vidéke. 1905. VIII. 20.
 Bérczi Pál: *A Weitzer-alapítvány. Függetlenség.* 1911. V. 14.
 Bakács Gyula-Molnár Tibor: *Arad kereskedelme és ipara.* 1934-35. Összeállítás.
Sztrájk az aradi vagongyárban. Aradi Közlöny. 1921. VIII. 12.

2. KÉPZŐMŰVÉSZETEK. TÁRLATOK

- Károly Sándor (k.s.): *Toader Julián kéпкиállítása.* Aradi Fáklya. 1922. XI. 4.
 Károly Sándor (k.s.): *Barabás Márton kéпкиállítása.* Aradi Fáklya. 1922. XI. 25.
 Károly József (k.j.): *Paál Albert festményei.* Aradi Fáklya. 1925. IV. 11.
Aradi festőművész sikere külföldön (Kaufmann Izidor) Aradi Közlöny. 1900. I. 19.
 (-y): *Az aradi kiállítás.* Vezércikk. Aradi Közlöny. 1903. III. 8.
 Andronicus: *A város, mint műmecénás.* Vezércikk. Arad és Vidéke. 1905. X. 25.
 (-y): *Anyos Viola kéпкиállítása.* Erdélyi Hírlap. 1936. IV. 23.

- Alexics freskói a szerb templomban.* Erdélyi hírlap. 1936. IV. 29.
- Papp Andor: *Séta a képzőművészeti szalonban.* Aradi Fáklya. 1921. I. 22.
- Hock János *aradi beszéde.* Vezércikk. Arad és Vidéke. 1900. VI. 5.
- Elkészült a „Búsuló Arad” mintája.* Alföld. 1868. III. 5.
- Új irányok felé. Márffy Ödön képei.* Függetlenség. 1910. I. 5.
- Károly Sándor (K. S.): *Sima Dezső képkiallítása a Kultúrpalotában.* Aradi Közlöny. 1925. I. 11.
- Polgár Géza *megfestette Fábíán László főispán arcképét.* Aradi Közlöny. 1901. IV. 10.
- A polgármester képvásárlása.* Aradi Közlöny. 1901. IV. 10.
- Nyilassi Sándor képei.* Függetlenség. 1910. II. 5.
- A fiatalok képkiallítása. A Miénk Aradon.* Függetlenség. 1909. VII. 1.
- Új kép a vértanukról.* (Füle Sándor, Kecskemét) Arad és Vidéke. 1899. VII. 2.
- Meghalt Balla Frigyes a kiváló aradi festőművész.* Aradi Közlöny. 1937. XII. 7.
- Felvinczi: *Takáts Zoltán előadása (a Kölcseyben) a turáni népek művészetéről.* Hétfő. 1916. I. 17.
- Farkas Ferenc: *Balla Béla.* (Kiallítás) Erdélyi Hírlap. 1927. I. 27.
- A minorita templom passió képei.* Alföld. 1895. VII. 18.
- Farkas Ferenc: (ff): *Magyari Ilma képkiallítása.* Erdélyi Hírlap. 1929. I. 16.
- A régi Arad. A minorita templom festményei.* Aradi Közlöny. 1922. IV. 10.
- Vándorútra kél az oltárkép. A közkórház kápolnájában, Szt. István képe. Készült 1835-ben.* Aradi Közlöny. 1925. V. 10.
- Új oltárok a Minorita-templomban. Nagy Ernő másolata a pesti Szent István oltárképről.* Függetlenség. 1910. VII. 16.
- Vastagh László restaurálta a minorita templom oltárképét, id. Vastagh György művét.* Erdélyi Hírlap. 1934. XII. 5.
- Magyar művész a király (Ferdinánd) előtt.* (Wolff Károly) Aradi Hírlap. 1923. VII. 26.

Séta aradi művészek birodalmában. Pataky Sándor képei Amerikában. Aradi Hírlap. 1923. VII. 8.

Innocent képei. – Aradi hölgyek arcképét festi. Megfestette a Vásárhelyi nővéreket – Aradi Közlöny. 1892. VII. 26.

Megalakult a művész-otthon. Aradi Hírlap. 1923. VIII. 7.

A Kelet művészete. (Baja Benedek festőművész). Aradi Hírlap. 1923. VIII. 9.

Az asztalos aradi Munkácsy. Aradi Hírlap. 1923. VIII. 12.

Fekete Tivadar (f.t.): *A magukra hagyott aradi műkincsek.* (A Kultúrpalota képtára.) Aradi Hírlap. 1923. VIII. 15.

Séta aradi művészek birodalmába. Balla Frigyes. Aradi Hírlap. 1923. VIII. 19.

Képkiallítás. (Flórián György). Aradi Hírlap. 1923. IX. 8.

Egy aradi művész sikere. (Pataki S. kolozsvári kiállítása) Aradi Hírlap. 1923. I. 14.

Balla Béla: *A temesvári képkiallításról.* (Rubletzky Géza is részt vett) Erdélyi Hírlap. 1923. IX. 30.

Balla Béla: *Paál Albert képkiallítása.* (Tárca). Erdélyi Hírlap. 1923. X. 3.

Bálint Gyula-királyok festője. Erdélyi Hírlap. 1923. XII. 24.

Farkas Ferenc (ff): *Művészek a kultúrpalotában. Beleznay István és Ladea Romulus kiállítása.* Erdélyi Hírlap. 1923. XII. 30.

Farkas Ferenc (ff): *Liteczky Endre képkiallítása.* Erdélyi Hírlap. 1923. X. 31.

Felsőbányaiak tárlata. (Liteczky Endre, L. Krausz Ilonka, Pick János) Erdélyi Hírlap. 1923. X. 25.

Farkas Ferenc (ff): *Ányos Viola Múterem-kiállítás.* Erdélyi Hírlap. 1923. X. 28.

Balla Béla: *Tibor Ernő képeiről.* Erdélyi Hírlap. 1923. XI. 4.

Farkas Ferenc (ff): *Sima Dezső képkiallítása.* Erdélyi Hírlap. 1923. X. 18.

Farkas Ferenc (ff): *Pataky Sándor képkiallítása.* Erdélyi Hírlap. 1923. X. 25.

Farkas Ferenc (ff): *Minişán Kornél képkiallítása.* Erdélyi Hírlap. 1923. XII. 3.

(Dr. Olasz Pál) Dr. O.P.: *Milliókat érő képek az aradi Kultúrpalotában.* Erdélyi Hírlap. 1923. XII. 24.

Grafika a Kultúrpalotában. (Váradi Albert kiállítása) Aradi Hírlap. 1923. III. 3.

Fábián Gábor szobra. Philipp István műve. (Kép.) Aradi Közlöny Naptára. 1913. p. 287.

Ciontea Tivadar szobra. Albert Andor műve. (Kép.) Aradi Közlöny Naptára. 1913. p. 291.

Diószeghy László tárlata. Aradi Közlöny. 1911. XII. 16.

(b.b.): *Tárlatnyitás. Az Aradi Képző és Iparművészeti Társulat kiállítása.* Aradi Közlöny, 1909. XII. 28.

Károly Sándor (k.s.): *Kéпкиállítás az aradi Kultúrpalotában* (Letiția Al. Stamatiad.) Aradi Közlöny. 1924. V. 8.

Károly Sándor (k.s.): *Balla Béla.* (Kiállítása a Kultúrpalotában) Aradi Közlöny. 1924. III. 20.

Károly Sándor (k.s.): *Eugenie Ispravnicu kéпкиállítása az aradi Kultúrpalotában.* Aradi Közlöny. 1924. III. 9.

Károly Sándor: *Szántó György.* (Retroszpetiv-kiállítás.) Aradi Közlöny. 1924. IV. 5.

Egy szobrász tragédiája. (Sebők János a spiritizmus miatt elmekórházba került) Aradi Közlöny. 1924. IV. 30.

Károly Sándor (k.s.): *Kéпкиállítás Aradon.* (Diószeghy László és Bálint Imre kiállítása a Kultúrpalotában). Aradi Közlöny. 1924. V. 31.

Károly Sándor (k.s.): *Kiss Károly kéпкиállítása.* Aradi Közlöny. 1924. I. 20.

Károly Sándor (k.s.): *Barabás Márton kéпкиállítása.* Aradi Közlöny. 1924. II. 6.

Károly Sándor (k.s.): *Balla Frigyes.* (Műtermi kéпкиállítás Aradon) Aradi Közlöny. 1924. III. 9.

Neves budapesti festőművészek Aradon. (Látogatóban itt volt: Hermann Lipót és Zádor István) Aradi Közlöny. 1924. I. 3.

Aradváros királyportréi. (Wolff Károly festményei. 50000 lej honoráriumért) Aradi Közlöny. 1924. IV. 1.

Munkácsy Aradon. Visszaemlékezések. (Tárca) Aradi Közlöny. 1900. V. 3.

(Delta): *A Nemzeti Szalon Aradon.* (A líceum nagy csarnokában) Aradi Közlöny. 1900. VI. 5.

Az aradi képtár megnyitása. Aradi Közlöny. 1900. VI. 5.

Steiner József: *Aradi képtárlat (II. közlemény)*. Aradi Közlöny. 1900. VI. 10.

Malonyai Dezső: *Munkácsy Mihály Aradon*. (Részlet a művész önéletrajzából). (Közli Zsilinszky Mihály jegyzeteit is.) Arad és Vidéke. 1900. V. 3.

(Szz): *Munkácsy Mihály aradi életéből*. Gyöngyössy Rudolf elbeszélése nyomán. Arad és Vidéke. 1900. V. 6.

Aradi Munkácsy emlékek. (Egy rajz az elsők közül. Az aradi diákpajtások. Egy ifjúkori ideál) Arad és Vidéke. 1900. V. 9.

Emlékek egy aradi asztalos inasról. *Munkácsy aradi éveiből*. Arad és Vidéke. 1900. V. 20.

3. PERIODIKÁK

A Budapesti Országos Széchenyi Könyvtár Hírlap-tárában Található Aradi Napi -, Hetilapok és Folyóiratok. (A Jegyzék Kelte: 1963.)

1. Adevărul (1900).
2. Alföld. Politikai napilap (1861-1897).
3. Alföld. Szépirodalmi folyóirat (1901-1904).
4. Alföldi Képes újság (1887).
5. Alföldi újság (1887) – Főlap: Alföldi Képes Újság.
6. Alföldi Újság (1888-1889) – Melléklet: Gombostű.
7. Általános Tanügyi Közlöny (1879-1882), (1885-1886).
Előbb: Az Arad-vidéki Tanító Egylet Közlönye.
8. Arad-1848.
9. Arad (1863-1865). Előbb és utóbb: Alföld.
10. Arad (1910-1917).
11. Arad és Vidéke. (1880-1922). Melléklet: Vasárnapi melléklet – Asszonyokról–Asszonyoknak. – Iparügyek. – Arad és Vidéke vasárnapi melléklete. 1891.
12. Arader Anzeiger (1852-53), 1855.
13. Arader Kundschafts-Blatt. 1840. 1848-49.

14. Arader Montagsblatt. 1879.
15. Arader Tageblatt. 1871.
16. Arader Zeitung. 1855/6-1875.
17. Arader Zeitung. Abendblatt. (1861-1862).
18. Arader Zeitung. 1877.
19. Arader Zeitung. 1887.
20. Arader Zeitung. 1890.
21. Arader zeitung. (1922-1925), (1932-37), (1943-44).
22. Aradi Élet. 1912. – Főlap: Aradi Újság.
23. Aradi Élet. (1914-18), Előbb: Aradi Színházi Élet.
24. Aradi Esti Újság. 1910.
25. Aradi Esti lap. 1902.
26. Aradi Fáklya. 1919.
27. Aradi Figaro. 1890.
28. Aradi Friss Újság (1901-1903).
29. Aradi Friss Újság (1920-1922). Utóbb: Friss Újság.
30. Aradi Gazda (1899-1902), (1904-1918) – Melléklet:
Aradvármegyei Gazdasági Egyesület Fogyasztási és Értékesítő Szöv.
Üzleti Értesítője.
31. Aradi Hétfői Újság (1898-1900).
32. Aradi Hétfői Újság. 1907.
33. Aradi Hétfői Újság (1910-11).
34. Aradi Híradó. 1859.
35. Aradi Híradó (1894-1909), (1913-1918).
36. Aradi Hirdető (1848-49).
37. Aradi Hírlap (1883-84).
38. Aradi Hírlap. 1905.
39. Aradi Hírlap (1917-23). Utóbb: Erdélyi Hírlap.
40. Aradi Katholikus Egyházi Tudósító. 1918. utóbb: Vasárnap
(1920).
41. Aradi Kereskedők és Iparosok Lapja (1899-1900).
42. Aradi Kis Újság. 1908.
43. Aradi Közlöny. 1883.
44. Aradi Közlöny (1885-1924), (1930-1940).
45. Aradi Lapok (1868-69).
46. Aradi Magántisztviselők. 1909.
47. Az Aradi Mérnök és Építész-Egylet Közlönye (1909-
1910).

48. Aradi Napló. 1902. Előbb: Aradi Reggeli Lap.
49. Aradi Napló. 1907.
50. Aradi Napló. 1910.
51. Aradi Reggeli Lap. 1902. Utóbb: Aradi Napló.
52. Aradi Színházi Élet (1913-14). Utóbb: Aradi Élet.
53. Aradi Színházi Újság. 1908.
54. Aradi Színházi Újság (1909-1910).
55. Aradi Színházi Újság (1911-1912).
56. Aradi Színpad. 1918.
57. Aradi Turisták Lapja (1910-1911).
58. Aradi Tükör (1915.18), 1920.
59. Aradi Újság. 1902.
60. Aradi Újság (1902-1903), (1907-1922), (1936-39). Előbb: Aradi Friss Újság. Közben: Aradi Kis Újság. Melléklet: Aradi Élet Heti Mellékletünk.
61. Aradi Ügynök (1886-87).
62. Aradmegyei Hírlap (1900-1914).
63. Aradvármegye Hivatalos Lapja (1903-1919).
64. Aradvármegyei Gazdasági Egyesület Fogyasztási és Értékesítő Szövetkezete Üzleti Értesítője (1900-1902), (1904-1905). Főlap: Aradi Gazda.
65. Aradvidéki Iparegyesület Heti Értesítője (1901-1903).
66. Az Aradvidéki Tanító-Egylet Közlönye (1875-78). Utóbb: Általános Tanügyi Közlöny.
67. Asszonyokról Asszonyoknak (1904-1905) Főlap: Arad és Vidéke.
68. Békésmegyei Gazdasági Egylet Értesítője (1868-70).
69. Biserica și Școala (1877-1921), 1923, 1941.
70. Calea Vie (Vulcan–Arad–Battonya) (1916-18).
71. Consum (Temesvár–Arad) 1946.
72. Délmagyarországi Hiteltudósító (1908-1909).
73. Délmagyarországi Sport (1910-1911).
74. Délvidék (1911-13), (1915-18).
75. Délvidéki Foxterrier Klub Értesítője (1914-15).
76. A Diák. 1918.
77. Éjjeli Mulatók Tulajdonosainak Havi Értesítője. Budapest-Arad (1911-12). Utóbb: Az Értesítő
78. El a Pálinkával. 1908.

79. Erdélyi Friss Újság. 1935.
80. Erdélyi Hírlap (1923-1936). Előbb: Aradi Hírlap. Utóbb: Hírlap.
81. Az Értesítő (1913-16). Előbb: Éjjeli Mulatók Tulajdonosainak Havi Értesítője.
82. Erzähler, Der. (1876-79).
83. Esti Lapok. 1889. Előbb: Alföldi Újság.
84. Friss Újság (1938-39). Előbb: Aradi Friss Újság.
85. Függetlenség (1902-1917), 1919.
86. Füles Bagoly (1898-1918). Előbb: Goldstein Számi.
87. Gazdasági Közvetítő. 1902.
88. Genius. 1924.
89. Goldstein Számi. 1898. Utóbb: Füles Bagoly
90. Gombostű. 1886.
91. Gombostű (1888-1889) Főlap: Alföldi Újság.
92. Gura Satului (1871-1881), (1901-1903).
93. A Hadsereg (1904-1918).
94. Haladás. 1890.
95. Haladás (1908-1909).
96. Haladás. 1934.
97. Házi Közlöny (1888-1891)
98. Házi Újság. 1892.
99. (Hat) 6 órai Újság. 1919.
100. Hétfő (1907-1911).
101. Hétfői Újság. 1931.
102. Híradó. 1898
103. Hírlap (1936-1940). Előbb: Erdélyi Hírlap
104. Ifjúság (1895-1896).
105. Ipari és Kereskedelmi Értesítő (1904-1908).
106. Iparügyek. 1914. Főlap: Arad és Vidéke.
107. Az Iskolakert (1887-89).
108. Jogászok Lapja (1910-1911).
109. Józsi és Erzsike (1887-88)
110. A Jövő. Die Zukunft. 1887.
111. A Jövő. 1911.
112. Jövők (1898-99).
113. Kerékpáros Újság. 1898.
114. A Kisiparos. 1919.

115. Kortés. 1884.
116. Közéiskolai Szemle. 1882.
117. Közjólét. 1891.
118. Közlekedés, Kereskedelem és Közgazdaság. 1914.
119. Közlöny (Budapest–Debrecen–Szeged–Arad) 1848-49
120. Lumina (1872-1875)
121. Lumina (1904-1905).
122. Magyar Építő (1906-1907).
123. Magyar Sportélet. 1900.
124. A Magyar Szt. Korona Orsz. Vasutas Szövetségének Aradi Kerületi Értesítője (1906-1907).
125. Mezőgazdasági Szemle (Magyaróvár–Arad–Budapest) 1883-1919.
126. A Munka Őre (1893-1898).
127. Munkás. 1921.
128. Neue Arader Zeitung (1875-1892).
129. Pagine Literare. 1916.
130. Paprika Jancsi (1907-1913).
131. Der Patriot. 1848.
132. Periszkóp. 1925.
133. Poporul Român (Budapest–Arad) (1901-1902), (1904-1906), 1908, (1911-14).
134. Reggel (1930-1933).
135. Reggel. Rendkívüli Újság. 1933.
136. Rendkívüli Közlöny. 1935.
137. Rendkívüli Újság. 1920.
138. Reuniunea Invadatorilor (1909-1912), 1914.
139. Românul (1911-16), 1918, (1920-21).
140. Sperantia (1862-72).
141. Szabadság. 1945.
142. Szajkó. 1893.
143. Szenzáció (é.n.).
144. Színházi Hírnök, 1878.
145. Színházi Újság. 1910.
146. Színházi Újság (1913. 1916-1918).
147. Tanügyi Közlöny (1914-1915).
148. Țara Noastră. 1923.
149. Tribuna (1904-1912).

150. Tribuna Poporului (1897-1903).
151. Tribuna Poporului (1911-1912).
152. Újarad és Vidéke (Újarad) 1901.
153. Újarad és Vidéke (Újarad). 1913.
154. Új Élet. 1902.
155. Új Füles Bagoly (1899-1900).
156. Új Genius. 1925.
157. Új Szó. 1940.
158. Új Világ (1893, 1897-1898).
159. Utazók és Ügynökök Lapja (1913-14).
160. Az Üvöltő Dervis. 1902.
161. Vasárnap (1924-1938, 1940) Előbb: Aradi Katholikus Egyházi Tudósító.
162. Veselia. 1900.
163. Vidám Náczi (1877-78).
164. Volksblatt. 1943.
165. Volkswirtschaftliche und Handels-Zeitung. 1871. Főlap: Arader Zeitung.
166. Vörös Lobogó: 1958.
167. Zukunft, Die. 1887.

Az országos Széchenyi Könyvtárban találhatóak még:

218.643 Arad X. 6. (Szerk.). Benedek Árpád. Arad 1899, 76 1.2 t.

156. 632 Arad sz. kir. város közművelődési intézete könyvtárának címjegyzéke. Összeáll. Farkas József. Arad 1914, X. 455, 1. 1.

232.716 Arad város és megye honvédegylete előtt igazolt 1848/49-ik honvédek névsora. Arad 1868, 17, 1.

298.858 Afacere a școalei de fete din Arad 1910, 30. 1.

29302 Anuarul... Arad... Évkönyv Arad 1925-26.

220611 Aradmegye és Arad város ismertetése. A magyar orvosok és természetjárók Arad városában tartott XV. Nagygyűlés alkalmából. Arad 1871, 110 l.

294.32/1/2-3 Aradvármegye és Arad sz. kir. város monográfiája. Jancsó Benedek, Somogyi Gyula 1-3.k. 1893-1913. I.

220.317. Barabás Péter: Emlékbeszéd az 1849. évi okt. 6. Aradon kivégzett 13 vértanú halála 29. évfordulójára. 1878, 6 l.

163.393 Biblioteca Palatului Cultural, Arad Catalogul cărților din biblioteca de imprumut / Sporul din anii 1925-38/ Arad 1939.

139.434 Catalogul cărților de literatură frumoasă din Biblioteca Palatului Cultural Arad 1924-25, 1925, 46. 2.l.

155.242 Colarov Moise: Monografia circumscripției Parneava a orașului Arad. Arad 1928, 48 l.

219.820 Csutak Kálmán: *Aradi fogságom alatt írt adatok az 1848/49. évi szabadságharc, különösen az Erdély havasai ellen vezetett hadjáratról.* Pest 1858, XXIV, 213 l.

276.630 Györgyössi Rudolf: *Arad sz. kir. város községi iskoláink története* 1896, 48 l.

212.491 Szöllőssy Károly: *Az Aradi tizenhárom vértanú szobrának története. „Az aradi tizenhárom vértanú” emlékszobrára adakozók névsora.* Arad 1890, 71 l, CLXXII l.

250.898 Barta István: *Az aradi vár foglyainak emlékkönyve 1850-ből,* Nagykanizsa 1940, 15 l. Klny. a Nagykanizsai Ker. Rom. Kat. gimn. 1939/40. évkönyvéből.

189.939 *Az aradi vértanúk albuma.* Szerk.: Varga Ottó. 2. kiadás 1890, Bp. 222, 2 l, 2 t.

253.309 3. kiadás 1892, 246 l. 2 t.
253.312 4. kiadás 1893, 246 l. 2 t.
249.076 5. kiadás Bp. 1902, 297 l. 6 t.

231.601 *Az aradi vértanúk emlékezete 1848. szab. harc. tört.*
Összeáll. J Júlia, Cegléd 1910, 15 l.

231.602 ua. ujjenyomat 1914, 16 l.

296.747 *Az aradi vértanúk emlékezete.* Szerk.: Nagy Miklós
Bpest. 1890 63 l. 1 t. A Képes folyóirat különkiadása.

267.197 *Az aradi vértanúk és ereklük.* Arad 1904 után 114 l.

216.925 Kutassy Imre: *Az aradi vértanúk egy nap az 1848-49-es magyar forradalom történetéből.* Debrecen 1867, XVI l.

231.689 Ruttkay Sándor: *Emlékbeszéd, melyet az aradi vértanúk hősi halálának fél évszázados évfordulójára 1899. X. 6-án tartott,* Salgótarján 1899, 5 l.

802.590 (iskolai tanítású tervek) 1877, 71 l. 1 t.

B 17240 Sándor István: *Világos és Arad a magyar néphagyományban.* Bpest. 1853. Klny. A MTA Társadalomtudományok Osztályának közleményeiből Bp. 1953, 105-186.l.

202.666 Schwarcz Zsiga: *Az aradi Kossuth szobor története.* Arad 1909, 104, 12 l. 1 t.

303.576 ua. Arad 1899.IX.19. 1909.IX.19.

13925/II.11. Spectator (Krenner Miklós) Arad, Városkép. Bpest. 1937. A Kisebbségi Magyar Városkönyvek 11.1.54–58, 86-91, 102–106, 132–135, 156–158.

255.639 Szabó Zoltán: *Arad és a Balkán,* Temesvár 1917, 26 l.

135.437 *A százéves Arad 1834-1934.* Szerk.: Lendvai Ferenc és Gellér János. Arad. 1934, 150, 2 l.

200.506 Szemere Imre: *Az aradi „Függetlenség”... története.* Temesvár 1906, 16 l.

179.720 Váli Béla: *Az aradi színészet története 1774-1889.* Bpest. 1889, VIII, 176 l. 9 l.

211.381 Vásárhelyi Béla: *Arad jövője.* Arad 1904, 26 l. 2 tk.

801.862 Wolf Catherin: *Arad, Bücher Verzeichniss von...* Pest 1859, 71 l

217.579 *Zur Orientirum in der Arad-Hermenstadter (Nagyszeben) Eisenbahnfrage.* Bpest 1862, 18 l.

192.97 *Industria și Comerțul din Arad.* Összeáll. Bakács Gyula–Molnár Tibor. 1935

117.207 Jászi Oszkár: *Visszaemlékezés a román nemzeti komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra.* Kolozsvár 1921, 14,2 l.

B 43.209 Juhász Kálmán: *Egy délalföldi hiteles hely kiadványai. Aradi regeszták.* Gyula 1962, Az Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 31–32 63 l.

305.325 Kehrer Károly: *Arad vármegye és Arad sz. kir. város népoktatásügye 1885-1910.* Arad 1910, 296 l. 2 t. 2 tk.

71588 Lakatos Ottó: *Arad története,* 1881, 1-3.k.

230.465 Margitay Gábor: *Aradi vésznapiok... Emlékiratok.* Bpest. 1890, 195 l. 1 t.

230.600 Márki Sándor: *Aradi intelem.* Arad 1908, 14 l. (1848-ról).

802.911 Márki Sándor: *Aradtól Petrozsényig*. Arad, 1881, 50 l.

217.935 Nagy László (Peretsényi): *A régi Orod, vagyis a mostani Aradnak...* Nagyvárad 1814, 76 l. 1 t.

202.674 Némethy Károly: *Arad város tanügyi története. Arad megye tanügyét tárgyaló függelékkel*. Arad, 1890, 1-2.k.

301.431 (Kimutatás az Aradi nemzetiségekről). Arad, 1876.

11592 Pass László: *Az aradi Golgotha*. Debrecen (1940) 8 l.

228.954 Fábián Gábor: *Arad vármegye leírása... historiográfiai tekintetben*. I. Buda 1835, XVI, 263 l. 4 t.

608.172 Márki Sándor: *Arad és Zaránd vármegye 1558-1565*. Bpest. 1895, 15 l.

201.763 314, 755, 86039,208, 120,205.490. Arad tanítóképzőjének történetéről, 1873-1894-95, 1895-96-1898-9., 1902-3. tanéve

203.972 Szöllössy Károly: *Az aradi deákok száz év előtt*. Arad 1883, 26

259.298 Ottenberg Tivadar: *Az aradi első Takarékpénztár 60 éve. Az első magyar vidéki pénzügyintézet története*. 1840-1900. Arad 1901, 317 l. 9.

20928 *A magyarországi symbolikus nagy páholynak védelme az Arad keletén dolgozó összetartás... Szabadkőműves páholy évkönyve*. Arad 1902.

133.283 Lupas Octavian: *Biblioteca populară „Concordia” din județul Arad* 1938, 77, 3 l. 13 t.

156.286 Munkabérszabályzat *Csanád-Arad és Torontál k.e.e. vármegyék területén 1943 évre érvényes legkisebb és legnagyobb... munkabérekről.* Makó 1943, 24 l.

501.980 Csanád Arad-Torontál vm. „Tarnay Tibor” könyvtárának címjegyzéke. (Makó) 1935, IV, 99 (11) l.

245.286 *Az aradi tizenhárom vértanú története 1848-1910.* Kolozsvár (1910) 30 l.

238.338 Baróti Dániel: *Az aradi tizenhárom vértanú.* Bpest. (1906) 30 l.

251.673 Barta Albert: *Az aradi tizenhárom vértanú pörének és kivégzésének hiteles története. A volt bécsi titkos levéltár... okmányai alapján.* Bpest 1930, 239 l.

267.313 Hamvay Ödön: *Az aradi tizenhárom.* Bpest. 1899, 249 l. 1 t.

12153/78 Koppány István: *Az aradi tizenhárom.* Bpest. 1942, 53-64.l. klny. A Nemzeti Könyvtár 78. évfolyamához.

212.477 Szöllőssy Károly: *Az aradi tizenhárom vértanú emléksobrának leleplezése.* Arad 1893, 116 l. 1 t.

141.716 Ajtay Sándor: *Az aradi és csanádi egyesült vasutak rövid története.* Arad 1935, 32 l.

193.492 Szentpáli Janka: *Egy aradi fogoly levelezése menyasszonyával 1850-1856.* 1904., 1-2.k.

226.848 Hinpefner Béla: *Az aradi kir. Főgimn. Története.* Arad 1896, 246 l.

19403 *Az aradi Kölcsey egyesület könyvtárának címjegyzéke.* 1879, Arad 1898. 71 l.

III.Hung. 1. 3185 ri. I. Cat. 737.1. Az aradi MÁV altiszti kör könyvtárának címjegyzéke. 1902, 23 l.

III-Hung.h. 2930 vg. „Az aradi nemzeti szövetség” titkári jelentése Arad 16 l. 1897...98.

Hegyesi Márton: *Belényes és vidéke*. Nagyvárad 1889, 78/9.

229.754 Hegyesi Márton: *Bihar vármegye* 1848-49-ben. Nagyvárad 1885, 344 l. 1 t.

218.045 Hegyesi Márton: *A máriási zászlóalj 1848-49-ben*. Nagyvárad 1891, 25 l.

252.438 Segesvár. Világos előtt. Haynau. Nagyvárad 1899. 15 l.

583.03 Tildy Zoltán: *Az aradi vértanúk története*. Bpest. 1929, 68 l.

257.970 Varga Ottó: *Az aradi vértanúk albuma* 1890, 222 l. 1 t.

**MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI INTÉZET
BIBLIOGRÁFIÁJÁBÓL
(Aradról)**

Arad szab. kir. város törv. Hatósági bizottságának almanachja
Arad sz. kir. várossá való nyilvánításának 80 esztendő jubileumára.
S.a.r. Sulik Kálmán: Brakner Lajos. Arad 1914, 276, XXV 1.

Bakács Miksa-Némedi Gábor (szerk.) *Arad iparos-város.* Arad
1929, 327 1.

Boros János (összeáll.): *Aradi útmutató.* Arad 1909, 167 1. 1
tk.

Borsos: *Aradi czelebritások.* Vázlatos fényképek. Arad 1878,
18 1.

Czukor Jozef: *Quod libro tra* Arad. / Arad 1913/, 16 1.

Lakatos Ottó: *Arad története.* I-III. Függelék. *Három év egy*
kompromittált életéből. Arad 1881, X. 252 1. 3 tk. 274 1. 1 mell. 1
tk. 368 1.

Mérai-Horváth Károly: *Arad. Magyar Szalon* 1890. XII. 13-15
1.

Pasecz István: *Arad 1849-1890. Aradi vértanúk albuma.* Bp.
1890, 191-203.1.

Sármezey Endre: *Arad fejlesztése.* Arad 1906, 29 1.

Somogyi Gyula: *Arad fejlődése, 1895-1910. Arad sz. kir. Vá-*
ros és Arad vm. Községeinek leírása III/2. Arad 1913, 16-53.1.

Somogyi Gyula: *Arad képe. Arad sz. kir. Város és Arad vm. Községeinek leírása* III/2. Arad 1913, 71-96.1.

Somogyi Gyula: *Városi élet. Törvényhatósági bizottság. Az aradi társadalom.* Uo. 53 – 71.1.

Szávay Zoltán: *Arad és a Balkán.* Temesvári Hírlap 1917. 76-77. sz.

Tiszti Lajos: *Az aradi várban.* Magyar Szalon 1891. XIV. 15-23.1.

Torday Géza: *A magyar Golgotha. (Arad) Magyarország Vereckétől napjainkig.* III. Bp. (1929) 315–320.1.

Zeiner Alfréd: *Arad múltja.* Arad 1940, 152 1.

Mikár Zsigmond: (összeáll.): *Honvédkönyv az 1848/49-diki honvédseregnek 1890-ben még életben volt tagjairól.* Bp. 1891, 376.1.

Barabás Béla: *A kivégzés helyének megjelölése. Aradi vértanuk albuma.* (szerk.): Varga Ottó. Bp. 1890, 169-172.1.

Kiss Ernő *szobra leleplezése alkalmából.* Vasárnapi Újság 1906. jun. 3.

XX: Zum 6. Október. Pester Lloyd. 1890. okt. 6. r. sz.

Mikár Zsigmond: *Honvéd névkönyv az 1848-49. honvédseregnek 1890-ben még életben volt tagjairól.* Bp. 1891, *Fővárosi Statisztikai Havi Füzetek* 1892. április sz. 169. 1.

Csánki Benjamin: *Imádság a magyar szab. Harc. Vértanúinak félézázados emlékünnepeén.* Debrecen 1899, 8 1

Derzsi Ödön: *Emlékbeszéd okt. 6-án.* Mezőtúri Ref. Gimn. Ért. 1903/4.

Honvéd-apotheosis. *Az Aradon 1849. október 6. kivégzett 13 vértanú negyedszázados gyásznapja alkalmára.* Arad 1874, 15 l.

Október hatodika. A Barázda 1918 okt. 5. sz. 421-422.1.

Silberstein Adolf: *Das Denkmal der Arader Martyrer.* Pester Lloyd 1890. okt. 5. r.sz.

Trencsény Károly: *Emléklapok Schweidel József aradi vértanú, Zombor város szülötte szobrának leleplezésére.* Zombor 1905, 59 l.

Bagi László: (szerk.): *Emlékkönyv. A kecskeméti honvédemlék-tábla leleplezése alkalmára.* Kecskemét 1892, 134 l.

Mesterházi Jenő: *A kilencvenéves tabáni honvédsírok.* Magyar Lélek 1939. 374-378.1.

Blaskovics Ferenc: *Emlékbeszéd... a temesvári Bem-tábor emlékkövénel...* Temesvár 1899.

Sz.M.: *Az aradi emlékünnepegy.* Vasárnapi újság 1899. okt. 15. sz. (félszázados).

Kocsis Gábor: *Emlékbeszéd okt. 6-ra.* Mezőtúr 1903, 13 l. Klny. A mezőtúri Ref. Főgimn. Ért. 1902/3.

Gáspár István: *Ima és emlékbeszéd. Az aradi vértanúk kivégzésének 50. éves évfordulója alkalmából.* Somlyó 1899. 8 l.

Az aradi honvédegylet emlékirata az emlékszobor felállítása napján. Arad 1873, 13 l.

Deák Gyula: *A vértanúk napján.* Ungvári áll. Polg. Leányisk. Ért. 1907/8.

Lőw Immanuel: *Október hatodika.* Szeged 1899.

22. Hertaller Lajos: *Kik élnek még 48-49-ből?* Március 1898. jan.

Brassai Károly: *Emlékbeszéd a szabadságharc vértanúinak félé százados emlékűnnepén 1899. okt. 6.* Hajdúnánás 1900, 9 1.

Borsos Károly: *Emlékbeszéd okt. 6-án* Mezőtúri Ref. Főgimn. Ért. 1904/5.

6. *Oktober.* Pester Lloyd 1868. okt. 6. r. sz.

Zum 6. Oktober. Pester Lloyd 1860. okt. 6. r. sz.

6 *Oktober.* Pester Lloyd 1905. okt. 6. r. sz.

A KOLOZSVÁRI EGYETEMI KÖNYVTÁRBAN TALÁLHATÓ ARADI PERIODIKÁK.

(1961-ben, néhai Tóth Kálmán szívességéből, állítottam össze)

1. *Alföld.* 1861-1896.H.449.
2. *Általános Tanügyi Közlöny.* 1879-1886.
3. *Apărarea Națională.* 1929-1933.
4. *Arad.* 1863-1865.
5. *Arader Zeitung.* 1923.1940.
6. *Aradi Fáklya.* 1920-1925.
7. *Aradi Friss Újság.* 1923-1940.
8. *Aradi Hírlap.* 1922.
9. *Aradi Közlöny.* 1923-1940.
10. *Aradi Kurír.* 1925-1927.
11. *Aradi Magyar Újság.* I. évfolyam.
12. *Aradi Magyarság.* Politikai hetilap. 1930-1931. P.1388.
13. *Aradi Színpad.* 1923-1938.
14. *Aradi Újság.* 1923-1940.

15. *Aradul*. Organ al Asociației Invățătorilor din Arad. 1-2.1930-1932. (P.1372).
16. *Ardealul*. 1934-1940.
17. *Bravo*. 1933.
18. *Credința*. 1940-1943.
19. *Curierul*. 1931-1940.
20. *Curierul Sportiv*. 1938.
21. *Cuvântul Ardealului*. 1926-1927.
22. *Deșteptarea*. 1946-1948.
23. *Drapelul*. Informatorul plugarului. 1934-1940.
24. *Drapelul*. Ziar independent. 1940-1945.
25. *Ecoul*. 1925.
26. *Erdélyi és Bánáti Háztulajdonosok Lapja*. 1923-1925.
27. *Erdélyi Friss Hírek*. 1932.
28. *Erdélyi Friss Újság*. 1923-1940.
29. *Erdélyi Hírlap*. 1924-1936.
30. *Erdélyi Ipar*.
31. *Erdélyi Magyar Színpad*. (Aradi Színpad=Délvidék).
32. *Erdélyi Sport*. 1923-1927.
33. *Esti Újság*. 1927-1940.
34. *Familien-Blatt. Roman-Zeitung*. I.évf. 1929.
35. *Flacăra Roșie*.
36. *Flamura Roșie*. 1952.
37. *Friss Újság*. 1923-1940.
38. *Frontul de Vest*. 1937-1942.
39. *Frontul Românesc al Aradului*. 1935-1938.
40. *Füles Bagoly*. 1923. (3336).
41. *Gazeta Antirevizionistă*. 1934-1935.
42. *Glasul Satelor*. Gazeta Partidului Țărănesc. 1922.
43. *Granița Liberális* 1944-1946.
44. *Granița Liberális*. 1937-1938.
45. *Gura Satului*. 1871-1879.
46. *Hétfő Reggel*. Hetilap. 1930-31.
47. *Hírlap*. 1940.
48. *Înainte*. 1934-1938.
49. *Jövő*. Szerk. Matájsz Péter. I. évf. 1929.
50. *Jövő*. 1945.
51. *Képes Újság*. 1926-27.

52. Keresztretjtvény Újság. 1928.
53. Kis Újság. 1932.
54. Liberalul. 1945.
55. Libertatea Poporului. 1944-1945.
56. Magyar Szó. 1930.
57. Magyar Újság. 1924-1930.
58. A Nap. 1931-1932.
59. A Nap. 1929. (június-augusztus.15.) (40 száma jelent meg)
60. Patriotul Sportiv. 1947.
61. Reggel. 1930.
62. Reggeli Újság. Hétfőnként jelent meg Hetilap 1928-1929.
63. Renașterea Română. 1929.
64. Rendkívüli Újság. 1930-1940.
65. România Democrată. Partidul Național Țărănesc 1945
66. Sentinela. 1929.
67. Sentinela Aradului. 1922.
68. Solidaritatea. 1922-1923.
69. Sport Újság. 1933-1936.
70. Știrea. 1931-1944.
71. Țărănismul Românesc. 1937-1938.
72. Timpul. 1931.
73. Timpul Provinciei. 1937-38.
74. Timpul Transilvaniei. 1941-1946.
75. Tribuna. 1904-1912.
76. Tribuna Aradului. 1923.
77. Tribuna Noua. 1924-1930.
78. Tribuna Poporului. 1897-1903.
79. Tribuna Română. 1943-1944.
80. Új Hírek. 1929.
81. Vidéki Sport. 1923.
82. Virradat. 1928-1930.
83. Voința Poporului. 1923-1932.
84. Volks-Blatt. 1935-1944.
85. Aradi Évkönyv. 1926.
86. Bravó! 1933-1938, 1940-42.
87. Pagini literare. 1916.
88. Piatra de Hotar (la, rezerva). P.1567.

A ROMÁN TUDOMÁNYOS AKADÉMIA (BUKAREST) KÖNYVTÁRÁBAN TALÁLHATÓ ARADI PERIÓDIKÁK JEGYZÉKÉBŐL

(Dörner Egon muzeológus jegyzetei alapján)

1. *Orizonturi Noi*. 1945.
2. *Pacea*. 1933-40.
3. *Papagály*. Szatirikus riport-és vicclap. 1936.
4. *Pasul Nostru*. Revista lunară de tehnică și literatură.
5. *Ez Arad*. 1936-1939.
6. *Farul Creștin*. Ed. De I. Cocut. 1934-1941.
7. *Călăuza Școalei Duminicale*. 1925-1928.
8. *Dorul Nostru*. Revista elevilor de la școalele secundare arădene. 1937.
9. *Facla*. Revista satirică și de reportaje. Red. Sárğa Ladislau. 1941.(1. nr.)
10. *Gazeta Filmului*. Nr. 1.1937-Nr.2.1938.
11. *Glasul Domnului*. Vestitorul parohiei ortodoxe din Arad. Ed. De C. Turicu. Nr.1-4.1928-1931.
12. *A jó háziasszony naplója*. 1937.
13. *Iffúság*. Ed. De Imre W. Vértes. Nr. 1. 1922.
14. *Înnoirea*. Ed. De Tiberiu Vuia. Nr. 1. 1937-38., nr. 2. 1938-39. nr. 3. 1939-40.
15. *Kimondom*. (1934,35/3, 1936-37).
16. *Litera*. Ed. Faur George. Pajiste. Nr. 1. 1938. Nr. 2.1939.
17. *Literatura*. Beszámoló a szellemi életről. Nr. 2. 1927.
18. *Călăuza*. Supliment la revista „Farul Creștin” (1935-1940).
19. *Carmuitor*. Supliment la revista „Pacea”. 1935.
20. *Lumina. Tineretului*. Organul Tinerimei și Societatea Sft. Gheorghe. Nr. 2-5. 1935-1938.

21. *Mana zilnică*. Foaie pentru citirea zilnică a Bibliei. Nr. 1-4. 1936-37.
22. *Năzuința*. Revista Asociației corpului didactic din Arad. Nr. 1. 1923.
23. *Școala Primară*. Organ de informațiuni a inv. din revizoratul Aradului. Ed. Simion Albu. Nr. 3. 1923, Nr. 4. 1924.
24. *Străjerul*. Revista de propagandă națională. 1933.
25. *Színház*. Ed. De Gonda Ernő. Nr.2. 1922.
26. *Színházvilág*. Ed. De Salgó Pál. Nr. 1. 1928, Nr.2.1929
27. *Társaság*. Nr.6. 1940.
28. *Universal Courier*. Revista filatelică pentru relațiuni de corespondență și de schimb. Nr. 1. 1935, Nr. 2. 1936.

Rejtélyek a történelemből

1. Róma lángokban

Talán mindenki ismeri K. Pilotynak (1826-1886) a híres képét: Néró, fején babérkoszorúval, kezében lanttal, az égő Rómát nézi, és Trója pusztulásáról énekel... Maga a kérdés – a szörnyeteg császár képes volt-e ilyesmire – az ókor óta foglalkoztatja a kutatókat.

I. sz. 64. július 18-án, éjjel, óriási tűzvész támadt. A jobbára fából épült házak – bár a városi tűzörség derekasán dolgozott – elhamvadtak. A város hét régiója, vagyis negyede esett áldozatul a katasztrófának.

A császár a szerencsétlenség idején Antiumban tartózkodott. A tűzvész hírére Rómába sietett – és, egyes történétírók szerint, igyekezett a szerencsétlenül jártakon segíteni. Tacitus ókori történétíró szerint éppen akkor érkezett, amikor már palotája is égett. A történétírók feljegyezték, hogy minden kíséret nélkül járta a tűzsújtott városnegyedeket.

Röviddel a borzalmas csapás után szárnyra kelt az a hír, hogy a várost a császár parancsára gyújtották föl. S ugyancsak azt is híresztelték, hogy tragikus hősnek öltözve Trója veszedelmét énekelte.

Tacitus nem hiszi, hogy ez megtörtént. Más történétírók – így Suetonius és Dio Cassius – erősen állítják. Az előbbi szerint egy görög verssor sugallta a borzalmas „ötletet” a gonosztevő császárnak. Eszerint valaki azt mondta: „Ha én meghaltam, a világot eméssze fel a tűz” Erre a császár – ugyancsak görögül – azt válaszolta: „Sőt, amíg én élek” Ezután rendelte el, hogy gyújtsák fel a várost.

A tűzvész nyomán kialakult keresztényüldözést is összefüggésbe hozták az elemi csapással.

Néró borzalmakkal teli uralma napjainkig foglalkoztatja a történétírást. Az anyagyilkos, kapzsi, örvöngő fenevad személyiségét egyes kutatók abból magyarázzák, hogy családjában örökölt elmebaj

lappangott. Néhány modern író – így Kosztolányi Dezső is – a „császári ripacs”, a tehetségtelen költő és színész lelkialkatából próbálja magyarázni gaztetteit. Az első, aki „védelmére” kelt, a humanista Cardano, aki 1640-ben *Neronis encomium* (Néró dicsérete) címmel szerkesztet furcsa „magyarázatot” hőséről. Latour de Saint-Ybars (1867) francia kutató szerint csak az „ellenségei” hirdették, hogy vadállat volt.

Akadtt olyan magyarázata is Róma felgyújtásának, aki szerint a „finom ízlésű” cézár az ósdi városnegyedektől és egészségtelen bérkaszárnnyaktól így akarta „megszabadítani” a fővárost. Történelmi tény, hogy a maga számára az Esquilinuson csodálatos márványpalotát építtetett. Esztelen építkezései valósággal csődbe jutatták a birodalmat. S ezzel hozzák összefüggésbe keleti – valójában „fosztogató” – utazását. A kiürült államkincstárat igyekezett megtölteni – és közben „művészi” szenvedélyeinek is hódolt. Görögországban ezerszámmal „nyerte” a babérkoszorúkat ének- és táncszámaival. De fellépett circuszi játékokban is.

A minden borzalmat felülmúló kegyetlenségeket kieszelő császárt azonban a modern történettudomány is „fölmenti” Róma felgyújtásának vádjá alól.

2. Kleopátra kígyója

Az ókori Egyiptom híres királynőjéről számos történelmi mendemonda kering. Plinius mondja róla a következőt, a *Historia naturalis* c. művében: a szépségéről és eszeveszett pazarlásáról ismert királynő fogadott Antoniusszal, hogy egy ültében tízmillió vacsorát eszik. Előhozatta ritka szép, igazgyöngy fülbevalóját. A drága ékszert ecetben föloldotta és megitta. Azt mondják, hogy csak a fél pár fülbevalót „itta meg”. Mert a döntőbíró, Lucius Planeus, Antonius egyik alvezére, „győztes”-nek jelentette ki Kleopátrát, és így a másik fél függő megmenekült. Ez az anekdota már az ókorban több cáfolóra talált. Egyikük szerint az eszes királynő nem volt ennyire tékozló... A másik cáfolat (Lancelotti 1636-ban megjelent művében) szerint: az ecetnek forrónak és erősnek kell lenni – egyébként a

folyamat órák hosszat tart. S – teszi hozzá az olasz kutató – a finnyás királynő bizonyára nem ivott meszes ecetet...

A történelemtudományt talán az ókor óta izgatja Kleopátra halálának rejtélye. Az egyiptomi pápaszemes kígyót (tudományos nevén Naja haje Merr) a királynő kígyójának is nevezik.

Plutarchos szerint Kleopátra az áspis mérgét halálra ítelt rab-szolgánként próbálta ki. Rabirius ókori író szörnyű dolgokat ír eme „kísérletekről”. A kígyómarta Kleopátrát megénekelte Horatius és Propertius is. A világirodalom nagyjai közül Shakespeare is úgy tudja, hogy a kígyóméreg veszejtette el Antonius és Caesar szerelmesét.

A modern kutatók közül Georges de Chateau-Renard (1846) részletesen cáfolja a kígyó-históriát. Szerinte a királynő gyorsan ölő mérget vett be, és ugyanígy pusztultak el udvarhölgyei is. A kortárs történétírók szerint Kleopátrát halva találták, két udvarhölgyét meghaldokolva. Plutarchos feljegyezte, hogy Augusztus diadalmenetében képet vittek: a királynőt ábrázolta, karján tekerőző áspiskígyóval.

3. „Johanna papissa”

Alig van olvasó ember, aki ne találkozott volna a „Női pápa” történetével. Ez a talán legtipikusabb történelmi mendemonda a középkor óta kísért és foglalkoztatja a kutatókat.

A „pápaasszonyt” (latinul papissa) hol német, hol angol eredetűnek mondják. A Guilberta névre hallgató, tehetséges kislány a fuldai apácakolostorban nevelkedett. Tizenéves korában megszökött egy angol szerzetessel, és Görögországban kalandozott. A rendkívül tehetséges kalandornő Athénban filozófiát és teológiát tanult. Titokban visszakerült Rómába, és kiváló professzor lett. Senki nem tudta, hogy „hölgy”. A pápai udvarba is bejutott, és 885-ben, VIII. János néven, pápává választották.

Es most következik a megdöbbentő része a történetnek. A női pápa egy körmeneten összeesett – és vajúdni kezdett. A szülésbe belehalt. Eddig az izgalmasnak mondható „Johanna papissa” története. A kutatókat elsősorban az foglalkoztatta, hogy honnan eredhet ez a nyilvánvalóan képtelen „rejtély”.

A forráskritika rendre megvizsgálta a történet forrásait.

Ismeretes, hogy a középkori krónikások nem különösebben tisztelték az „eredetiség” fogalmát. Egymás műveiből a legképtelebb részeket is átmásolták a saját munkájukba. Így vándorolt egyik „forrás”-ból a másikba a „nőpápa” pikáns története.

A legrégibb „forrás” Anastasius vatikáni könyvtárőrnek, a női pápa kortársának krónikája. A hiba ott van, hogy Anastasius műve CSAK 1602-ben jelent meg nyomtatásban. A monda akkor már vidáman tenyészett, és vándorolt egyik krónikából a másikba. Említi az asszonypápát a XI. században Martinus Scotus, frisingeni Otto pedig a XII. században, de ír róla viterkei Godofréd és a XIII. században a lengyel tropauai Márton. Egyesek szerint ennek az utóbbinak a munkájából terjedt el világszerte. Mabillon (1685-ben) azt írja, hogy a rejtélyes nő szobrát is látta...

Később, polémikus éllel, számos szerző felhasználta ezt az un. „pápamesét”. Első cáfolója (1588-ban) a francia Florimond de Raemonnd.

Tudományosan 1863-ban tisztázta Döllinger német professzor. Szerinte a pápa koronázásának szertartása és az ezzel kapcsolatos körmenet a gyökere a dúsan burjánzó mendemondának. A szertartáskor az új pápa egy római eredetű rózsaszínű márványszékre ül. A szék ülőkéje lukas. (Valamelyik ókori fürdőben használhatták.) Innen ered az a balhiedelem, hogyhogy az új pápa „nemét” vizsgálják – Johanna óta... A körmenetben egy bizonyos utcát, ahol gyermeket tartó női szobor állott, elkerültek. A nép hiedelme szerint, azért, mert ez „Johanna papissa” szobra... Valójában a körmenet útját rövidítették meg. A szobor pedig római istenszobor volt, semmi köze a női pápához.

Az emberek dúsan virágzó képzelete ezeket összekapcsolta a krónikások meséjével és évszázadok alatt kialakult „Johanna pápanő” csiklandós története.

A múlt században aztán a történettudósok véglegesen megcáfolták a történetet, de azért időnként, mint történelmi kuriózum, újra fel-feltűnik Johanna papissa meséje. Állítólag az egyik nyugati egyetem ma is pénzzel jutalmazza azt, aki bebizonyítja, hogy VOLT vagy ÉLT. Ez azonban ugyanúgy csak „rejtély”, mint a fenti történet.

4. Lobog a máglya

A történelmi „rejtélyek” különössége, hogy véglegesen soha nem zárulnak le. Szinte minden évtizedben újraélednek és új „fattyúhajtás”-sal gazdagodva burjánoznak tovább. Így történik az „Orleansi szűz”, Jeanne d'Arc esetében is. A domrémyi parasztlány, a százéves háború idején, különös jelenésekre és sugallatokra hallgatva fegyvert fog a hódító angolok ellen, és győzelmet győzelemre halmozva VII. Károlyt Reimsben királlyá koronázzák. A harcot, a népi tömegek fegyveres fölkelésére alapozva, tovább folytatja, és Párizst szeretné bevenni Compiègne-nél megsebesül, és angol fogságba esik.

Életét ettől kezdve át- meg átszövi e legenda. Az angolok mint „boszorkány”-t kezelik. Csatlósuk, az angolbarát püspök Pierre Cauchon, az inkvizíció segítségével halálra ítélteti és Rouen-ben, Normandia fővárosában, máglyán elégetik. (Ezt a középkor nagy kritikusa, Villon is megénekelte a „jó lorraine-i leány”-ról.) A király a per idején gyáván viselkedett.

Már Johanna halála után lábra kapott az a mendemonda, hogy a szűzet nem végezték ki, hanem megszökött, és szülőföldjén bujdosott.

Napjainkban Maurice David-Dornac francia kutató, több éves kutatómunka alapján, azt állítja, hogy Jeanne d'Arc valóban megszökött az angoloktól, és – férjhez ment, s még tizennyolc évig élt.

A megoldott „rejtély” érthetően nagy feltűnést keltett. Dornac művében azt mondja, hogy a hős leányt „támogatói” megszöktették. Helyette egy „közrendű” boszorkány lépett a máglyára. Johannát – titkos folyosón – kicsempészték, és utána férjhez ment Robert des Armoises grófhhoz. Eddig Dornac szenzációs felfedezése.

Ez a „szöktetési” jelenet nem új a „Szűz”-ről szóló kb. három-ezer kötetes szakirodalomban. Legutóbb, 1889-ben Lesigne történetíró *Egy legenda vége* c. művében foglalkozott vele. A hiba ott van, hogy mindkét kutató összekeveri az igazi Jeanne d'Arcot az egyik ál – Johannával. Ez a „Szűz” halála után öt esztendővel tűnt fel, és azt híresztelte magáról, hogy sikerült megszöknie ellenségei börtönéből. 1440-ben azonban az ál-Johannát elfogták, és a Párizsi bíróság meg-

seprűzésre és pellengérre ítélte – csalásért. Ezután Metzbe került és „jó partit” csinált, mert férjhez ment Armoises grófhöz.

Ez a legenda a Sermoise családban ma is él. Dornac a „családi hagyományt” is felhasználja szenzációhajászó munkájában.

A valóság az, hogy Johanna perének minden jegyzőkönyve és hiteles okmánya fennmaradt. Máglyahalálát a komoly történettudomány soha nem vonta kétségbe. A halála után fellépett négy-öt csalóval is terjedelmes szakirodalom foglalkozik. Így hát Dornac csak „fölmelegítette” a múlt századi „rejtélyt” és tetszetős tálalásban újraközölte. Mindez azonban Jeanne d' Arc históriájának nem árt, sőt a tapasztalat szerint, egy-egy mendemonda cáfolata mindig elősegíti a történeti igazság érvényesülését

5. Az átkozott asszony

Nádasdy Ferencné, Báthory Erzsébet, az „Átkozott asszony” titokzatos élete évszázadok óta foglalkoztatja a kutatókat.

Báthory Erzsébet 1575 táján ment feleségül Nádasdy Ferenchez. Házassága – korabeli feljegyzések szerint – tíz évig meddő volt. A „várúrnő” ideges főfájásban szenvedett. Mint négy gyermek anyja, 29 évi házasság után, 1604-ben jutott özvegységre.

Mikor kezdődött szörnyű betegsége, a kutatás nem derítette ki. De még férje életében. Magyarai István, az irodalomtörténetből ismert hitvitázó, író, udvari prédikátor, megróttá gonoszságáért. Ti., hogy már két leány halt meg kegyetlensége miatt Az „úrnő” megfenyegette Magyarit. „Szörnyű” tulajdonsága, vagyis, hogy szolgálóit kínoztta, illetve kínoztatta, az évek multával csak fokozódott.

Báthory Erzsébet udvarából minduntalan temettek. A halott mindig fiatal lány volt. (A kor szokása szerint a kisebb nemesek az úrnőhöz adták „tanulni” lányaikat. Az „udvar”-nál házimunkát, modort stb. tanultak.)

S bár jó tíz évig „garázdálkodott”, a feudális „igazságszolgáltatás” szemet hunyt a dúsgazdag és előkelő várúrnő „esetei”-nek hallatára. A környékről, ahol megjelent, a lányok, a fiatalasszonyok megszökdöstek. A várból ti. élve nem került senki vissza. Borzalmas históriák keringtek a várbeli „ládá”-ról, ahova az elhunytat helyezték.

Báthory Erzsébet utazásai alatt a kíséretében levő lányokat éjszakára megláncoltatta. Följegyezték, hogy szolgálóinak arca, keze csupa seb volt. Az utazás közben elhunytakat titokban éjjel, ismeretlen helyen elföldelték.

Végre 1610 tavaszán, királyi parancsra, hivatalos vizsgálatot indítottak. Az „átkozott asszony” több mint 300 szerencsétlen leányt és asszonyt pusztított el. A fennmaradt tanúvallomásokból a gaztettek és borzalmak leírhatatlan képe tárul elénk. (Supka Géza tette közzé a vérfagyasztó dokumentumokat). Áldozatait gyakran jeges vízzel locsoltatta. (Ezt festette meg híres képén Csók István)

A nádor személyesen tartóztatta le a szörnyeteget és cinkosait, Jó Ilonát, Szentes Dorottyát, valamint a „rút törpét”, Újvári Jánost.

A cinkosokat rövid tárgyalás után borzalmas kínok között kivégezték. Az „úrnőt” előkelő rokonai megmentették a vérpadtól, de holtig tartó rabságra vetették. Várában befalazták, és egy kis ablakon keresztül élmezsezték.

A keringő mendemonda azt is tudni véli, hogy az örült nő szobájában „vasmenyasszony”-t tartott. Ez a kínszerszám érintésre kést lökött ki magából, és a szerencsétlen lényt halálra sebezte.

A történetírókat máig is foglalkoztatja, hogy mi vitte Báthory Erzsébetet e borzalmas tettekre. Első „életírója”, Thuróczi László szerint mérhetetlen hiúsága. Babonásan hitte, hogy az embervér megfiatalítja. A mai kutatók szerint az örülség egy fajtájában, szadizmusban szenvedett.

6. Casanova

A „velencei ólomkamrák”, pontosabban az „ólombörtön” nevének hallatára sokaknak vacogott a foga az elmúlt századokban. A büszke velencei köztársaság záratta ide ellenfeleit, illetve azokat, akiket a félelmetes „tízek tanácsa” javasolt „elkülönítésre”. A hírhedt börtön tulajdonképpen a dózse palota padlása. A teteje ólomlemezekkel fedett. Erről kapta a nevét. Valójában politikai börtön volt.

„Halhatatlanná” egyik világhírű rabja, Giovanni Giacomo Casanova de Seingalt (1725-1798) tette. Ez a rejtélyes kalandor a maga korában nem szerelmi történeteiről volt híres, inkább kártyacsatáiról

és jó pénzért adott „bizalmas értesülései”-ről. Egész Európát bekalandozta, végigszelhámoskodva. „Pályája” a szökésével kezdődik. 1756-ban az inkvizíció a Dózse palota börtönébe juttatja.

Casanova emlékirataiban azt mondja, hogy „szabadgondolkodó” voltaért került ide. Egyes kutatók véleménye szerint inkább el-lenséges hírszerzőként került gyanúba. Furfangos módon, alagutat ásva a szomszédos cellába, a tetőn keresztül megszökik. Mindenfele megfordul, és ekkor válik a szerelmi történetek „hőisévé”. Nevét és izgalmas kalandjait ügyes tollal ő maga írja meg sokkötetes *Emlékirataiban*. De minden nevesebb – és tegyük hozzá jó pénzű – kortársa tőle magától szeretné hallani szökése történetét. Mint minden kalandor, Casanova is kitűnő előadó.

Emlékiratainak számtalan változata van forgalomban. Az eredeti kéziratot –száműzőtként – az öreg kalandor írta.

Nevetségesen hiú lénynak mutatkozik önírásaiban. Sokszor kicsinyes és bosszúálló, de egy újabb kaland mindent feledtet.

Világszerte hatalmas irodalom foglalkozik személyével és írói munkásságával. A történelemtudomány újabban, levéltári adatok alapján, igyekszik megrajzolni az „igazi” Casanova emberi és emlékirói arcát.

7. Cartouche

Néhány évvel ezelőtt a mozilátogatók sokáig nem tudták elfelejteni az izgalmas francia kalandfilmet, Cartouche „fordulatokban” bővelkedő életéről. A történettudományt jó kétszáz esztendeje foglalkoztatja ennek a tréfás zsványnak nem egy viselt dolga.

1721. október 15-én lázban égett Párizs. Kávéházakban, színházakban s az utcákon egyébről sem beszéltek, mint hogy a hírhedt bandita, Cartouche horogra került. A kor neves újságírója, Barbier, lapjában részletesen beszámolt a haramia elfogatásáról. A furfangos bűnöző évekig járatta bolondját a tehetetlen feudális hatóságokkal, de végül is bandájának egyik tagja elárulta. Letartóztatására 40 darabontot vezényeltek ki. Cartouche, ágya mellett hat töltött pisztollyal, az „igazak” álmát aludta, amikor benyomultak üldözői. Rövid dulakodás után ártalmatlanná tették. A legszigorúbb párizsi börtönbe került.

Alakja köré már eddig is valóságos mondakör fűződött. A tudatlan babonás emberek „boszorkánymesternek” tartották. Állítólag letartóztatásakor azt mondta, hogy nem sokáig marad a börtönben. Valóban, szabadon maradt társai megkísérelték, hogy megszöktessék. Ettől kezdve megbilincselve cölöphöz láncolva őrizték.

Az életéről a korabeli újságok fantasztikus híreket röpítettek világgá. Kihallgatásakor fény derült „rejtélyes” életére.

Igazi neve Jean Bourguignon volt Állítólag egy ideig zsoldos katonaként szolgált. Minden valószínűség szerint ezredétől megszökött. Ekkor vette fel a „Cartousche”, azaz „töltény” nevet.

„Működése” a XIV. Lajos uralkodása utáni időszakra, az un. Régenség éveire esett. A meglazult közbiztonság valósággal kedvezett a zsiványoknak. Cartousche néhány év alatt túltett valamennyi „kortársán”. Gaztetteit nem annyira erőszakosan, mint inkább felfüggyel, ravasz csellel hajtotta végre. Így öreg angol arisztokratának maszkírozta magát, és míg jó modorával valósággal elbűvölte az egyik magas rangú miniszteri hivatalnokot, emberei kifosztották a lakást. S utána, gúnyos levél kíséretében, az ellopott ezüst evőeszközök helyett olcsó cinkanalakat küldött a dühöngő károsultnak. Vagy: az egyik előkelő házba a kürtön, illetve a kandallón keresztül mászott be, s a hűledező háziasszonyt arra kényszerítette, hogy a kapuig kísérje. Így a lesben álló üldözők azt hitték, hogy az úrnő valamelyik előkelő vendégét kísérte ki.

Börtönében mit feljegyezték, a gázfickó kedélyesen viselkedett. A feudális arisztokráciára jellemző cinizmus Cartousche esetében is megmutatkozott. A legmagasabb körökhöz tartozó férfiak, és tegyük hozzá, dámák, „látogatták” meg a hírhedt útonállót. Följegyezték a régenskor történetírói azt is, hogy a legelőkelőbb kegyencnő, Grisette-nek álcázva, nézte meg a nem éppen vonzó férfiszepségnek mondható gazembert.

Pöre nem húzódott sokáig. Kerékbetörésre ítélték. Előzőleg azonban kínvallatásnak vetették alá. A korabeli krónikások szerint miért, miért nem, eltekintettek a „himbálástól”. A spanyolcsizmát, „egészen a nyolcadik ékelésig”, bámulatosan tűrte.

Vallani azonban nem akart. A bíróság vele együtt még hat társát ítélte halálra. Érdekes eset történt a kivégzéskor. A félelmetes bandita, mikor megtudta, hogy nem társaival együtt végzik ki, valómástételre jelentkezett. Az ítélet végrehajtását másnapig

felfüggesztették. A keménylegény megtört, s bár vallomása jelentéktelen volt, csak másnap reggel került a Greve-térre.

Egész Párizs ott szorongott, hogy a keréketörést szemlélje. A vasrúd tizenegyszer sújtott le Az erős szervezetű bűnöző még ezután is percekig élt.

S most következik a „népszerűség”. Néhány nappal kivégzése után a párizsi színházakban már két darabot is játszottak a rablóvezér életéről. A színészek alakítása „pontos” volt, mert ketten is felkeresték, míg élt börtönében és maga „simította” a kiejtésüket és „csiszolta” alakításukat

Néhány évtizeddel később pedig a nagy francia forradalom elseperte a Cartoucheokat, és beteges lelkű csodálóikat.

8. Capet halála

XVI. Lajos szerencsétlen szökési kísérlete után az uralmon levő girondisták elhitették a közvéleménnyel, hogy a királyt „elrabolták”, „megszöktették”, s noha már elhangzott olyan vélemény, hogy XVI. Lajost el kell kergetni, csak az augusztus 10-i események után határozták el a királyság megszüntetését. Az eseményeket sürgette a forradalmi Franciaország ellen állást foglaló külföld beavatkozása is. A braunschweigi herceg hírhedt kiáltványa – „Párizst a földdel teszi egyenlővé” – elkeserítette a hazafiakat. A királyt családjával együtt a Temple-ben őrizték. És ettől kezdve foglalkoztatja a rejtélyek kutatóit a „király pere”, vagy, ahogy a forradalmárok nevezik, „Capet Lajos” pere. Történelmi tény, hogy Danton meg akarta menteni a trónjától megfosztott uralkodót. Természetesen mendemonda, hogy pénzt kapott volna ezért. Egyszerűen Danton a királyságot megszüntnek tekintette, és mint embert, sajnálta Lajost.

Az államvezetésben akkor még igen erős girondi képviselők egy része is – titokban – a király megmentésén fáradozott. A pert megelőző időszakban súlyosan esett latba, hogy megtalálták a király titkos vasszekrényét. Ebben tucatszámra voltak a király „árulását” bizonyító irományok. Így nagy felháborodást keltett, hogy XVI. Lajos az emigránsokat anyagilag támogatta. Az előkerült titkos okmányok súlyosan kompromittálták az udvart és az uralkodót.

A jakobinusok határozottan a monarchia ellen és „Capet Lajos” ellen foglaltak állást. A vidék jakobinusai is királyellenes flyamodványokkal ostromolták a nemzetgyűlést.

1792. december 11-én „Capet Lajos polgár”-t megidézték a konvent elé. Santerre, a nemzetőrség főparancsnoka és Párizs polgármestere kísért a törvényhozók elé. Inkább jómódú polgárnak látszott – mondják a kortársak. De méltóságteljesen viselkedett. Védekezése, a feltett kérdésekre – annál szánalmasabb volt. Megpróbált az alkotmány adta jogaival védekezni, és a vasszekrényt letagadta. A konvent vád alá helyezte a volt királyt, és megengedte, hogy jogi védelméről gondoskodják. A pert a közvélemény rendkívüli érdeklődése kísérte. A sajtó akkor vált a közhangulat rányitójává. Egyedül Párizsban száznál több lap jelent meg. A második kihallgatáson a védőügyvédek is előterjesztették anyagukat. A király ismét tagadta a vasszekrényt, és a közben előkerült kulcsokat „sem látta soha”.

A konvent viharos vitái csak ezután következtek. A király „titkos barátai” – ahogy a közvélemény nevezte őket – zseniális fogást eszeltek ki. Meg akarták szavaztatni a néppel – bízva a még erős monarchista felfogásban, – hogy milyen büntetést szabjanak a királyra. A jakobinusok, különösen Robespierre, elvetették ezt az indítványt. Közben a hős Dumouriez tábornok is megpróbált a király érdekében közbenjárni. Az angol kormány tartózkodott a beavatkozástól, a spanyol udvar a király szabadon bocsátását követelte. A konvent háromszor szavazott a király perében. Az utolsó, a „büntetésről”, megdöbbentő volt. A szavazatok összességét tekintve – valóban – egy szavazattöbbséggel ítélték halálra Capet Lajost. (Ezt később a királypártiak fel is használták a forradalom ellen!) A történelmi rejtélyek kutatói a kivégzés körül is számos mendemondát fedeztek fel. Az ítélet végrehajtásának napján, 1793. január 21-én, egész Párizs fegyverben volt. A „Forradalom”-terén felállított nyaktilót erős katonai osztagok fogták körül. A király beszédet akart intézni a tömeghez (A királypártiak szerint, ha meghallgatják, biztos kiszabadítják hívei...) A parancsnokló tábornok azonban megverette a dobokat – és ezek pergése elnyomták Lajos szavát.

A rejtélyek kutatói máig találgatják, hogy ki parancsolta a dobosoknak, hogy fojtsák el a király beszédét. Egyesek szerint XV. Lajos és egy táncosnő fattya volt a parancsnokló tiszt. Mások szerint XVI. Lajos egyik „hűtlen” nemes apródja – bosszúból pergette meg a

dobokat. A legvalószínűbb azonban, hogy Santerre főparancsnok maga parancsolta meg.

Félelmetes a kivégzésről felvett jegyzőkönyv. Benne van, hogy a kivégzett fejét felmutatták a népnek... (Sőt, a hóhérsegédek, amikor a vérpadot leseperték, a véres seprűt a népre „preckelték”... A tömeg zsebkendővel felfogta a „zsarnok véré”... Ezek a borzalmas kendők ma is láthatók a Carnavalet múzeumban.)

A történelem azóta sok ezer könyvben és tanulmányban dolgozta fel „Capet Lajos” történetét. Saboul Andre, napjaink neves francia marxista történétírója, *XVI. Lajos pere* című művében Lajost, az embert, felmenti az ellene felhozott vádak alól, és azt mondja, hogy elődei bűneiért kellett lakolnia.

9. „Esőisten siratja Mexikót”

A világ figyelme Mexikó felé fordul ebben az esztendőben. Hetekig a világ valamennyi hírközlő szerve ennek az országnak az eseményeivel foglalkozik majd. A történelemtudományt már évszázadok óta foglalkoztatja a különös ország. Meghódítása a XVI. században a történelem egyik legérdekesebb és legkalandosabb vállalkozása volt. Mexikó meghódítása Hernandó Cortez, kasztíliai származású spanyol nemes nevéhez fűződik. A nemes hidalgó a salamancai egyetemen tanult, de kalandvágó természetét nem kötötte le sem a bölcsélet, sem a jogtudomány. A tengeren túl próbált szerencsét. Részt vett több kisebb expedícióban, és Kuba szigetén telepedett meg. Földbirtokot szerzett, és nagy vállalkozásra készülődött. 1519. február 18-án indult útnak alig ötszáz vitézével, tíz ágyújával és tizenhat lovával. Természetesen alig tudott valamit az új országról, melynek meghódítására indult. (Alkalmasint nagy szigetnek hitték a kor utazói.) Partraszállásuk nem ment simán. A rézbőrűek (akiket már akkor tévesen indiánoknak neveztek) megtámadták a spanyolokat. A tűzfegyverektől nem féltek eleinte, mert nem ismerték hatásukat. Viszont a lovasok láttára páni félelem tört ki az indián csapatokban. (Azt hitték, hogy a lovas afféle kentaur-szerű szörnyeteg.) S ha egy-egy lovag leesett lováról, még inkább féltek a „kettévált” szörnytől. A parti harcok során Cortez megtudta, hogy az őslakók egy ha-

talmas birodalom alattvalói. Császáruk, Montezuma a csodás Tenohtitlan-ban (a mai Mexico City) lakik – és népétől, a szörnyű bálványisteneknek, emberáldozatokat követel. A parti indiánok meghódoltak Corteznek, s mert ellenséges viszonyban voltak a központi hatalommal, segédcsapatokkal támogatták. A conquistadorok (Hódítók) elfogadták Montezuma meghívását, és elindultak a hatalmas birodalom fővárosába. („Anahuak”. Ez Mexico ősi neve, sokszorosa volt kiterjedésében és népességében az egész spanyol birodalomnak.) S itt kapcsolódik Mexikó történetébe a történelmi rejtély. Miért hívta a fővárosba Montezuma a hódítókat? A kutatók szerint félelemből. Ti. az azték mitológia szerint valaha már jártak szakállas fehér emberek az országban. A hitrege szerint, ha újra visszatérnek, elpusztul a birodalom. Montezuma talán a sorsot akarta megszelídíteni, úgy gondolta, inkább barátságot köt a „szakállas istenekkel”. Kik jártak Cortezék előtt Mexikóban, kérd. Valószínűleg a tenger félelmetes kalandorai, a vikingek. Belőlük lett az azték mitológia „szakállas fehér istene”. Cortez seregével bevonult az ország fővárosába. A csodálatos, csatornákkal átszelt hatalmas város elkápráztatta a hódítókat. Montezuma – a hagyomány szerint – fiává fogadta Cortezt. A császárt kémei pontosan értesítették a jövevényekről. Sőt, gyorsrajzolókat mindent le is rajzoltak. Az érdekes rajzokon csak a lovakat nem sikerült megörökíteniük, mert ilyet még soha nem láttak. Montezuma is valósággal izgatottan várta a lovasság felvonulását. Cortezék közben megtudták, hogy újabb spanyol sereg érkezett. Kuba kormányzója küldte Cortez elfogatására. A hódító csellel őrizetbe vette a császárt, és az új spanyol sereget a maga pártjára hódította. S utána következett talán a legborzalmasabb eseménye a mexikói kalandnak: Montezumát a saját népe megkövezte. Cortez ti. felszólította, hogy a serege szállása körül harci rendben felsorakozott aztékokat parancsolja vissza. A császár állítólag ekkor valami titokzatos jelt adott alattvalóinak, akik kő- és nyílzáporral feleltek. A nyilak mérgezetek lehetek, s a császár meghalt. A felkelt nép szétszedte a főváros hídjait, és elkezdett ostromot indítani a spanyolok megszállta templomerőd ellen. Cortezék vállalkozásának legborzalmasabb csapása, a „szomorú éjszaka” következett ezután. A hódítók kitörtek, majd a tengerparttól újra visszafordultak. Tengernyi vér és könny jelezte a hódítók útját. Néhány hónap alatt egész Mexikót meghódították, és fanatizmusukban elpusztították a nagyszerű azték kultúrát.

10. Semmi gyengeség, Danton

A történelem közel kétszáz esztendeje vitatja a két forradalmár államférfiú, Danton és Robespierre szerepét. Napjainkban, ahogy a marxista francia történétírók tudományosan bebizonyították Robespierre és a jakobinus diktatúra jelentőségét, újra felvetődött a kérdés, miért kellett az oroszlánfejű néptribunnak, Dantonnak a vérpadra lépnie.

A kérdést napjainkban a „Dantinista” francia történetírás a két államférfi egyéniségéből próbálta levezetni. Eszerint Danton vaskos, stentori hangú, vakmerő igazi forradalmi vezér volt. Himlőhelyes arcával, oroszlánsörényével, félelmetes szónoki készségével, mindenben ellentéte volt a száraz, visszavonult, közepes szónoki tehetséggű Robespierre-nek

Danton az Arcis-sur-Aube-i földműves családból származó ügyvéd, jóval a forradalom előtt, Párizsban próbált szerencsét. De hiába. A kisemberek ügyes-bajos dolgait intézte, de önálló irodája nem volt. A forradalom előtt a demokrata Dantonnak, egyik arisztokrata titkári állást kínált. A nép körében forgolódo ügyvéd így válaszolt: „Ön nem látja, hogy jön a lavina?” (ti. a forradalom).

A forradalom napjaiban egyik megalapítója a jakobinus klubnak. A „szeptemberi mészárlások” idejében – igazságügy miniszter. Majd – lángszavú beszédeivel – a honvédelem legfőbb szervezője.

Állítólag – és ezt perében említik is – meg akarta menteni a királyi családot, noha magának a királyságnak ellensége volt. A király perén nem volt jelen. Belgiumban időzött – kiküldetésben. Onnan küldte futárral „halálos” szavazatát.

Az „intézményesített rémuralom” idején, ellentétbe került Robespierre-rel. Danton „kegyelmi tanácsot” ajánl, vagyis, hogy a forradalmi törvényszék ítélete ellen ehhez lehessen fellebbezni. A jakobinus párt, miután hozzákezdett a konvent különböző frakcióinak felszámolásához, Dantont is perbe fogatta. Letartóztatása nagy megdöbbenést keltett. S történetében most kezdődik a rejtélyek egész sora. A néptribün nem sokkal letartóztatása előtt házasodott újra. Amint híresztelték – a vádpontok között is említették – a „nemzeti javak” kiürítésakor, jócskán megszédte magát. Való igaz, hogy

szenvedélyes szerencsejátékos volt, és környezetében nyüzsgtek a konkra leső szerencselovagok. A máig el nem döntött „rejtély”, hogy a király titkos vasszekrényében valóban voltak-e Danton nevére szóló utalványok.

Danton a tömegek körében rendkívül népszerű volt. Így a forradalmi törvényszék „nehéz helyzetben” volt. (Egyébként ezt a rendkívüli törvényszéket Danton alapította!) Mikor felolvasták a vádiratot, és a nagy forradalmárt „arisztokratá”-nak nevezték, megjegyezte, hogy ezt a tömegek, ismerve múltját, érdemeit – kacagva utasítják vissza. Arra pedig, hogy eladta magát az ellenségnek, az volt a válasza, hogy „Dantont nem lehet megfizetni”.

„Védőbeszéde” – töredékesen fennmaradt. Hangsúlyozta, hogy nevét minden forradalmi intézmény őrzi. S ő volna mérsékelt!

A per krónikásai feljegyezték, hogy öblös hangja a zárt ablakokon is kihallatszott a tárgyalóteremből. A törvényszék elnöke végül megvonta a szót tőle és társaitól – és halálra ítélték. Vele együtt ítélték halálra az ifjú forradalmi publicistát, Camille Desmoulins-t is. Másik társuk, Fabre Deglantine, a vígjátékíró, csak azon kesergett, hogy befejezetlen verses drámáját egyik vetélytársa bizonyára elplagizálja... Danton kacagott ezen, és azzal vigasztalta, hogy néhány napon belül nem lesz többé szüksége versekre... A törvényszék, hogy az elítéltek erkölcsi népszerűségét lerontsa, közönséges csavargókkal „vegyítette” ügyüket. Danton ez ellen felháborodottan tiltakozott.

A szemtanúk elbeszélik, hogy a nagyfejű, ragyás arcú Danton, bátran szembenézett a kiabáló tömeggel. Egyik kávéház teraszán volt barátja, a neves festő, David rajzolta a menetet és az elítélteket. Megvetéssel csak ennyit mondott: „Lakáj”.

A verpad előtt egyik társa meg akarta ölelni Dantont, a hóhér nem engedte. A halálra ítélt népvészér azt mondta: „Ostoba, azt úgy sem akadályozhatod meg, hogy fejünk a kosárban ne csókolóddzék!” Őt végezték ki utolsónak. Feleségét emlegette, majd előbb azt mondta, hogy „csak semmi gyengeség, Danton”, majd pedig azt, hogy: „Mutasd meg a fejem a népnek, megérdemli!”

A „rejtélyek” kutatói szerint a kivégzés helyére haladó „szállítmányt” (így nevezték a kordéra zsúfolt elítélteket!) Robespierre lakása előtt vitték el. Danton – állítólag – azt mondta volna: „Követni fogsz!”

11. A közvádló

Szinte alig akad valaki, aki a francia forradalomról olvasott, hogy ne találkozott volna ezzel a névvel: Fouquier-Tinville. A korabeli metszetekről szigorú tekintetű férfi néz ránk. Tollas kalapja, háromszínű öve ünnepélyessé teszi külsejét. A királypárti, majd később a dantonista történetírás vérivó szörnyetegnek ábrázolta a „közvádló”-t, azaz a forradalmi törvényszék első ügyészét. A történelemtudományt azóta is foglalkoztatja „Fouquier-rejtélye”. Milyen is volt ez a pikárdiaui származású, jól képzett ügyvéd, akinek a neve a jakobinus diktatúra idején egyenlő volt a borzalommal, kérd... A párizsi nemzeti Levéltár gazdag gyűjteményében sok ezer dokumentum szól erről a nem mindennapi történelmi személyiségről. Ezek alapján egyik életrajzírója, Alphonse Dunoyer érdekes képet rajzol a „közvádló”-ról Pontos kicsinyes hivatalnoknak ábrázolja. Látjuk, amint a Jóléti Bizottságtól megkapja a perbefogandók névsorát. Ezeket aztán gyorsított eljárással elítéli. A „rémuralom” napjaiban szinte csak egyféle ítélet lehetséges: a lenyakazás. A kivégzések nyilvánosak. Előbb a legforradalmibb negyedben, a Szent Antal külvárosban történtek. A Lakosság tiltakozik a mindennapos borzalmak ellen, és a guillotine-t kiviszik az egyik városkapu közelébe. Fouquier egyetlen kivégzést sem nézett végig. Reggeltől késő éjszakáig benn ül a hivatalában, és a periratokat tanulmányozza. Írnokait „gyorsabb munkára serkenti”. Perbeszédai – a királyi pár, a girondiak, Danton és még egy-két eset kivételével – szürke, meglehetősen lapos „elmeművek”. A „törvény” vakbuzgó alkalmazója. A „Prairial-i törvény” (1794. június 10.) a perrendtartást annyira leegyszerűsítette, hogy a vádlotaknak csak a személyazonosságát állapították meg. Fouquier tovább vezette a borzalmas gépezetet, és naponta összeállította a saját szavával „szállítmány”-nak nevezett kivégzendők csoportját.

Robespierre bukása után volt „gazdáit” is a vérpadra küldi. Utána néhány nappal letartóztatják. Pere több mint hetven napig tartott. A közvélemény csak most ismeri meg a „rémuralom” borzalma-
it.

Fouquier nem hagyja magát. Azzal védekezik, hogy „parancsot teljesített”. Hogy mindent Robespierre, Saint-Just és társaik rendelték

el. Arra hivatkozik, hogy csak a „törvényt” hajtotta végre. Iratcsomókat tanulmányoz, és tanúkat idézett meg. Pere – tanulságos volt. Felvonultak ellene, akik „véletlenül” megmenekültek a kivégzéstől. Így a fiú, aki helyett az apát (azonos névvel) végeztek ki. Találnak „névtelen” elítéltet. (Ezt a közvádló „sietséggel” magyarázza. Védekezését arra építi, hogy Danton haláláért most „bosszúból” varrnak mindent az ő nyakába. Bírái hagyják védekezni. A korabeli lapok megírják, hogy „bezzeg vele nem percek alatt végeznek, ahogy ő tette áldozataival”. A tárgyalások során rendkívül szemfüles, éles eszű. Ítéletét többször elhalasztják, de végül ő is a „Ledöntött trón”-ról elnevezett kapunál fölállított verpadra lép. A kortársak szerint: bátran halt meg.

„Titka” azonban ma is kísért. Vérszomjas fenevad volt-e, vagy pedig korlátolt hivatalnok. Kérd...

Fouquier „pedáns bürokrata” volt – és nagycsaládról, hét gyermekről kellett gondoskodnia. Ezzel is védekezett, hogy a „kenyerét féltette”. Bírái szemébe vágták, hogy „emberség”, „megbocsátás”, „könyörület” – teljesen hiányoztak a szótárából.

12. A Bastille titkai

A legújabb kor története 1789. július 14.-vel, a Bastille elfoglalásával kezdődött. Ezen a napon Párizs forradalmi tömegei rohammal bevették a város közepén álló félelmetes bástyaerősséget. (A neve is ezt jelenti!) A valaha királyi várnak épült erőd, tornyaival, felvonóhídjaival, félelmetes ágyúival ma már a nép győzelmét jelképezi a hűbéri királyság felett

Az erősség igazából félelmetes börtön volt. Ismeretes, hogy a nagy forradalom előtt érvényben volt az úgynevezett „elfogatóparancs”. Ez a pecsétes okmány, a király aláírásával, azt jelentette, hogy aki ellen kibocsátották, letartóztatásba került – és esetleg évekig itt felejtették. Az a mondás járta, hogy a „Bastille-ba mindenki bekerülhet, nem tudni miért, és ott raboskodhat, nem tudni meddig, és kiszabadulhat, de nem tudni, mikor”. (Akadt modern „védelmezője” a „lettre de cachet”-nak, Franz Funck Brentano személyében. A híres

francia történelemtudós szerint „szinte áldás” volt az elfogatás, mert így meggyorsult az igazságszolgáltatás. Sőt, mi több, egy-egy garázda arisztokratafiút tékozlásért szülei így bírtak „jobb belátásra”...)

A Bastille „elnyelte” az elfogottat, és esetleg soha többé nem került elő. Vagy esetleg éveket, évtizedeket töltött fogságban. Volt olyan fogoly, aki 35 esztendeig raboskodott a félelmetes falak között. Írók, röpiratszerzők (ezek az újságírás előfutárai!) gyakran kerültek ide. Meglakta Voltaire is, aki ettől kezdve vitriolos tollal irt az emberi szabadság lábbal tiprói ellen.

A zegzugos udvarokkal, kapukkal megszakított épületlabirintus foglyait származásuk és „bűnük” szerint helyezték el. Egy-egy kegyvesztett főurat kintről élelmeztek, és olykor barátait is fogadhatta. De volt az erődben örökre láncra vert fogoly és sötét, ablaktalan odúban fogvatartott is. Hír nemigen szivárgott ki a sok borzalmat látott falak közül, illetve mégis! Marquis de Sade (a szadizmus névadója), a katonatiszt-regényíró, rabsága idején „leleplezéseket” írt a börtön borzalmairól, és ezeket kijuttatva „hangulatot keltett” a feudalizmus szörnyűségei ellen.

Természetesen a komoly történetírás már régen megcáfolta azt, hogy „elfogatóparancsot”, jó pénzért, egyes udvaroncoknál, vásárolni lehetett. Sőt, azt is mondták, hogy egyes kegyencnők kitöltetlen, a király által előre aláírt parancsokkal rendelkeztek.

A forradalom vihara elsöpörte a borzalmas épületet. Lerombolták, és köveit – emlékként – széthordták az ország minden tájára. Helyére tábla került „Itt táncolnak” felirattal. (Minden évben az évfordulón szokásos az utcai tánc. Ezt egyesek erre vezetik vissza.)

De mi történt a Bastille irattárával, kimutatásaival, feljegyzéseivel? Jórészt még akkor szétdúlták, fölégették, szétszórták. A korabeli följegyzések szerint néhány nap múlva az utcai gyerkcökök nyaláb-számra árulták az összeégett, szétszagott irományokat.

Ezek egy része megmaradt, és alapját képezi a Bastille-ról szóló szakirodalomnak. Innen próbálják rekonstruálni, hogy kik és miért kerültek a „titkok házá”-ba. Kiviláglik – a megmaradt névjegyzékekből –, hogy elmebajosokat, sőt dühöngő örülteket is zártak ide. (Az elfoglaláskor is találtak néhányat. Furcsa, de az ostrom idejében alig volt rabja a „feudalizmus fellegrára”-nak.) Rengeteg a foglyok között a pénzhamisító és a „méregkeverő”. (Ez a XVII. században valóságos „ragály” volt...) A családi viszályok következtében is sokan kerültek

ide. A legtöbb név mellett ez olvasható: „felségsértés”. És a sok száz név mellett ez áll: „káros eszméket vall”. (Ebbe a kategóriába sorolták a feudalizmus ellen küzdőket!) Nem kevés az udvari cselszövések áldozatainak száma sem. A legborzalmasabb azonban az, hogy, hogy a legtöbb esetben nem állapítható meg, hogy a fogoly sorsa mi lett. A kutatók szerint azonban jóval kevesebb volt az „örökös rabság”-ban elhunytak száma, mint amennyit a jegyzékekből feltételezhetünk.

A forradalom láza éveiben, a Bastille borzalmairól írott röpiratok egy része természetesen eltúlozta a rémségeket. A mai „Bastille-kutatás” jóval mértéktartóbb.

A komor bástyasziget nem állt egymagában. Franciaország minden tartományának meg volt a maga „helyi” Bastille-ja.

A nagy forradalom valamennyit elseperte. S ma csak emléke él a párizsi erődnél a forradalom „Carnavalet” múzeumában, ahol külön teremben őrzik a Bastille fennmaradt alaprajzát, képeit, iratait.

13. Guillotin doktor találmánya

Nemrégén adott hírt az egyik bukaresti lap arról, hogy a nyaktilót tizenháromezer frankért elárverezték. Mondanunk sem kell, hogy ez nem a nagy francia forradalom nyakazó gépe lehetett, mert az ma is a Carnavalet múzeumban látható. Bizonyára valamelyik későbbi gépezet került árverésre.

Az első „rejtély” az, hogy vajon miért is nevezik guillotine-nak? Mindenki, aki valaha is történelmet tanult, bátran rávágja, hogy a feltalálójáról, Guillotin doktorról.

Ezt a történelmi mendemondát a kutatók régen megcáfolták. A nagy emberbarát és lelkes forradalmár, Joseph Guillotin (1738-1814) nem feltalálója a nyaktilónak.

A jó nevű párizsi orvos, mint a nemzetgyűlés tagja, emberbaráti érzelmektől áthatottan, nagy beszédet mondott a kínhalál és az eddig alkalmazott – úgymond – embertelen kivégzési módok ellen. Szerinte, minden bűnöst, tekintet nélkül arra, hogy milyen a társadalmi rangja, egyformán kell kivégezni. (Ezt azért mondta, mert a nemeseket nem akasztották, hanem lefejezték!) Hatásos beszédébe becsúszott ez a bohókás részlet, mikor kivégzési eszközül valamilyen

gépet ajánlott: „És a gépemmel egy szempillantás alatt úgy leütöm bárki fejét, hogy semmit sem szenved”.

A nemzetgyűlés elfogadta a doktor tervezetét, és a részletes javaslat kidolgozásával Antoine Louis doktort, a sebészeti akadémia titkárát bízta meg. Többen nyújtottak be a nemzetgyűléshez árajánlatot. A „legmegfelelőbb” Schmidt Tobias német származású zongorakészítőé volt. Az ő találmányát fogadták el. A hagyomány tudni véli, hogy XVI. Lajos is tökéletesítette a nyaktilót, lévén a király technikai érdeklődésű. Ez azonban bizonyára valamelyik túlfűtött képzetű kortárs „hozzáképzelése”.

Maga a nyaktiló valójában nem „új” találmány. Már a XIII. századtól alkalmazták nemesi bűnösök kivégzésére. Olasz neve: mannania. Ezzel ölték meg az utolsó Hohenstaufent 1268-ban, Nápoly piacán.

Az első „kísérlet” az új géppel 1792. április 17-én ment végbe, a Bisetre börtön udvarán. A két orvoson kívül számos képviselő is megtekintette. Sanson, a hóhér, segédeivel egy, az anatómiai intézettől kapott hullán próbálta ki a szerkezetet.

Néhány nappal később már igazából működött a borzalmas gépezet: egy útonállót fejeztek le nyilvánosan.

A közönség először „mirabelle”-nek nevezte, majd Louis doktorról „louison”-nak. És egyik neve sem állandósult, csak a guillotine elnevezés.

A derék Guillotine doktor szerette volna, ha nevét választhatja a véres készüléknek, de a rémuralom szörnyűségei közepette ez lehetetlen volt. Valóságos guillotine-kultusz alakult ki. Elnevezték nemzeti „borotvát”-nak, „vágóhíd”-nak, „egyenlőségi szint”-nek stb. Verset írtak, éneket szereztek „Guillotine asszony”-ról. Fülbevalót, karperecet, tányért díszítettek a nyaktiló képével.

A történelmi rejtélyek nyomozói sokáig úgy hitték, hogy maga a névadó is a találmánya segítségével pusztult el. Ebből annyi igaz, hogy a doktort, mert emigránsokon segített, bebörtönözték – és való, hogy a nyaktiló „árnyékába” került. Robespierre bukása után szabadult, és ismert alakja volt a régi Párizsnak. Forradalmi nézetei miatt Napóleon hatóságaival többször meggyűlt a baja. A rendőrfőnöknek arra a kérdésére, hogy miért nem szereti a császárt, lakonikusan csak ennyit válaszolt: „Mert nem találom szeretetre méltónak”.

Maga a félelmetes gép egész napjainkig hivatalos kivégzési eszköz volt Franciaországban. A nagy forradalom idején vidéken is több helyen felállítottak nyaktilót. És tudjuk, hogy a konventbiztosok un. „mozgó”, vagyis szállítható guillotine-t vittek magukkal.

Az egyik forradalmi újság megírta, hogy a bujkáló arisztokraták „lenyakazást” játszanak. Marcipánból bábút készítenek, és miniatűr fejesztő-géppel lenyakazzák. A bábuból vörösbor folyik...

Lehet, hogy valamelyik hevesvérű hírlapíró szenzációja csak. Az igazi gép azonban szüntelenül működött, és csak Párizsban közel háromezer fő hullott a fűrészporos kosárba.

14. MEGMÉRGEZTÉK-E NAPÓLEONT?

Az idei, Napóleon-év újra felvetette az utóbbi esztendő egyik „szenzáció”-ját: Napóleont Szent Ilona szigetén megmérgezték.

Maga a kérdés, mondanunk sem kell, a Napóleon-irodalomban nem új. Világszenzációvá az dagasztotta, hogy két svájci vegyész elemezte a császár hajfűrtjét, és abban nagy mennyiségű arzént talált. Ebből következtek arra, hogy nem természetes halállal halt meg, hanem gyilkosság áldozata lett.

A „vegyelemzés” néhány hétig szenzáció volt, aztán újabb Napóleon-érdekességek vették át a helyét. A kutatók azonban utánajártak a dolgoknak, és a Belgiumban megjelenő CSAK Napóleon-kutatással foglalkozó történelemtudományi folyóirat érdekes eredményre jutott.

Napóleon életének több szakaszában hordott magánál mérget. Így az 1812-es téli visszavonuláskor is. Állítólag – első lemondásakor – be is vette volna, de az állott mérge elvesztette a hatóerejét, és csak erős rosszulletet okozott.

Végleges lemondásakor környezete ugyancsak öngyilkosságtól tartott, bár ismerték Napóleon felfogását. Mindig gyávaságnak tartotta az öngyilkosságot.

Száműzetésében, rossz lelkiállapotban, fölvetette kísértői előtt azt a gondolatot, hogy kövessenek el együtt öngyilkosságot – szén-

gázsal. De ez csak múló hangulat volt, mert Napóleon ragaszkodott az életéhez.

Az „arzén-mérgezés” meséje először akkor merült fel, amikor a sziget kormányzójával, Hudson Lowe-val, kapcsolata végleg megromlott. Környezete előtt többször hangoztatta, hogy a kormányzót minden aljasságra képesnek tartja.

Akkor hogy kerülhetett szervezetébe annyi arzén, hogy ezt ma is kimutathatták a hajszálaiban?

A Napóleon-kutatók szerint, akik udvari orvosára, a híres Corvisart-ra hivatkoznak, a császár súlyos gyomorbántalmakban (valójában: rákos fájdalomban) szenvedett. Az akkor használatos csillapítószer minden bizonnyal nagy mennyiségben tartalmaztak arzénikumot.

A történészek szerint ezek arzéntartalma mutatható ki a hajszálakban.

Az angol Napóleon-kutatók – a „mérgezés” vádjának hatása alatt – nagyszerű kiadvánnyal lepték meg a világot. Vaskos kötetben közzé tették a sziget kormányzójának valamennyi, eddig még kiadatlan, titkos jelentését.

Ezekből nyilvánvaló, hogy a császár angol orvosaitól, O'Meratól, pontosan tudták, hogy rákja van, és nem sokáig húzza. Így tehát a „mérgezés” feltevése mindenképpen elesik.

Mi akkor mégis annak az oka, hogy minduntalan fölmerült a „nem természetes halállal” elpusztult Napóleonról valamilyen mendemonda?

Erre, a százezer kötetre rúgó Napóleon – irodalom, nem tud választ adni. De válaszolnak egyes kutatók, magának a császárnak a szavaival, aki ezt mondta: „Száz év múlva a történetírók nem tesznek egyebet, mint azt, hogy nekem igazságot szolgáltassanak”.

15. „A sarkantyúzás éjszakája”

Már harmadik éve volt, hogy Párizs forradalmi tömegei elfoglalták a feudalizmus fellegetőjét, a sötét emlékü Bastille-t. A királyi család, a nemzetgyűlés „védelme alatt”, közel ezer nemzetőr szigorú őrizetében élt a palotában, a világhírű Tuilleries-ben. XVI. Lajos és

az udvari klikk, 1791 júniusában, úgy döntött, hogy a család szökjék külföldre. A szökés előkészítője, a svéd arisztokrata, Axel Fersen gróf, a királynő régi „tisztelője” volt. A vakmerő diplomata hatalmas utazóhintót un. „berliner”-t rendelt. „Korff bárónő” nevére szóló, hamis útlevéllal a király és családja elhagyta Párizst. A történelem följegyezte, hogy a „bohém” királynő, Mária Antoinette, annyira nem ismerte a fővárost, hogy egy jó órás késéssel érkezett meg a megbeszélt helyre.

A városon kívül, ahova bérkocsin érkeztek, átszálltak a hatalmas – és feltűnő – utazókocsiba. Észak felé haladtak. Útközben sokat elidőztek egy-egy postaállomáson. S itt következik a „rejtély.” Vajon a beavatottakon kívül tudott-e valaki a szökésről? A mai történetírók közül a legilletékesebb, G. Lenotre, szerint már a távozás pillanatától „egy ismeretlen lovas” nyomon követte a hintót. A kortársak vallo-mása szerint is útközben több helyen is felismerték a szökevényeket.

A kutatók föltételezik, hogy a „kiszivárgott hír” megelőzte a hatalmas batárban rangrejtve utazókat. Illetve „áruló”-juk: a határról a beavatott Bouille marsall előreküldött lovascsapatai voltak. A kisvárosokban, ahol átutaztak, feltűnést keltettek az átvonuló dragonyosok és huszárok. (Ezeknek kellett volna a királyi családot a határra kísérniük.)

S most lép a „történelem színpadára” Drouet, egy útba eső kisváros, Sainte-Ménéhould postamestere. A kiszolgált dragonyos lelkes hazafi, és amint megtudja, hogy kik utaztak át városán, nekiindul az éjszakának. Innen e történelmi esemény Carlyle adta neve, a „sarkantyúzás éjszakája”. Drouet lóhalálában vágatott, veszélyes erdei ösvényeken, hogy megelőzze a szökevényeket. A szomszéd városka, Varennes hazafias polgárait riasztja, és fegyverbe hívja a nemzetőrséget. Eltorlaszolja a Var folyócska hídját – és feltartóztatják a hintót. Közben megszólal a vészharang, riadót dobolnak, és a környék lakói fegyvert fognak a városkába „előretört” lovasokat lefegyverzik – és a szökevényeket Sauce községi elöljáró házába kísérik

A történelem napjainkban cáfolja azt a régebbi állítást, hogy Drouet a királyt egy papírpénzről ismerte fel. (A korabeli papírpénzen, az assignatán, a király arcképe volt.) Minden bizonnyal a postamestert Párizsból értesítették.

A királyi családot őrizetbe vették, és néhány óra alatt több ezer fegyveres vigyázott rájuk. A párizsi nemzetgyűlés két biztosa,

Barnave-ot és Petiont küldte ki, hogy a szökevényeket visszakísérjék. A hintó csak nagyon lassan haladhatott, mert a környék népe fegyveresen állta el az országutat. A király útközben többször hangoztatta, hogy nem akart külföldre távozni, csak Orleans hercegének cselszövéseitől félve keresett biztonságot. (A herceg a forradalomban szereplő „Egalite Fülöp”.)

A forradalmi Párizs feszült figyelemmel várta a visszatérőket. A községtanács rendelete, a „bevonulást” illetően, így hangzott: „Aki a királyt gúnyolja – megbotozzák, aki megéljenzi – felakasztják!”

Tízezer fegyveres kísérte vissza XVI. Lajost és családját a két nappal előbb elhagyott palotába.

A történelemtudományt az esemény szereplőinek további sorsa is érdekelte. Drouet később képviselő lett, és a forradalmi háborúban osztrák fogságba esett, Kufsteinban raboskodott. Maga szerkesztette „repülőgéppel” leugrott a várbástyáról – és mindkét lábát törte. Felgyógyulása után kicserélték a királyi család egyetlen életben maradt tagjával, Erzsébet hercegnővel, a kivégzett XVI. Lajos lányával.

16. TITÁNOK BUKÁSA

Több mint félszázada foglalkoztatja a tudományos kutatást a büszke hajóóriás, a Titanic katasztrófája. A borzalmas szerencsétlenség bevonult a filmirodalomba, és számos regényt írtak róla. (Az egyik nem is ügyetlen – éppen aradi szerző műve). Néhány éve, az elsüllyedt óceánjáró újra az érdeklődés középpontjába került. A most már tárgyilagos, tudományos vizsgálat alapján tisztázódott a Titanic „rejtélye”. Közben azonban, mint minden rendkívüli esemény, kitermelte a maga „történelmi rejtélyét”. Így tudományos igényű könyv tárgyalta a 20-as években azt, hogy a szerencsétlenség oka tulajdonképpen a „Kék gyémánt” volt. Mondanunk sem kell, hogy ez teljesen az írói képzelőerő szüleménye. A lényege az, hogy kb. háromszáz évvel ezelőtt, Indiából, egy istenszobor szemét, a „kék gyémántot” elrabolták. A drágakő ettől kezdve minden tulajdonosára szerencsétlenséget hozott. Így pl. a kivégzett francia királynőre, Marie Antoinette-re is. Egyesek szerint a végzetes gyémánt a Titanicon volt – és minden ezért történt.

Az igazság azonban a következő. 1912. április 15-én indult Southamptonból, az akkori világ legnagyobb személyszállító gőzöse, a 45000 tonnás Titanic. A fedélzeten majd kétezer-ötszáz személy tartózkodott. (Ebből kb. háromszáz asszony és gyermek).

A modern hajóóriás Új-Foundland közelében úszó jéghegybe ütközött, és két óra alatt elsüllyedt.

A szigorú – és csak napjainkban közzétett – vizsgálat megállapította, hogy a hajót, mikor a veszélyes övezetbe került, több szikratávírat figyelmeztette a jéghegyekre.

A hajón utazott a hajóstársaság egyik igazgatója, Bruce Ismay is, aki mindenbe beleavatkozott. Így a legnagyobb sebességet parancsolta Smith kapitánynak, mert szerette volna, ha a Titanic már első útján elnyeri az óceán Kék szalagját. A 22 csomóval haladó gőzösön az összeütközéskor kilencven méter hosszú lék keletkezett. A rést nem tudták betömni.

Az összeütközés pillanatában a hajó utasainak nagy része aludt. (Előző este az első és másodosztályú utasok tiszteletére bált rendeztek). Smith kapitány és a tisztek egy része is részt vett a mulatságon – és ivott. Mikor a parancsnokot felébresztették, nem tartotta súlyosnak a helyzetet. A hajó rádió távírászai – Bride és Philip – példásan teljesítették kötelességüket. A Carpathia sietett elsőnek a szerencsétlenség helyére. Voltak azonban hajók, amelyek nem vették komolyan a segélykérést. Más hajók, félve a jéghegyektől, messze elkerülték a Titanicot. (Egyik kapitányt, éppen napjainkban büntették meg ezért. Igen, ötven év múlva vonták felelősségre!)

Súlyos hiba volt, hogy a Titanic építői annyira bíztak a korszerű technikában, hogy a hajón alig volt mentőcsónak. Először az első és másodosztályú utasok közül az asszonyokat és gyermekeket ültették a csónakokba. A tisztek pisztollyal tartottak rendet. Több eszelősen tolakodó férfit agyonlőttek. (A megmenekültek között is találtak női ruhába öltözött gyáva férfiakat!)

A harmadik osztállyal, vagyis a fedélközi utasokkal, nem törődött senki. Egyszerűen – lelkiismeretlenül – bezárták őket. Sikerült kitörniük, de csak alig néhányan menekültek meg.

Smith kapitány a parancsnoki hídon föbe lőtte magát.

Összesen tizennyolc mentőcsónak utasai kerültek a Carpathiára. Alig kétszázan menekültek meg a Titanic utasai közül.

Köztük volt Bruce Ismay is. A hajótöröttek többször meg akarták lincselni.

A hajóstársaság igyekezett a felelősséget a halott Smith kapitányra hárítani.

A vizsgálat hónapokig tartott. És még ma sem ért véget. 1963-ban újra felelevenítették az eseményeket.

Az egyik hajóskapitány, aki a közelben tartózkodott végrendeletében bevallotta, hogy noha csak tízmérföldnyire volt a szerencsétlenség színhelyétől, de nem mert odasietni, mert tilos vizeken halászott.

A Titanic pusztulása a hajózás történetének legnagyobb katasztrófája. Tudománytörténeti szempontból azért jelentős, mert a rádiót ekkor alkalmazták először emberi életek megmentésére.

17. A köpenicki kapitány

Az 1900-as évek világszenzációja a „köpenicki kapitány” kacagtató története. Egy októberi délelőtt a Berlin melletti Köpenick városában a városházát katonaság zárta körül. „Parancsnokuk”, egy idős kapitány, minden kijáráshoz őrt állított. A hivatalában szunyókáló rendőrfőnököt jól lehordta, és leküldte a városháza előtti térre – „újabb parancsig”. A polgármestert, aki enyhén bár, de akadémuskodott, azzal szerelte le, hogy –mint „tartalékos porosz tisztnek” – kötelessége a föltétlen engedelmesség. Az öszülő „kapitány” rovancsolja a pénztára és elismervénnyel négyezer márkát vett fel. (A pénztárban közel kétmillió márka volt értékpapírokban). A vizsgálat után a polgármestert és az egyik tanácsnokot – fedezettel – bérkocsin Berlinbe, a térparancsnokság főörségére küldte.

Az „ügy” néhány nap alatt bejárta a világsajtót. A rejtélyes „kapitány”-t rövidesen letartóztatták. A szélhámos nem volt más, mint az 57 éves Wilhelm Voigt cipész, aki kb. harminc évet töltött különböző börtönökben munkakerülésért és postai bevény hamisításért.

A főtárgyaláson lepergették a „köpenicki kaland” eseményeit és hőse előéletét. A különben meglehetősen korlátolt Voigt soha életében nem volt katona. Gyermekkorában, a kaszánya tövében nőt

fel, mert apja tisztí csizmadia volt. (Így tanulja meg a katonás „hanghordozást” és a vezényszavakat.) A tisztí egyenruhát – a zsidvásáron vette. Az országúton az éppen a kaszárnýába tartó gárdagyalogosokat „parancsolta” Köpenick-be. A katonákkal csak övezetű volt.

A békés városban nem volt helyűrség, a katonák egy szomszédos városban állomásoztak. Tény, hogy az „űreg” kapitány egyenruhája minden volt, csak nem előírás szerű. A katonák azonban azt hittek, hogy valamelyik „invalidus otthon” agg századosa rendelkezik velűk.

A „köpenicki kapitányt” súlyos bűrtűnbűntetésre ítelték.

Néhány hónap múlva azonban kegyelmet kapott – és mi több – nyugdíjat. És itt kezdűdik a történelmi „rejtély” A háttérben maradt katonai hatűságot, már csak a nevetségesség miatt is, szűgyenkeztek. Szerették volna eltusolni a dolgot.

Voigt kiszabadulása után világhíresség lett. Míg el nem tiltották – uniformisban járt. Aláírt képét árulta és a közűség előtt – „vezényelt”. Járt Amerikában és Angliában is. Érdekes őnéletrajzot írt. Az érzelmes munka – jól fogyott. A poroszhatűságot azonban megunták a „kapitány” „népszerűsűgét” – és mindenűtt zaklatták.

De miért kapott nyugdíjat a szűlhámos? Egyes kutatók szerint az „eset” napján, a berlini főűrsűgen éppen a császár egyik fia volt a szolgálatos tiszt. A hanyagsűgáért, hogy a gyakorlűtűren nem voltak tiszték, akik bizonyára leleplezték volna az „ál-kapitányt”, valahogy a fűherceg is felelűs volt. És talán azt is hitték a császári hatűságot, hogy az éhenkűrász Voigt, ha nyugdíj kap – szerűnyen meghűzza magát – és elfelejtik.

De mint „rejtély” tovább él, mert hisz őnélelírásában célűz arra, hogy „nem rabolni akart”. De hát mit? És a „köpenicki” kalandról újabb és újabb tanulmányok látnak napvilágot.

18. MATA HARI

Mata Hari nevűt minden újságotlasű isméri, hisz nincs esztűndű, hogy valami újabb „rejtély” ne kelne szárnyra a hírhedt kalandornű életébűl. Nemrűg az egyik bukaresti képeslap közűlt részleteket Mata Hari perének „űjrafelvételérűl”, illetve az újabban előkerűlt – és

ártatlanságát bizonyító – dokumentumokról. Alakja több mint félszázada foglalkoztatja a „rejtélyek” kutatóit. Megszámlálhatatlan cikk, tanulmány, könyv, színmű és film tárgyalja kalandokban és izgalmakban bővelkedő életét. (Elég talán, ha arra utalunk, hogy a neves aradi regényíró, Szántó György is foglalkozott vele egyik, a maga idejében népszerű munkájában).

Mikor, jóval az első világháború előtt, föltűnt a párizsi éjszakában, már viharos múltja volt az „egzotikus táncosnőnek”. A reklám gyorsan „legendát” kerekített a nem túlságosan szép, de annál érdekesebb „művésznőről”. Azt híresztelték, hogy előkelő férje az egyik jávai templomból – ahol táncosnő volt – szöktette meg. Mások szerint hollandi apától és bennszülött anyától származott – és igazából templomi táncosnő volt. Az igazság az, ha ugyan EZ az igazság, hogy férje elhagyta, és a kalandvágyó nő, aki táncolni sem tudott addig, visszatért Európába.

S ezzel kezdődött karrierje, ha nem a rivaldafényben, minden esetre a párizsi éjszakai életben. Képeivel és viselt dolgaival évekig tele voltak a színházi pletykalapok. Hol ebben, hol abban az európai fővárosban tűnt föl. Az életével foglalkozó kutatók fölvetették azt a kérdést, hogy mi volt a titka „sikerének”, hisz nem volt szép – és tánca sem haladta túl az átlagosat. Egyesek szerint, mai szóval, Mata Hari „sztriptíz” táncosnő volt. Ez, akkor – szenzáció volt!

Tény, hogy a szórakoztatóiparban magas rangsorolást és még magasabb gázsit ért el. S hódolói között ott voltak a kor előkelőségeinek legismertebbjei. Mata Hari neve fogalom volt a nagyvárosok éjszakai életében. Tündökölt, hódított, sikert sikerre halmozott.

A „nagy fordulat” az első világháború kitörésekor következett be életében. Életrajzírói azt mondják, hogy már ekkor egy idegen hatalom szolgálatában állott és a H-21-es ügynökként tartották nyilván. Párizsban élt, s szinte látványosan a vörös keresztet szervezetben tevékenykedett. Akkori vőlegényével sokfelé utazgatott. Majd újabb vőlegényre tett szert, a hírhedt Pierre de Montessacra. Egyesek szerint ez a kalandor vitte bele mindenbe a táncosnőt.

Több rejtélyes eset után Mata Harira gyanakodtak. Így állítólag az ő keze volt benne a Hampshire elsüllyesztésében. A hajón utazott Kitchener lord hadvezér is. A táncosnő közben egy ideig Spanyolországban élt. Az összegyűjtött terhelő adatok segítségével – azt mondják – arra kényszerítették, hogy a franciák oldalára álljon. Erre – jó

pénzért – vállalkozott is. Közben azonban újabb adatok gyűltek belgiumi tevékenységéről. Végül letartóztatták, és a St. Lazaire fegyházba került. Perét látványosan tárgyalták. Mentő tanúi között magas rangú miniszteri hivatalnokok is voltak. Hosszas tárgyalás után halálra ítélték. Néhány életrajzírója azt állítja, hogy még a fogságban is „hódított”. 1917. október 15-én hajnalban agyonlőtték.

Személye körül a rejtélyek szövevénye csak ezután keletkezett. 1929-ben, állítólag felbukkant, - mert nem őt, hanem egy hasonmását végezték ki. Hollywoodban, Greta Garbóval a címszerepben, filmet forgattak életéről. Újabban a kutatók azt vallják, hogy a teljesen tudatlan táncosnő alkalmatlan lett volna a hírszerzésre. Végzete az volt, hogy társadalmi kapcsolatai révén bizonyos körök üzelméről sokat tudott. Más kutatók szerint szerelmi bosszú áldozatává lett. A legújabb róla szóló könyvek elvirágoztak, jó negyvenes és határozottan csúnya nőnek mondják...

19. A LINDBERGH-BÉBI ELRABLÁSA

Ma, amikor óriásrepülők közlekednek a világrészek között, és űrhajók szállnak a Holdra, az óceán átrepülése – semmiség. 1927. május 21-én azonban amikor Lindbergh először tette meg ezt az utat – világszenzáció volt. Lindbergh ezredes ettől kezdve világhírű személyiség lett. Házassága – természetesen – szintén nagy érdeklődést keltett. A felesége is megtanult repülni, és most már együtt döntöttek sebességi rekordot. Gyermekeiket a világsajtó Eagle-nek, azaz Sasfióknak nevezte el.

1932 márciusában újra felfigyelt a világ közvéleménye a Lindbergh névre. A neves repülő gyermekét, a kis Charles-t ismeretlen tettesek elrabolták. A nyomozás megállapította, hogy a húszhónapos kisfiút a gyermekszobából rabolták el. A tettes vagy tettesek létrán másztak be a nyitott ablakon. Az ablakpárkányon a „szokásos” levél: ötvenezer dollárért visszaadják a gyermeket, ellenkező esetben...

A nyomozás hatalmas apparátussal indult meg. Gyanúba fogták az „első számú közellenséget”, az éppen súlyos börtönbüntetését

töltő, Al Caponet is. Ez egyszer azonban a szeszcsempészek „királya” – ártatlan volt. Sőt, a segítségét is felajánlotta...

A kétségbeesett szülők hajlandóak voltak a váltságdíjat megfizetni. A rablók azonban nem jelentkeztek. Lindbergh százsámra kapta a leveleket. Kétségbeesésében még gengszterekkel is tárgyalt. Ezek azonban csak ürügyül használták fel a gyermekrablást, hogy a büntetésük elől megszökhessenek.

Az ügybe beleavatkozott John F. Gordon, a közismert professzor. Ő is felajánlotta segítségét a szülőknek. A rablók vele léptek érintkezésbe. Hogy ezek voltak az „igaziak” – bizonyítja: hogy, a gyermek ruházataról pontos adatokat közöltek. A nyomozás érdekében, ti. nehogy „árlablók” is közbelépjenek – téves adatokat tettek közzé a kisfiú ruhájáról.

Végül – nagyon rejtélyesen – egy temetőben a professzor átadta a pénzt a rablóknak.

A kis Charles azonban még mindig nem került meg.

Néhány hónap múlva pedig, megtalálták a gyermek holttestét, szülei lakása közelében, az országút mellett.

Kik és miért rabolták el a kis Lindberghet? – vetette fel a kérdést a közvélemény. És miért ölték meg, ha a pénzt megkapták? 1934-ben végre. úgy hitték akkor – fény derült a bűncselekményre. Elfogták Richard Hauptmann, aki bevallotta, hogy ő rabolta el a bébit. A kertjében megtalálták a váltságdíj egy részét. A „gyermekrabló”-t „harmadfokú vallatás”-nak vetették alá. Végül – hosszú hónapok után – halálra ítélték – és a villamosszékekben végezte.

Ezzel azonban az ügy korántsem ért véget. Hauptmann kívül még más „gyilkosokat” is őrizetbe vettek. A vizsgálat megállapította, hogy Hauptmann, illetve ha ő „ártatlan” volt, a „gyilkos” – az emeletről leászva, a létráról leejtette a gyermeket – ezért találták meg holtan.

A „rejtély” azonban csak most kezdődött, Lindbergh ezredes, feleségével és új gyermekével, álruhában, szökve jött Európába. Ti. százsámra kapta a fenyegető és zsaroló leveleket. A világhírű repülő évekig Angliában élt teljesen visszavonulva, majd egy kis Breton halászfaluban.

A gyermek elrablását és esetleges meggyilkolását, az eset mai tudományos magyarázóit az apa nácibarátságával hozzák kapcsolatba.

A „kérdés” történetírói szerint a kisfiút személyi bosszúból pusztították volna el.

Mindenesetre Lindbergh ezredes a második világháború előtti időszakban, mint nácibarát játszotta el világhírnevét. Dicstelenül agitált a koreai háború idején is.

1967-ben, az első óceánrepülés negyven esztendő évfordulóján – nem jelent meg. A meghívást mogorván visszautasította – és Jávába utazott – rinocéroszvadászatra.

20. ÉG A REICHSTAG

1933. február 27-én, este, valamivel 9 óra után, Hans Flöter egyetemi hallgató, hazafelé tartott a berlini állami könyvtárból. Útja a Birodalmi Gyűlés, a Reichstag épülete mellett vezetett el. Hirtelen üvegcsörömpölést hallott, majd egy égő csóvával rohanó alakot látott. (Volt olyan szemtanú, aki két fáklyát látott.) Flöter értesítette az épület őrségét. Riasztották a tűzoltókat. Behatoltak az épületbe, de addigra minden lángokban állott. Néhány perc alatt hatalmas lángoszlopok törtek elő a tanácsteremben, folyosókon és az étkezdékben. Az oltási munkálatok során, az un. Bismarck-teremben, egy zavaros tekintetű, félmeztelen alakot találtak. Az illető minden felszólítás nélkül, feltartott kézzel közeledett a behatolókhoz. A rendőrség őrizetbe vette a furcsán viselkedő férfit. A motozáskor egy nagy kést és hollandiai útlevelet találtak nála. Neve néhány nap alatt bejárta a világot: Marinus van der Lubbe. 1909-ben született és holland állampolgárságú volt. Foglalkozása: munkanélküli.

A náci vezérek azonnal a helyszínre siettek és másnap már üvöltötték a rádiók, hogy a „kommunisták felgyújtották a Birodalmi Gyűlés épületét”.

Azonnal megindult a féktelen terror. Huszonnyolcezer embert tartóztattak le.

És az év szeptemberében megindult a nagy per, mely „lipcsei per” néven vonult be a történelembe. A vádlottak padjára került a beszámíthatatlannak mutakozó Van der Lubbe mellett, a német kommunista Torgler és három, illegálisan Berlinben tartózkodó bolgár kommunista: Georgi Dimitrov, Blagoj Popov és Vasil Tanev. Az

54 napos perben a félnótás Lubbét nem számítva, a kommunista befogottak hőiesen viselkedtek. Világhírűvé vált Dimitrov hatalmas erkölcsi erőről tanúskodó „vádbeszéde” a fasizmus ellen. És klasszikus volt összecsapása Göringgel.

A félőrült Lubbét halálra ítélték, a többieket azonban bizonyítékok híján és a nemzetközi proletariátus szolidaritása következtében fölmentették.

S azóta foglalkoztatja a történelemtudományt a rejtély: ki gyűjtötte fel a Reichstagot? Már az események idején senki sem hitte, hogy a zavart agyú anarchista, a beteges hajlamú Lubbe a tettes.

Jogászörökben azonnal fölvtették a latin mondást: „Is fecit cui prodest.” (Az tette, akinek használt.). Vagyis már a kortársak a náciik bűnösségét látták a dologban. Röviddel a per után, Párizsban, un. „Barnakönyv” jelent meg. Ez az akkori dokumentumok alapján a hitleristák tettességét bizonyította.

A borzalmas gaztett elkövetése óta harminchat esztendő telt el. Hatalmas irodalom keletkezett a kérdésről. Még ma is kísért a „gyűjtogatás” irodalmában az „egyéni tettes” téves felfogása. (Ez a véleménye a német Dr. Fritz Tobiásnak és két angol kutatónak.)

Legújabbban – kiváló történeti kutatókból, jogászokból és szakértőkből Luxemburgban, bizottság alakult a kérdés tudományos kivizsgálására.

A bizottság eddig negyven tanút hallgatott ki: közülük sokan, mert féltek a náciiktól, eddig még soha nem vallottak. Megnehezíti az ügy tisztázását, hogy a bűnösök (a náci vezérek), gondoskodtak, hogy tettüknek ne maradjon nyoma. A bizottság megállapította, hogy a merényletet egy kb. 30 tagú „SA csoport” hajtotta végre. A „rohamosztag” tagjait, 1934. június 30-án a „hosszú kések éjszakájának” nevezett náci tömeggyilkosság idején, mint „ellenséges elemet”, kivégezték. Figyelmet érdemlő dokumentumok kerültek elő a „tettes”, Van den Lubben előéletére vonatkozóan is. A berlini műszaki egyetem korabeli szakértői véleménye is azt mondja, hogy annyi gyújtóanyag volt az épületben, hogy azt „egyetlen” tettes nem lobbanthatta lángra. Részletesen tanulmányozzák Hans-Bernd Gisevius emlékiratait, amely szerint a rendőri szerveket „felülről” erkölcsi és politikai nyomással kényszerítették hamis nyomozati eredmény közlésére.

A mai vizsgálat kiterjed az egyébként közismert tényre, hogy a Birodalmi Gyűlés épületét titkos, földalatti folyosó kötötte össze

Göring „birodalmi fő marsall” magánlakásával. A vizsgálat megállapította, hogy az „SA kommandó” innen hatolt be az épületbe. Újra megvizsgálják a „Roll-ügyet” is. Ismeretes, hogy Rollt, a Gestapo azért gyilkolta meg, mert „sokat tudott” – és egy SA osztagot vádolt a gyűjtogatással.

A történettudomány ezt a kérdést is „komplex-módszerrel” tehát sokoldalúan és az ügy minden részletére kiterjedően vizsgálja. S így rövidesen – kevesebb lesz egy borzalmas „rejtéllyel.”

— * —

A könyv megjelenését támogatta:

Kárpáti Béla (Arad)
Láng Csaba (Arad)
Szabó Éva (Arad)
Regéczy család (Arad)
Lehoczky Ferenc (Arad)
Endreffy Lajos (Arad)
Molnár Magdolna (Arad)
Kovács Magda (Arad)
Handl Erich (Hamburg)
Cziszter Kálmán (Arad)
Pongrácz–Orosz Andrea (Arizóna)
Orosz Kinga (Budapest)
Vadász Gábor (Bécs)
Sás András (Arad)
Ft. Sándor Tivadar (Arad)
As. Kölcsey Egyesület (Arad)
Cs. I. (Arad)
Hermann Bertalan

TARTALOMJEGYZÉK

DÖBBENET	3
A KÖVEK HŰSÉGE.....	4
FICZAY DÉNES (1921-1985)	7
FICZAY DÉNES ÉLETMŰVÉRŐL	11
FICZAY DÉNES - ÖNMAGÁRÓL	19
AZ ÉN ISKOLÁM	21
HÍRES ARADI KÖNYVEK	24
A RÉZDRÓTSZIGET	26
UTOLÓ SÉTA	27
GYÁSZJELENTÉSEK	29
CICOMÁTLANUL	30
TANÍTVÁNYA VOLTAM	34
MA IS KÖZÖTTÜNK	36
KÉT LEVÉL: EGY TUDOMÁNYOS ÉS EGY BARÁTI	38
Kedves Kartársam!	38
Kedves Barátom!	41
AZ "ELVESZETT" DISSZERTÁCIÓ TERVEZETE	
Ficzay Dénes: Arad irodalmi múltja (a XVIII.- századtól 1918-ig). 43	
A kezdet	44
Arad, az empire városa	45
Arad a reformkorban	45
Arad a szabadságkorban	45
Az önkényuralom korának irodalmi élete	45
A KIEGYZÉS KORÁNAK IRODALMI ÉLETE	
A POLITIKAI ÉLET ÉS A SAJTÓ	
A vértanúk városa	46
A hazugságok városa (az 1900-as évek)	46
Összegzés	47
LATIN ÓRA	48
FICZAI DÉNES VERSEIBŐL	

Alkonyat a templom előtt	50
Korzó	51
A tónál	51
Pataky Sándornak	52
Tóth Árpád emlékére	52
DOKUMENTUMOK - FÉNYKÉPEK	53
IRODALOMTÖRTÉNETI CIKKEK ÉS EMLÉKEZÉSEK	
1. Királyhágón innen - Királyhágón túl	72
2. Álom és ólom	74
3. Mikszáth Kálmán Aradon	75
4. Tömörkény István levelei az aradi Kölcsey Egyesülethez	79
5. Ismeretlen Tömörkény - előszó Aradon	82
6. Kaffka Margit emlékezete	84
7. Spectator elment	86
8. Aradi történetek	87
9. Irodalmi emlékhelyek Aradon	89
10. Találkozások	101
11. Károly Sándor	105
12. Juhász Gyula "HALÁLA" és "FELTÁMADÁSA" 1922-ben..	106
13. Ismeretlen Ady-vers és levél Aradon	108
14. Ady ismeretlen távirata Justh Gyula halálakor	110
15. A zöldköves gyűrű titka, avagy Török Gyula különös élete	111
16. Sarló utca 51. Tóth Árpád aradi szülőházában	113
17. Bohus-palota, Apolló mozi, Karinthy Aradon	115
18. A <i>Korunk</i> aradi kapcsolatai	117
19. Nyári barangolás (1971. V. 1.-VII.28.)	118
20. Vallomás a városról	120
21. Az én iskolám	121
22. CSIKY GERGELY HALÁLÁNAK 80. ÉVFORDULÓJÁRA	
Emlékünnepség Pankotán	123
Csiky Gergely drámái a haladás szolgálatában	124
23. Házak, emlékek, ifjúság	125

24. Aradi érdekességek	127
25. Gádonyi Géza Aradon	130
26. Két muzsikusz Aradon	131

ARADI SAJTÓTÖRTÉNET

1. Az aradi sajtó kezdetei	134
2. Az aradi munkássajtó	137
3. A Közlöny Aradon 1849-ben	139
4. A Jövő című aradi folyóira	139
5. Jegyzetek	143
6. Aradi sajtótermékek jegyzéke	145

ARAD KÖNYVÉSZETE (IRODALOM, KÉPZŐMŰVÉSZET, IPAR ÉS SAJTÓTÖRTÉNET)

1. Helytörténeti bibliográfia	147
2. Képzőművészetek. Tárlatok.	151
3. Periodikák	155

REJTÉLYEK A TÖRTÉNELEMBŐL

1. Róma lángokban	175
2. Kleopátra kígyója	176
3. "Johanna Papissa"	177
4. Lobog a máglya	179
5. Az átkozott asszony	180
6. Casanova	181
7. Cartouche	182
8. Capet halála	184
9. "Esőisten siratja Mexikót".....	186
10. Semmi gyengeség, Danton	188
11. A köztárló	190
12. A Bastille titkai	191
13. Guillotin doktor találmánya	193
14. Megmérgezték-e Napóleont?.....	195
15. " A sarkantyúzás éjszakája"	196
16. Titánok bukása	198

17. A köpeniczki kapitány	200
18. Mata Hari	201
19. A Lindbergh-bébi elrablása	203
20. Ég a Reichstag	205
A KÖNYV MEGJELENÉSÉT TÁMOGATTA	208

I.S.B.N. 973-87775-9-3